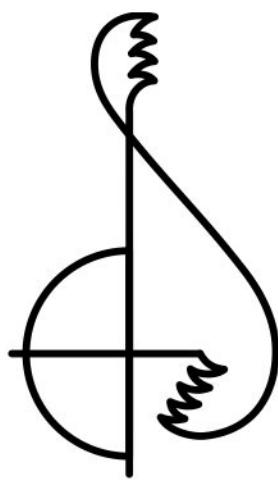

2
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ÆМÆ ÆХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæсттæмæ

Сæйраг редактор
Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:**ХОЗИТЫ ЯКОВ: 95 АЗЫ**

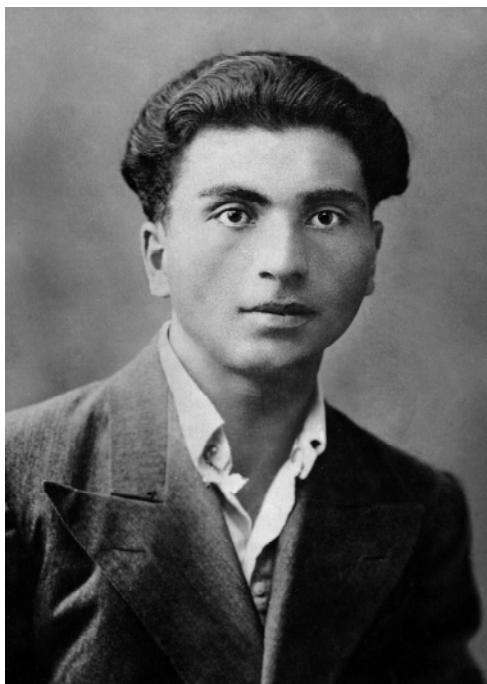
<i>ДЖЫККАЙТЫ Шамил.</i> Разныхас	6
<i>ХОЗИТЫ Яков.</i> Амдзæвгæтæ	9
<i>ЦГЬОЙТЫ Хазби.</i> Аертæ радзырды	12
<i>КЪАДЗАТЫ Станислав.</i> Дыууæ хуры æхсæн. Амдзæвгæтæ	31
<i>ГУСАЛТЫ Барис.</i> Амæ уый цыдæр удыгага куы у!.. Уацау. Кæрон	40
<i>ХÆУҮЛТАТЫ Къоста.</i> Удыбæстæ. Амдзæвгæтæ	106
<i>БЫРНАЦТЫ Барон.</i> Цыдтæн, куывдмæ цæуæгай, зиумæ. Амдзæвгæтæ	108
<i>БИАЗЫРТЫ Кромвел.</i> Цард-цæрæнбонты цу... Амдзæвгæтæ	111
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	118

НЕ 'ВЗАГ - НÆ ФАРН

<i>ХЪАМБОЛТЫ Тамерлан.</i> «Аллон национ ахуырады концепци» царды рауадзыны тыххæй	130
АРВИСТОН	134

*Журналы авторты хұуыдымæ редакци
алқæд разы нæ вæйы*

ХОЗИТЫ ЯКОВ: 95 АЗЫ

Артынәм азты әваст тәхгә стъалыйау ферттывта Хозиты Яков, фәлә ахуыссыд әвиппайды Сәрән, хъаруджын, әхәрәңстәст ләппу әдзух дис кодта нәрәемон Теркыл, хъазыд йә уыләнтимә, әвзәрста семә йә тых амә сә амәддаг баци. Поэты мәрдү күйдә тәгас Ирыстон, хъарәг ыл кодтой, поэзи амә рәсүтъдзинад зынаргъ кәмән сты, уыдан се ‘пәтәп дәр. Нигер әй схуыдта «Майы фаззон», амә, әңгәгдәр, майау рәсүтъд амә цыбыр уыд йә цард, фәлә әнустәм бazzад йә уалдзыгон зарәг.

Хозиты Ясоны фырт Яков райгуырд 1916 азы 2 февралы Зруггомы, Хозиты хъауы. 1922 азы сә бинонтә ралыгъдысты быйырмә, цардысты Кировыхъауы. Ам Яков каст фәци хъәууон скъола, уйй фәстә ахуыр кодта Дзәуджыхъауы фыщәгәм фәлварән скъолайы, хъәууон хәдзарады техникумы. 1932 азы баңыд пединсти-тутмә, әнтүстджынәй каст фәци әвзаг амә литературајы фа-культет, амә йә айстой аспирантурәмә. Йә цыбыр царды нәй зынгә цаутә, фәлә уййхыгъд дзаг уыд ахуыр, уәлмонц амә сфәлдыстадон күистәй: диси нә әфтауы, әвзонг поэтән цас әнтүист, уйй. Фыста амдзәвгәтә, аргъауттә, эпиграммәтә, тәлмаң кодта классикты уацмыстә (поэзи амә прозә), фыста уацтә.

Яков дәр уыд йә рәстәжды хъәбул, күиста бәлевирд ахсәнадон фәлгәтты, йә уацмысты зыныңц дуджы фәдтә, советон поэзийи иумайаг әүүәлтә. Поэт әхсәнады эстети-кон домәнтәм гәсгә фидар хәңцыд йә курдиаты рохтыл, нә йә уагъта лиризммә здәхын, кодта уәлмонц риторикон ны-хас. Фәлә Яковмә хәрз әвзонгәй дәр уыд музыкалон әнкъа-рынад, амә үе стих у мәсыйгамад, фидар, әнәлаз, уйядыл йә риторикә дәр вәййы поэтикон.

Әрігон поэт ныхәй-ныхмә әвәрә дыууә заманы, знон амә абоны контрастты уыны историон рәзт, амә йә хъуыды иф-тонг у оптимизмәй, йә зәрдәйи әнкъарәнтә сты руҳс, амә йә ныхас у цинайдзаг. Яковән программон амдзәвгә уыд «Рес-публика»(1936). Поэт әвдиси Ирыстоны әнтүстытә адәмты Цәдиси амә йәм дзурь:

Фәндү мә дә цинил ыстыр цинәй зарын,
Октябрән арфә дә номәй кәннын.
Фәндү мә нә бонты аккаг дзырд ыссарын,
Нә дуджы әвзагәй мә фәндтә зәгъын.

«Нә дуджы әвзаг» уыд цин әмәе оптимизмы әвзаг. Яков йәхі хоны ног Иры поэт әмәе сәрыстырәй фыссы: «Зәронд заман! Дә хъару басаст. Дә рис, дә тухитә – мәрын. Мәнмәе әрттивгә хур әрбакаст, – Әз абор ног Иры цәрын» («Ног Ир»). Историйил хъоды кәнүн нывыл тенденци наә уыд, – афтәе домдтой пролеткульты идеологи әмәе йә хъузәттә, истори кәмән наә, уыдан. Уыцы домәнтәй хәдбар наә уыд әвәлтәрд ләппу-поэт дәр.

Нәрәмон Теркау поэты ныхас гуылғәнгә цәуы «Терчы хъаст»-ы. Әмдзәвгәйи сюжет у лирикон хъайтар әмәе доны диалог. Терк дис кәнүн әвзорнг ләппуи хъынцымыл: цәуыл кәнүн мәт әмәе сағъәс, «кәд фаг әрттиви мәй, цъәх-цъәхид дары арв, әрдз – хъәлдзәг, дуг – сәрибар? Кәд у наә бәстәе дзаг цин, амондәй йә фаг әмәе дә дзырд кәд у дәхи бар?»

Адаимаджы раз ис бирәе хәстәе, бирәе фәндәгтәе, равзарын дзы хъәуы ахсажиагдәр хәс әмәе кады фәндаг. Сағъәс у царды нысаныл. Ам әемзәрдә сты Поэт әмәе Терк. Уацмысы сәйраг мидис рәзы Терчы монологәй. Нәрәмон дон мысы йә раздәры цард. Мысинәгты фәзының М.Ю. Лермонтовы әмдзәвгә «Терчы ләвәртты» мотивтәе. Йә митән наә уыд нысан, әмәе йә тых сәфт әнәхъуджы – «фыңдракәнд әз хуыдтон хәрзи-уәг». Фәләе ног дуджы ивы йә уаг, әрфәндыйд әй йә тых адәмы цардамондән раттын: зили турбинтә, хәссы руҳс. Раргом поэтән йә царды философи: царды нысан у фарны куыст кәнүн, руҳс хәссын, рәсугъд хъуыддәгтәм тырнын. Яков йә этикон идеалтыл дзуры хъаруджынәй, әндыгъд әмдзәвгәттәй: әхсәздәстәгон ямб (александрияг стих цезурәимә) рахизы цыппардәстәгонмә, ныхасы темп әмәе динамиzm куыд ивынц, уымә гәсгә; патетикон ныхас бәрzonд сисы уацмысы намысон идейә.

Әмдзәвгә «Октябрь сидтон» (1937) гимнау зәлү сәрибар, фәллой әмәе кусәджы кадән. Уацмысы мотивтәе 30-әм азты уыдысты традицион, фәләе сә Яков дзуры фидар хъәләсәй, әмәе зәрдәмә хъарынц. Йә алы ныхасы зыны йә хъару, йә уды руҳс, йә уырнынад. Поэт уыны адәмы әентыстытә әмәе йә хъуыды дзаг у оптимизмәй: «Ныр дән цәттәе хъаруйә, асәй. Нә дугәй райстон әз хъәләс, әмәе цәхәр цәстыты ‘нгасәй кәссын наә фидән бонтәм әз. Кәссын әмәе уынын, әрттивгә, наә нысан маҳ куыд хоны дард. Уәлахиз карз тохәй

цытимæ æз хъусын фидæнæй нæ зард... » Йæ ныхасы уыйбærц тых ис, æмæ цыфæнды бæллицты дæр скæны æцæг æмæ уырнинағ. Поэт зары аразæг фæлтæртыл, йæ дуджы æнтыстыты сæрты уыны йæ бæстайы стыр фидæн, йæ адæмы стуыхтытæ зæххыл, арвyl æмæ денджызыты. Поэт цин æмæ йæ ныфсæй фидар кæны патриотизм æмæ гуманизмы идеяæтæ. Ам йæхи нал иртасы ивгъуыд дугæй, хаты фæлтæрты историон бастæзинад, æхсар æмæ тохы традициитæ: «Max ивгъуыд тар дугæй куыд хъусæм нæртон хъæбатыртæн сæ цыт».

Яковы лирикæйы зæлынц бæстæ хъаххъæныны мотивтæ («Араентыл»), поэт хурмæ калы дин æмæ йæ хъузæтты хинтæ («Укъæрцхъус»), кад кæны номдзыд лæгтæн, уæлмонц æй кæны сыгъдағ романтикон уарзт («Мæ фыны дæр»), æрдзы нывтæн дæтты хигъæдон поэтикон хуыз («Æмбисæхсæв»), – фæстаг æмдзæвгæ у ирон пейзажон лирикæйы хуызæг. Æмткæй Яковы лирикае у ныфс æмæ стуыхты поэзи.

Хозийы-фырт у ирон эпиграммæйы зæрингуырд. Йæ цыргъ-зонд фаутæ сты базырджын ныхæстæ, адæм сæ дзурынц æмбис-æндтау. Йæ тæлмацтæн абон дæр нæ сæфы сæ ахадынðзинад.

Джыккайты Шамил

ХОЗИТЫ ЯКОВ

ÆМБИСÆХСÆВ

Рог дымгæ, бæлæсты уайсæст.
Уынгтæ – мидфынæй.
Мил, фæскъяу бæмбæгау асæст.
Хъазгæ, худгæ мæй.

Арвы ирд гæбæстæ култау,
Дидинæгæй цагъд.
Хæхтæ – тинтычъийæ худтæ
Кауы михтыл сагъд.

Уым, дæлдæр сæ бынмæ, фæлмы –
Хъæды тар сыфтæр.
Гоби арф комы æфсæрмы.
Хъал доны уынæр.
Бæстыхæйтæ ам мæ разы –
Сохъхтыр кæфтау раст.
Иу, дыууæ, æртæ цырагъы –
Апýрдæм сæ каст.

Куыдз гуырысхойаг цæмæйдæр –
Иу ранæй кæмдæр.
Дугъон бæхau дард кæцæйдæр –
Машинæйы хъæр.

Рог дымгæ, бæлæсты уайсæст.
Уынгтæ – мидфынæй.
Мил, фæскъяу бæмбæгау асæст.
Хъазгæ, худгæ мæй.

1937.05.30

ХÆСНАГ

Иухатт дын сырдтæ ыскодтой хæснаг:
«Чи фендуң хурыскаст махæй фыпцаг?»

Се ‘шпæт дæр загътой: «Аз фендуңынæн раздæр!»
Рувас дæр, тæрхъус дæр, бирæгъ дæр, арс дæр.

«Хорз уæдæ!» – Сбадтысты хурырдæм иу рæгъ
Рувас уа, тæрхъус уа, ноджы цъæх бирæгъ...

Бадынц. Ыскæсæнмæ иууыл сæ касть.
Фелæ дын, кæс, æмæ мæнæ нæ арс

Раздæхта ѹе ‘ргом ‘мæ фисынмæ сбадти,
Афтæмæй хæхты бæрzonдdæрмæ касти.

Каст уæдæ цы, æмæ иннæтæй алчи
Ууыл йæхинымæр худæгæй марди...

Цас рацыд, чи зоны, афтæ сæ бадтыл.
Уалынмæ хуры цæст сæмбæлди рагъыл.
Сæмбæлди, – хохæй нæма сзынд æппындæр.
Гъемæ ма иннæтæ бадынц гъенýр дæр.

Арс дын фæгæпп ласта: «Федтон фыпцаг!» –
Үе ‘мбæлттæм дзуры йæ хъæлæссыдзаг...

«Амбылдта!» – загътой æмхуызон сæ ныхас
Бирæгъ уа, тæрхъус уа, хинайдзаг рувас...

Ууыл ма абон дæр аргъауы дзураэм:
«Арс дæр ма зоны йæ фæзынæн хурæн!..»

М. Ц.

Æргом ныхас, дам, сусæг нæу:
Мæ фыны ‘мæ мæ хъалы
Æз, гал уынгæйæ, мысын дæу,
Дæу уынгæйæ та – галы.

ДЗУРАГ

Æмбал! Кæрон ыскæн дæ дзырдтæн,
Кæннод фæдисы хъæр кæннын:
Дæ докладмæ лæппуйæ ‘рцыдтæн
Æмæ зæронд лæгæй цæуын.

—•—

ÆРТАË РАДЗЫРДЫ

МАДЫ ЗÆРДÆ

— **M**агдæ! Магдæ! Магдæ! – сывæллоны әнæхин хъæлæс ныzzæлланг кодта Батъоты сидзæргæсы кулдуары рæбынæй. Ацæргæ ус Магдæ дзуццæджы бадгæ кæрты къуымы хæринаг лæвæрдта ногуагъд цъиутæн әмæ узæлгæ ныхас кодта семæ. Йæ ном фехъусгæйæ, фестад. Сылгоймаджы номæй сæм кæй æрбадзырдауыд, уый йын хъыг уыд, әмæ йæ цæстомы әнцъылдтæ әddæг-мидæг ауадысты, рамæсты, фæлæ, куы ахъуыды кодта, сывæллоны хъæлæс у, уый, уæд акаст кулдуарырдæм.

Уым лæууыд постхæссæджы чысыл лæппу Сослан. Магдæйы куы ауыдта, уæд йæ чысыл, нартхоры æфсиры нæмгүитау рæсугъд рæнхъæвæрд урс дæн-дæгтæ, февдиста. Кулдуары зыххъырæй бырсæг хуры тынтæм Сосланы къухы цыппæрдигъон къонверт фертывта, әмæ Магдæйы цæститæ сриссын кодта.

– Магдæ, фыстæг дæм, – къада доны хъуыл-хъуылау бакодта лæппу.

– Кæмæй? Дæ нывонд фæуя Магдæ, – цины уылæнтæ фæйнæрдæм ахæцыдысты цардæфхæрд усы цæстомы әнцъылдтыл.

– Батырæй, афтæ ийл фыст ис.

– Батырæй?! Мæхи Батырæй?! – Усы цæститæ донæй айдзаг сты, фыстæг райста

әмәй ындулдағар дзуары нынмә кәсәегү фәкаст, стәй йын аба кодта әмәй ың ың риумә нылхъывта.

Сосланмæ диссагау қастысты мады әнахуыр митæ әмæ йам
йæ хъоппæг цъæх цæстытæ ныйирд кодта.

— Бакæс-ма мын æй, мæ хур. Цытæ мæм фыссы мæхи Батыр?

Ләппу къонверты кәрөн йә чысыл әнгүйлдз фәтъыста аәмә, цыма мадән цас зынаргъ у, уый кәронмә банкъардта, уыйай ай әив йә сасмәй ныхәстыл фегом кодта аәмә кәм дзырдгай, кәм үәнггай кәсисин райдында:

«Мæ мад! Уый зæгъын дæр зæрдæ наæ тæры. Фæчъизи нын кодтай наæ фыды, наæ мыггаджы цæсгом. Ёз наæ зыдтон, ахæм æвзæр уды хицау дæ, уый æмæ дæ уарзтон, цалынмæ мын Мæди æмæ йæ мад мæ цæстытæ наæ байгом кодтой, уæдмæ. Мæ фыд сау хæстмæ фæцыд, уды сæрибар æмæ сыгъдæгдзинады сæрвæлтау дзы ссардта мæлæт. Ды та ам дæ сæрзилæн мондæгты фæдyl зылдтæ – худинаг нын кодтай наæ хæдзарвæндаг. Дæхи хъугдуцæт скодтай, æмæ дæ фæндæгтæ, æхсæв уа-бон, уæрæх уыдисты. Уыдон дæр дæ се ‘ппæлыны куист кодтой, хорз кусæгыл дæ бæнымадтой, газетты дæ уагътой. Афтæ фæкæнның хæзгултæ. Max – сывæллæттæ – ницы ‘мбæрстам ахæм хъуыдæгтæн. Тауыр рахъомыл. Счызг ис, æмæ уый дæр дæхи хуызæн скодтай. Ёз уæ куы базыдтон, уæд худинаджы уаргъ хæссын мæ бон нал уыд æмæ удæнцойæнхъæл фæлыгътæн Астæуккаг Азимæ. Уæ хъахбай уаг мæ фæсырдта мæ фыды-уæзæгæй. Мæди уын зыдта уæ чызи хъуыдæгтæ, уарзгæ дæр æй уымæн наæ кæнут, йæ койæ дæр тæрсæгай кодтат. Мæнæн ничи ис а зæххыл мæ фыды сæфты фæстæ Мæдийæ дардæр. Сымах та цæрут уæ худинаджы хъузджы. Ацы æгад царды бæсты мæ куы никуы ныйгардтаис фæлтау! Стæй мæ ныр дæр макуы рахон дæр хъæбул. Ныйгардтай мæ, схъомыл мæ кодтай, фæлæ уыцы тухитæ ницы сты дæ цъаммардзинады цүр».

Фыстæг каст фæци, фæлæ сæ дыууæ дæр сагъдауæй ла०уудысты, бынмæ кæсгæйæ. Мады уæззая цæссыг джынасуйы æртаяху æнцьылдтæ русыл уæззая æруад, йæ тъæпп фæцыд фыстæджы сиғыл, æмæ, фыстытæ амæнтгæ, Сосланы æнгуылдзыл æруагъта йæхи. Сослан, цыма фыстæджы ныхæстæ иууылдæр бамбæрста, уыйау тарæрфыгæй Магдæмæ бакаст æмæ къæхтыбынæй арф ныуулæфыд. Мад æрчыицæгай кодта, цæстытæ дыууæ къүхæй асæрфта, фæйнæрдæм аракæс-бакæс кодта, мæ фырты

әнәхъола ныхәстә мын куы ничи фехъусид, зәгъгә, фыстәг ләппүйе къухәй скъәфәгәу ракодта әмә кәрты фәмидағ. Сослан цәхгәр фәзылд, ңалдағ къаҳдзәфы сабыргай акодта, стәй, дәрдзәф бәласы бын аууоны сывәлләтти хъазгә куы ауыдта, уәд уыданы ‘хсән смидағ.

Магдәйи суанг изәрмә сәрибарәй суләфын не ‘суагътой йә удмарән хъуыдытә, әнәхайыры фыстәг ыл кәл-кәлау худт, йә зәрдәйи нуәрттәйин әнауәрдонәй рәдывтта фәйнәрдәм. Йә къух куыстмә нал әртасыд, дыууәрдәм кодта. Хәдзарәй – кәртмә. Йә әххормаг цъиутә-иу әй куы ауыдтой, уәд-иу йә фәстә ныххал сты. Фәләй ыә уыдан нал әндәвтой. Изәры сыйхы устытимә абадынмә дәр нал рацыд. Тауыр әй уәддәр куы абәрәг кодтаид, фәләй ыә, әвәцәгән, хәдзары куыститәй нә равдәлди. Йә фосмә куыдфәндиый зылдтытә акодта әмә хуыссәнмә ыәхи байста.

Үәлгоммә хуыссыд Магдә ыә сынтаеджы. Хуыссәг әм әввахс нә цыд. Уәнгтә здыйә конд фестадысты, фезмәлын нал куымдтой, къуымбил гобаны тәрттыл әруәз кодтой. Йә хъуыдытә стыр хәлуарәгәу хылдысты сәры магъзы, хәрә мигъ сыл әрбадт, әмә сә Магдә рәстмә нал әвзәрста. Тыхстис ыә уавәрәй, фәндиц әй ыә фыдфынта фәсүрын, фәләй уыдан зәрдәйил ныххуыссыдысты, хуыдуг әй кодтой. Йә Җастытә бацъынд кодта, рампәйил фәзынәгәу фәд-фәдил әвзәрдысты ыә рагбонты, ыә тыхцарды нывтә. Фәләй ыәм уәддәр ье ‘рыгон бонтәй әрбакалд цыдәр әхсизгөн уылән.

Сәрдыгон изәр. Хур фәссох ныттылд, фәләй арв афтә ирд уыд, әмә изәргәрәтты фәлмән ыә тых саста. Дыууәизәрас-тәу Хосхәрәны рагъәй райхъуист хосдзауты зарәг әмә айзәльид уәлдәфы. Үйи сә боны куыстәй сә зәрдә райы, әмә зарынц, хъәма здәхгәйә. Магдә ыә изәры зылдтытә фәуагъта әмә бынмә, суадоны цурмә атындында сә размә. Бедратә әмә хъәдин къусимә. Сатәг донәй сын сә дойны суадзынмә. Баба әмә йыл Бәеппу (мады номәй афтә хуыдтой сә иунәг әфсымәр Зауыры, хәстү бабын) сахуыр сты. Сә размә суадоны цурмә хъәдин къусимә куы әруайы, уәд цыма сә фәллад әрбайсәфы, уйайу схъәлдзәг вәййынц. Сатәг донәй хосдзаутән кәстәрәй хистәрмә рад раудзы. Стәй йын ләппүтә ыә дзаг бедратә ыә къухәй айсынц. Магдә ма семә аәлхыскъ быщәу дәр свәййы, сымах фәллад стут, уә уәнгты

хъару райсоммæ фæуадзут, науæд уын хистæртæ уисимæ уæ фæддожийы счылтæ дæр æркæрдзысты, мæхæдæг сæ сдавдзынæн, зæгъгæ. Фæлæ йæм чи хъусы! Артæн бын фæнык та дзы Данелæн нæй. Бедрайы хъусыл хъуамæ ныддæвдæг уа, йæ къухæй йын æй ницыхуызы атондзынæ. Курæггаг суары цъырттау дæм йæ цъæх цæстytæ ныйирд кæндзæн, æмæ бедра бар-æнæбары суаддзынæ...

Магдæ йæ бедратæ донæй айдзаг кодта æмæ суадоны фарсмæ къæйдурыл ærbадт. Бирæ æнхъæлмæ кæсын æй нæ бахъæудзæн. Тагъд сæ ардæм хъæуы, адагæй ныридағæн сæ ныхас хъуысы. Суадоны алыварс цъæх-цъæхид нæууыл хуртуаны хуызæн лыстæг дидинджытæм йæ зæрдæ бахъазыд, фæгæпп кодта, узæлы сыл. Сæрдзæг ацаразын дзы афæнд кодта.

— Мæнæ дын хуыздæртæ – дзæгъ-дзæгъæтæ, æрвдидинтæ – уæллох фæзы сæ дæуæн æртыцтон. Уыдон уадз, – айхъуыста Магдæ Данелы ныхас æмæ фесхъиудта.

— Амæ иннаетæ кæм сты? – дидинджытæ искæйæ йæ афарста.

— Дæлæ ссæуынц. Аз ragъыл цæхгæрмæ æруадтæн æмæ сæ разæй фæдæн. Дидинджытæ дын æз радтон, уый сын-иу ма зæгъ, – нымдгæнгæ загъта лæппу æмæ фæцæуæг.

Йæ лæвар æмæ йæ ныхæстæ фæцагайдтой Магдæйы зæрдæ, йæ фæстæ джихæй кæсгæ аzzад.

Уыцы бонæй фæстæмæ йæ хосдзаутыл бафтыд Данел дæр. Раздæрау æм искаї цур комкоммæ бакæсын нал уæндыд, нæдæр быцæу кодта йемæ, нæдæр ныхас. Сусæгæй та дзы йæ цæст нæ иста. Куы-иу æй ауыдта, уæд-иу йæ цæстом асырх, зæрдæ стуышп-гуышп кодта, йæ хъазæн ныхæстæ-иу цыдæр æрбаисты æмæ-иу ныссуйтæ.

Данел æдзух йемæ фембæлдæн агуырдта фадат. Магдæ иунæгæй аzzайæд, уый йеддæмæ-иу уайтагъд зæххы скъуыдæй фæзынæгау йæ фарсмæ февзæрд. Дзургæ ницы кодта, йæ цæстæнгасæй бæрæг уыд æппæт дæр, æмæ чызджы зæрдæ хæлбурцъ кодта. Хъазты уа, хъæлдзæг изæрты – æдзух цæстæнгасæй агуырдтой кæрæдзи, иумæ акафынæй хуыздæр сын мацы ратт, уымæй амондджындæр хъуыддаг сæм ницы каст. Магдæимæ акафыны тыххæй-иу Данел чегъреимæ дзырдгонд уыд.

Уарзондзинады тыххæй сæм ныхас никуы рауад уæвгæ дæр. Зæрдæйæ æмбæрстой кæрæдзи. Минæвæрттæ æрбарвитыны агъоммæ йын сæ цыбыр фембæлды Данел бамбарын кодта йæ фæнд æмæ хъуызгæ бафарста:

– Нæ сæ расурдзына?

Ахæм заман чызджытæ ратас-батас кæннынрайдайынц, цыма дывæнд кæннынц, уйайу. Уымæй сæхи уæлдæр, кадджындæр кæннынмæ фæхъавынц. Дзæгъæлы. Уый хиуыл гадзрахатæй цæуæгай æтады хос у. Адæймагæн йæ амонды хъуыддаг лыггонд куы цæуа, уæд дзы дывæндæн бынат хъуамæ ма уа. Кæнæ – о, кæнæ – нæ! Магдæ æргом загъта, нæ сæ расурдзынæн, зæгъгæ. Стæй йæ комкоммæ дзуаппæй фефсæрмы æмæ лæппуйы иунæгæй фæуагъта.

Данел хъæууон царды цы куыстмæ нæ арæхст, ахæм нæ уыд. Уæхскуæзæй фæллой кодта колхозы, æмæ ницæмæй тыхст Магдæ. Эппæт дæр – фаг, æппæтæй дæр – ифтонг. Уæдмæ ауызтой сæ фыццаг хъæбул Тауырзæты. Стæй сын уалдзæджы къæсæрыл райгуырд лæппу. Хъæубæстæ хæрзæггурæггаг згъордтой Данелмæ, мыгтагмæ, мадырвадæлтæм.

Номæвæрæн куывды мадмæ æрбахастой алыхуызон нæмтты стыр номхыгъд – фынгыл чи бадт, алкæй дæр фæндыд уыдонæй ноггуырдыл ном сæвæрын. Искæцы дзы иунæгæй йæхæдæг равзара, уый йæхицæн йæ цæст нæ баурзта æмæ Данелмæ фæдзырдта. Сæвæрдтой йыл Батыр.

Лæппу рæзт мад æмæ фыды фæндиаг. Авдæнæй хурмæ ивæзта йæ къухтæ. Мадырвадæлтæ сæхи цæттæ кодтой кæхçгæнæттæм. Фæлæ уый уыдис, адæмæн сæ фæндтæ, сæ бæллицтæ сæ хъуыры чи фæбадын кодта, уыцы фыдаз. Кæй ма æндæвтой куывдтæ, чындзæхсæвтæ, хъæлдзæгдзинад! Хъæуы нæлгоймæгтæ ивылдисты хæсты судзgæ атагъамæ.

Æрхæццæ Данелы рад дæр. Фæстаг æхсæв суанг бонмæ нæ бафынæй сты. Бæлццоныл дзурын бахæцыд. Магдæ йæ уæды хуызæнæй никуы федта. Раст цыма йæ адзал зыдта, йæ зæгъинæгтæ зæгъын ын куы нæ бантыса, уымæй тарст, уйайу дзырдта æмæ дзырдта. Фæдзæхста йын сывæллæтты. Сæ цурæй нал ацыд. Лæппуйы цалдæр хатты рапхъал кодта, фæхъазыд дзы. Райсомæй куы араст, уæд ма йæм фæстæмæ æрбаздæхт. Йæ цæстыттæм ын æдзынæг ныккаст æмæ йæм йæ мидбылты сывæллонау амондджын худт бакодта.

Бæрцæй дзы цалдæр фыстæджы райста Магдæ. Йæхи тыххæй бæлвæрд ницы фыста, тыхст, йæ зæрдæ æхсайдта бинонтæм. Мæгуырæг, хæсты быдыры уый уыд, цард æмæ мæлæты ауæдзыл уый цыд, тæрсгæ та... Эхсæз мæйы дзы хабар нал уыд, стæй ссыд йæ сай гæххæтт.

Магдэйил йæ дуне рафæлдæхт. Цард æй нал æндæвта. Фæкуыдта, фæдзынæзта йæ хысмæтыл, йæ уавæрыл. Йæ мойы сæфты фæстæ ноджы тынгдæр банкъардта, йæ хæс кæй фæбæрнондæр, йæ дыууæ сабийы уый æвджид кæй бazzадысты, мад æмæ фыды рæвдыд дæр уымæй кæй агуrdзысты, уый. Хæст цы næ фыдæбон бавзарын кодта сидзæргæс усæн! Колхозы куысты рафтыд. Хуымонæй, хосдзуаæй, хъугдуæгæй... Æмæ цы куыст næ кодтой сылгоймæгтæ. Сæхицæн цы næ фаг кодта, уый æрвистой фронтмæ. Стæй та – хæсты фæстæ азтæ. Иу уыдис сæ рис, сæ маst, сæ зын, сæ цин, æмæ кæрæдзимæ гæсгæ фæрæзтой æппæтæн дæр. Кæрæдзийæн уыдисты ныфс, æнцой.

Йæхи хуызæтты æххуысæй цард æмæ хъомыл кодта Магдæ дæр йæ дыууæ æнахъом сабийы. Йæ комыкомдзагæй сæ хаста. Бон-изæрмæ уыдисты сыхæгты дæсаздзыд чызджы æвджид. Йæ зæрдæ кæрдихтæ кодта, уыдонмæ æхсайгæйæ. Хуыздæр амал næ уыд. Сихорæн дæм цы къæбæр æрхая, уый дæ роны бавæр – изæры дæм дыууæ дзыхы æнхъæлмæ кæсынц. Дæхицæн ссады хъæрмхуыпп дæр фаг у.

Иуахæмы йæ дзулы къæбæр фесæфт. æртæтигъон сай сæрбæттæны йæ батыхта, фæлæ йæ, къæпи цыргъгæнгæйæ, кæм æрæвæрдта, уый нал хууыды кодта. Изæрдалынгты сæхи хъæумæ цæуынмæ куы æррæвдз кодтой, уæд ма йæ сæ сыхаг ус Фатъимæтимæ бæргæ фæцагуыртой. Кæмыты рывта, уымыты æрзылдысты. Сай сæрбæттæн конд хуымы бонырухсмæ зын ссараЧ куы у, уæд мæйдары.. Дзæгъæлы фæратæх-батæх кодтой. Уæдмæ се ‘мбæлтæ адард сты æмæ, бирæгъæйæ тæрсæйæ, фæцагайдтой сæ фæстæ.

Хъæуы рухситæ куыд æввахсдæр кодтой, афтæ йæ катай тынгдæр кодта. Йæхи æфхæрдта, хуыздæр хъахъхъæнинаг, бавæринаг ын куы ницы уыд, уæд афтæ цæмæн рауад? Йæ сидзæрты фыдæнхъæл цæмæн фæкодта? Ныр æххормагæй куыд бахуысдисты, æви сын уый дæр Къостайы сидзæргæсай дуртæ фыцин райдайа? Йæ цæстытыл ауад, кулдармæ йæ размæ куыд разгъорынц, уый. Батыр хъæбысмæ йæхи сисын кæны. Зоны, дзыцца ын йæ роны хæрзад дзулы хай æрбахаста, æмæ уайтагъд йæ къух уым фæцæвы. Тауыр мадзура æмæ зонака. Фæсæфсинæй уæлдай næ уыд. Авдаздзыдæй фæстæмæ хæдзары æфсин, дон хæссын, фосмæ зилин æмæ ие ‘фсымæрæн хæринаг кæнын йæхимæ айста. Мадау æй рæвдыдта, йæ уæлæдарæс

ын ивта, әхсадта. Йә ныйиарәг цы уавәры уыд, уый йә чысыл зәрдәйә әңкъардат аәмә ыйн сывәллонау йәхи никүү бабуц кодта. Ныр дәр та уый ныббыхсдзән, фәлә Батыры хъын-цъым мады зәрдә фәйнәрдәм атондзән. Йә зындзинадмә кәсын ын әппындәр наә фәразы.

Фатыимәт ын йәхи хайы әмбис куы ләвәрдта, уәд ууыл ницы хузызы сразы уыдаид, Батырыл куы наә ахъуыды кодтаид, уәд.

Цәхгәрмә уынджы куындаәр фәзылд, афтә ауында йә хәдзар. Ныллағ әмбонды сәрты зында йә дәргъәй-дәргъмә тыргъ. Чырыәй цагъд къул урс дардта стъалыты рухсмә, аәмә уый фәлтәмәны фәрци дардмә тыргъы суында йә хъәбулты. Женхъәлмә йәм кастысты. Тауыр-иу йе ‘рбаңыдмә цырагъ дәр не ссыгъта, куырмәджы бадтысты: фәтәген фәстаярц кодта. «Дзыщца куы әрбаңәу, уәд ай ссудздзыстәм», – дзырдата-иу Батыраң аәмә цәмәй мадмә се ‘нхъәлмәкаст цыбырдәр уа, уый тыххәй ыйн кодта аргъәуттә, сә фыды кой – хәстәй хәрзиуджытимә кәй ссәудзән, куында сә рәвдаудзән, дзырдата, хәсты хабәрттәй цы фехъуыста аәмә дзы йә зәрдил цы бадардта, уыдон.

Тауыр, дзулы къәбәр цәйас у, уый куы федта, уәд дзы комдзаг дәр наә бакуымдат. Батыр чысыл у, аәз футәгәй хъәрмұхыпп дәр баҳәрдзынаен, зәгъгә, загъта мадән.

Тауыраң тәригъәд кәнгәйә ныууагъта Магдә йә куыст быдыры аәмә хъугдуцәгәй баңыд. Кәд гыццыл чызгән йә къух фәрөгдәр кәнид.. Ферма хъәумә – әввахс. Фәсдыгъд хәдзармә суайынән фадат уыд. Уыйхыгъд куыстмә цыд боныцъәхтыл, йә сывәлләтты уагъта фынәйә. Уый мадмә райдайәны афтә каст. Фәстәдәр-иу Тауыр йә разәй фестад. «Дзыщца, ма дын байрәдже үәд», – цал хатты фехъуыста ацы ныхас Магдә әрдәг фынәйә. Ноджы ма ыйн әңцой әрләууыд фермәйы дәр. Скъолайы фәстә – хәдзары зылдтытә, урочытә аәмә та-иу кәс, аәмә Батыримә йә мады уәлхъус аләууыд. Хъуццытә ыйн са-хуыр сты, аәмә сә дуцин райдышта.

Аәксәрдәсаздзыдәй бәрнонай әрләууыд йә фарсмә Тауыр-зәт. Бәргә ыйн дзырдата, дә ахуыр адарддәр кән, зәгъгә, фәлә... Хъәуу авд къласәй уәлдәр наә уыд. Сыхаг хъәумә та – дәрдзәф у. Аәксәвәддә? Аәмә уәд Батыр иунәгәй цы фәуыдзән? Дзыщайән фәлладәй йә уәлхъус чи уыдзән?..

Дыууә кусәджы фәллой уайтагъд хәдзарыл фәзында. Мад

әмәе чызг уыдышты социалистон ерыс амидингәнджытә. Фыстый сыл газетты, сә кой кодтой радиойә. Бинонтә иумә цин кодтой се ‘нтыстытыл. Батыр сын-иу изәрмә газеттә, фәстаг хабәрттә әрцәттә кодта. Ахәм рәстәг ын мад фәдзәхста: «Хъусыс, мә ләппу, мах дә ницы хъуаг ныуудаңзыстәм, әрмәст ахуыр кән! Ныртәккә хъугдуцәджы күист дәр бирә зонындзинәдтә домы. Уый әз банкъардтон, раззагдәр фәлтәрддинады тыиххәй нын районы лекци куы бакастысты, уәд. Тауырән дәр нәма байрәджы, мәнә нәхиуыл чысыл фәхәцәм, стәй йә ахуыр адардәр кәндзән техникумы».

Ницы хъуаг әйиәфта Батыр. Ахуыр әвзәр нә кодта, әмәе дзы разы уыд мад. Уалынмә йә әфсадмә акодтой. Тауыр та техникумы фосы дохтырыл ахуыр кодта, әмәе мад иунәгәй аzzад. Әрәнкъард. Йә хәдзар әм хасты хуызән каст. Хорз әмә-иу чызг хуыцаубонты әруад. Хуры тын-иу ныккаст йә зәрдәмә. Уәд сферән кодта: күйдәр ләппу әфсадәй сыйдәхә, афтәе йын хъуыдаг кәнин! Чызгән та ныридәгән дәр йә амонд конд у: йә ахуыры фәүдмәе йын әнхъәлмә кәсынц.

Әрәздәхт Батыр әфсадәй җәттә ләгәй. Уадз әмәе уал иу чысыл ауләфа, ләппу у, атезгъю кәна, – хъуыды кодта райдайәнис мад. Йәхшицән дәр нә күистмә, нә ахуырмә тасыд йә къух. Бон-изәрмә уынгты тигътыл әрвиста йә рәстәг, стәй ләппутимә фәцалх хъәбәр нозтыл. Уәд сәмбәлд әмәе бауарзәгаяу кодта Мәдинәйи дәр. Цыма раздәр нә зыдта уыцы кәләңгәнәджы чызджы. Тауыримә иумә ахуыр кодтой. Хуыскъастәу әмәе дидилманәй куы рәзт. Йә фыд хәстәй йәхи бааууон кәнинмә күйд сарәхст, афтәе уый дәр зындинәдты иувәрсты цыд. Горәты сә хәстәждытәм хуындаңджы бадәгау фәбадт. Ахуыр, дам, кәнин. Родтәм цыд! Стәй фәстәмә хъәумә дуканигәсәй әрәздәхт. Йә амонд куы скүистаид, әмәе йә горәты иу йәхи хуызән къуыдипп, бәргә, куы ракуырдаид.

Ныр Батыр ныңьцъяж: «Кәд мын ус курын кәнүт, уәд әрмәст Мәдинәйи». Иу хатт дуканийи күйд фәхыл сты, уый дәр ын бәргә радзырдта.

Сәухизы рәстәг хъугдуцәджытә хъәуы дуканимә әмгуыппәй баңысты, ног товартә, дам, әрбаластой. Әмә фыдәнхъәл фесты. Цъаммар сәүдәджергәнәг сәе йә рәбыны әрәфснайдта. Магдәйән йә масть рафыхт. Йәхи фәналат кодта, уыцы

аәдзәстгомы йә разәй бахаста әмәй йын йә әвәрәнтә ракалда-
та. Цы дзых сәм фәхәлиу кодта уәд! Ахәм әнәугү ныхәстә
хъусгә дәр никуы фәкодта. Фәләй йын дзы әппәтү хъигдәр
уыд, смаггәнәгтә сә кәй рахуыдта, уә силосы тәфәй, дам,
дуканий баңауән нал ис, хуыдуг мәе кәнүт...

«Аәмә ахәмәй мәхицән чындз куыд загътайн, цы бон мыл
ныккодта, мәе хъәбул! Дә зонд фәңцид, дә ныйярәгмә, дә
мадызәнәг иунәг хомә искай ныхәстәй куыд схәрам дә? Дә
зәрдә үыцы ныхәстә зәгъын куыд бакуымдта? Кәдәм, кәимә,
кәңәй фәлыгъытә тәргай?»

Нәе, нәе! Нәе баууәндүд мад, йә хъәбул йәхі зондәй афтә
бакәндзән, ууыл. Йә удмарән хъуыдытә фәсирдта йә
цардвәлтәрд удыхъәди фәрци әмәй уайтагъд сәры февзәрд:
«Схинтә йын кодтой! Райсом Кәсәгмә дәснымә цәуын, әмәй та
мәхи Батыр бауыдзән йә мады». Уыцы хъуыдыимә ма иу чысыл
ажыуырдухән кодта, нығс ын бауагъта йә фәллад зәрдәмә уал-
дзәджы комуләфтау әмәе әрфынай йә хуылыдз базыл.

ӘРӘДЖИАУЫ УСГУР

Әрыгон нал у Сабе. Усгуры карәй ахызт. Фәләй йын әппүн
ницы аентысы. Зәронд усгуры ном ыл сбадт. Расть цыма кәлән-
гөнд у: чызг йә зәрдәмә фәңәуы, сдзуры йыл, әмәй та йә
чидәр йә къонайы уәлхъус баләууын кәнү. Цыма сәе каст
Сабейы цәстәнгасмә вәййы, уйй зәрдәмә кәд фәңәуа, уәд
аәй курын, зәгъгә.

Чызджытә дәр әм сәе хъус нал дарынц. Әндәр йә уавәр
ахәм нае уаид. Бинонтә әмәй хәстәжджытәй та әппүн нал фәра-
зы. Расть цыма дзырд бакодтой, уййай Сабейимә сә ныхасы сәр
иу скодтой. Зонгәтәй дәр кәуыл амбәлай, әнәафәрсгә йә нае
фәуыдзән: «Ус наема ракуырдтай?» Кәнәе: «Де ‘фсин кәмәй
у?», Айразмә дзы иуән хорз фәңис: алы гәдүйнхәстә йын
фәкодта. Хызисәджы куывд, дам, мыл әрцид – авд фырты әмәй
мын иу цъәх чызг ис. Тагъд ләппута футболон командәйи фаг
уыдзысты. Әмәе уәд сар сәе сәр сыйы, стәй республикон ко-
мандәтән дәр. Әмбулдыистәм сәе.

Искүү ацы мәтәй куы схицән уаид, әндәр аәй ницыуал хъәуы.
Әниу ын афтә хъәуы! Йә заманы иу чызгыл дәр не ‘рвәссүйд.

Сә сыхы чызг-фәсивәд йә цәстытыл куы ауайынц, уәд сә иугай фәнымайы: уымән дәр ракурән уыд, уымән дәр... Кәнә зонгәтә әмәе әнәзонгәтә... Фәлә ма ныр цы? Алчидәр дзы йә фәрныг хәдзар ссардта, үотимә цәры. Сабейән та наә бәэзыдысты: қәмән зылын къәхтә уыд, къуырд дзыкку, чи фыңсыл, инна мадзура, зылындзаст, фыдуында. Әмә цы наә фуа әрхаста амәй ай гуырвидауцдәр, аивдәр чындыздын чызджытәм. Фәстагмә сә дәндагәй уынын дәр райдытта. О, о. Дәндагәй... Дәлә Дәлмагхъәуәй Зәрәдайы йә дәндәгты тыххәй наә ракуырдта. Ома куыд? Йә дзых дәндагхъуаг уыд, әндәр куыд? Уымән, дам, йә ахсән дәр хәлд уыдзән, хойраг әххәст әууылд наә цәуы әмәе... Афтәмәй уәд та ләг фәрынчын. Уәд дыууә рынчыны чи дардзән? Уымәй ма сын сывәлләттә куы уа, уәд – бинтон аллайаг.

Ныр Сабе бинонтә куыд сараза, уый нал зоны. Йәхи кары чызджытә чындызы фәңзыдысты, қәстәртә та йыл әввәргә наә кәннынц. Нымудзджытә дәр ын фәзыны. Уыдоныл ма дары йә зәрдә. Уәлдайдәр, афәдзы размә цы бәлләхы баҳауд, уый фәстә.

Куывды уа, чындызәхсәвы, уынды, автобусы әппинәдзух йә каст у чызджытәм. Химидағ дзы йәхшицән бинойнаг фәагуры. Раздәрау ныр дәр сә фылдәр йә зәрдәмә наә цәуынц. Фәлә дзы разыны, кәй ракурид, ахәмтә дәр. Әмә сәм буырдыг вәйиы. Афтә бакодта афәдзы размә дәр. Автобусы йә фарсмә бадт фәци иу әрыгон сылгоймаг. Бакәстытә йәм кодта, йә зәрдәмә фәцыд. «Әрцыбыртә йә хъәуы», – ахъуды кодта әмәе дзырдәппарәнтә райдытта. Сылгоймаг ын йә кармә гәсгә аргұуыц кодта әмәе ын уәзданәй дзуапп ләвәрдта. Сабемә уый диссаджы хорз фәкаст, мә амонд скүиста, зәгъә, әмәе йә фәстә куы ахизид: хъуыддаг кәронмә ахәцца кәннын хъәуы! Сылгоймаг, хъуыддаг куы бамбәрста, уәд йә разы цәхгәр аләууыд әмәе ын афтә:

– Цы дә, Хуыщауы тыххәй? Әмбүдәнтә дын наәй, фәлә цәстәй дәр наә уыныс? Чындызыцид дән, мә амонд конд у. Цы хуызән арәзт дән, уый наә уыныс? Әви сылгоймаг никуы федтай?

Сабе хорзау нал уыд, сылгоймагмә дзәбәх куы бакаст, уәд. Кәд уыд әнхъәлцау. Йә бинаты ләугә сагъдауәй бazzад.

Уәдәй фәстәмә әнәзонгә сылгоймагмә сдзурын нал уәнды. «Әрмәстдәр зонгәйы фәрцы курын ус», – сферд кодта йәхимидағ. Мәнә та ныр дәр йә рагон хәлар Хабосмә цәуы.

Чызг ын амоны. Раstdær зæгъгæйæ, иу хатт æй уынгæ дæр фæкодта, фæлæ сын базонгæйæн фадат næ фæци.

Цæвиттон, Хабосыл рагæй нал фембæлди, ныр трамвайы байусты. Ныхæстæ, рафæрс-бафæрс. Æмæ та бинонты коймæ раҳызысты. Хабос Сабейы зондахаст хорз зыдта æмæ йæ фелхыскъ кодта:

- Чызджыты аиппытæ хорз куы зоныс, уæд дæхимæ айдæнмæ никуы бакастæ? Маймулийæ цы кæныс!
- Ахæм нал дæн, Хабос. Уæдæ ма мын искæй бацамон.
- Нæ, исты фau та йæм æрхæсдзынæ.
- Гъе, ныр, зæгъæм, уæртæ махæй чысыл фалдæр, цъæх къаба кæуыл ис, уыцы сylгоймагмæ цы фau æрхæссæн ис?
- Кæцымæ? Рудзынгæй æддæмæ чи кæссы. Æмæ уый мæ сыхаг куы у. Дæ зæрдæмæ цæуы? Базонгæ дæ кæнон?
- Дæ хорзæхæй.
- Эцæг ам næ. Нæхимæ æрбайай.

Дыккаг бон Сабе айтæ-уыйтæ нал фæкодта æмæ Хабосы хæдзары балæууыд. Абадтысты, аныхæстæ кодтой. Уалынмæ сын зноны чызг сæ разы фынг æвæрынмæ фæци. Сабе йæ бынатæй фæгæпп ласта, салам ын радта. Фæлæ йын Хабос цæстæй аца-мыдта, сбад, зæгъгæ. Стæй йын афтæ:

- Не ‘фсин ам næй æмæ йæм фæдзырдтон. Хорз æфсон мын фæци. Нæ?

Сабе йæ мидбылты баҳудт.

Цæллы фынгыл иу чысыл абадтысты, афтæ дуар фегом. Скъоладзау лæппу дзы æрбахызт. Уазæгæн салам радта. Дуары хъæрмæ æфсин уатæй рауад. Лæппу йæм йæхи байста, сylгоймаджы хъæбисы аныгъуылд æмæ сдзырдта:

- Дзыцца, абон фондз райстон!

Сабе уатырдæм рагæй бакæс-бакæс кодта. Цы нуæзта æмæ хордта, уый йæ фарсыл næ хæцыд. Чызгимæ тагъddær куы базонгæ уайд, йæ фæндон ын куы зæгъид, ууыл уыд йæ сагъæс. Ныр сylгоймагмæ лæппу дзыцца, зæгъгæ, куы сдзырдта, уæд фесхъиудта, «Куыд?», зæгъгæ, ма фæкодта.

Хабос ын йæ къухы нуазæн фæсагъта:

- Эфсины нуазæн! Афтæ дын хъæуы. Адæймаг йæ хæлæрттыл йæ къух куы сисы, уæд афтæ вæййы.

Сабе æнæдзургæйæ систад æмæ дуармæ йæ ных сарæзта. Фысымтæ йын цы næ фæкодтой, фæлæ нал раздæхт.

ÆНУСОН ЗАРÆГ – УАРЗТ

Арвыкомы Барзæфцæгæй дæлдæр рындзæй куы афæлгæсай, уæд рахизырдыгæй арф комы дæ цæст ацахсдзæн Арагуы цæугæдон. Уый æвзиист æндахау ивæзы комы рæбынæй Ганисмæ. Ганисы сæрмæ уæлмæрды ныппæлæхсар Азау æмæ Таймуразы бæлас – æнусон æвдисæн сæ уарзондзинадæн.

Фæлæ ма ахæм тыхджын уарzonдzинады уацары ныллаæт рагъы фале Дзимыргомы дæр дыууæ уды кæй бахаудтой, уый, æввæццæгæн, абон ничиуал зоны.

Цæвиттон, Дзимыргомы рæбын Хъелы цадмæ æввахс бæрzonд фæцыдис сырх-сырхид къæдзæх хох. Йæ конд æмæ бакастæй бынтон æндæрхуызон, раст ын цыма чидæр туджы цæджджи-наг йæ сæрыл рафæлдæхта, уйайу хуры цæстмæ сырх тæмæн хæссы. Йæ рæбыны суары гуырæн фемæхст æмæ æнусты дæргъы, комы Хъелы цадæй цы хæлхæлгæнаг æмæ ивылаг цæугæдон згъоры уырдыгмæ, уымæ æфты, йæ дон ын хæрзад кæны.

Æвдадз у амы уæлдæф, æвдадз, йæ суар дзæбæх кæны ахсæн æмæ иннаæ хуылфыдзуумæтты низтæ. Фос та дзы кæнынц нарддæр, сæ дзидза вæйиы хæрзаддæр.

Фæлæ æрмæст йæ хох æмæ суарæй зындгонд næу ацы быннат. Ам хохрабын ис тынг рагон кувændon, ир æмæ гуырдзы дæр кувивддоны кæдæм цыдышты, ахæм – Сырхы дзуар. Афæдз иу хатт уыдис йæ бон, фæлæ дзы мысайнаг сæвæрынмæ, хи йыл бафæдзæхсынмæ цыдышты, уавæр кæмæн кæд амыдта, уæд – тарф зымæгæй фæстæмæ кæдфæнды дæр. Зымæг дзы мит æруары хатт дыууæ метräй фылдæр. Йæ бæрæгбон та вæйиы уалдзы-гон æмæ сæрдигон куыстыты æхсæн, уалдзæджы сæрд куы фæивы, уыцы æрдзон хæлбурцъgæнæн рæстæг. Æрæмбырд æм-иу сты амы хæстæг кæмттæй: Дзимырæй, Хъуды комæй, Тыр-сийæ, Урстуалтæ æмæ Гнугъæй, суанг Гуырдзыстоны ирæттæ дæр.

Сырх къæдзæхы рæбын, кувændonæй чысыл дæлдæр фæзы цъæх næууыл-иу тыгыртæ кодтой адæм: зæрондæй-ногæй, сылгоймагæй-нæлгоймагæй. Сæ рæмон зæрдæ сæ кæрæдзиуыл цин кæнын кодта. Дзуарыл хи бафæдзæхсыны фæстæ-иу хъæлдзæг уынæр арыдта хæхтæ. Фæсивæды уæлдай тынгдæр йæхимæ здæхта хъазт, ирон фæндыры цагъд. Уалынмæ-иу фынгтæй райхъуист хистæрты ерысæй зарын. Хъæлдзæг уыд

сывæллæттæн дæр, кæд сæ суары цур фæзæй дæрдзæфдæр никæдæм уагътой, уæддæр.

Ам суары цур фыццаг хатт кæрæдзи федтой Даредзан æмæ Тоти дæр. Даре, афтæ йæ схуыдта фырбуçæн Тоти фæстæдæр, иннæ чызджытæй фæхицæн суары раз, хъæзын къусмæ февнæлдта æмæ суарæй алкæмæ дæр хаты. Амы хъæуккаг уыд æмæ йæ тынг фæндыд йæ уазæг-хæстæджытæй йын сæ суарæй алчидæр куы банаыстаид. Тотийы дæр бафæндыд суарæй саходын æмæ чыылдымырдыгæй чызджыты фæстæ алæууыд. Чызджытæй йæ нæ бафиппайдтой æмæ сæ хъæлдзæг ныхасæй сæхи рæвдыдтой. Даредзан æй ауыдта, фемдзаст сты. Æнæнхъæлæджы йæ цæст ацахста лæппуйы фынды бын мiltæ æмæ йæм æвзонгомау фæкаст. Уыцы къæйных каст дæр æм уымæн бакодта, æмæ цыдæрхуызон фæуыргъууыау, раст цыма лæппуйы цъæх цæстыты малы ныххаудта, уйайу фæцуудыдта æмæ хъæдын къус йæ къухæй æрхауд. Тоти къусмæ фæгуыбыр кодта æмæ йæ уайтагъд Даремæ балæвæрдта. Ногæй та фемдзаст сты. Сæ дыууæ дæр æфсæрмдзастæй сæ цæстæнгас чызджытæм разылдтой, сæ цæсгæмтæ фæсырх сты, æмæ сыл чызджытæ ныххудтысты.

Даредзан сæ худтмæ ие ‘муд æрцид, лæппу фырæфсæрмæй сæ цурæй куы ацæуа, уымæй йын фæтарст æмæ йæхи фæхъæддых кодта, чызджытыл сбустæ кодта, лæппуйы цæмæн æфсæрмы кæнут, зæгъгæ, æмæ та суарæй къус куы айдзаг кодта, уæд æй Тотимæ бадардта.

– Нæ, нæ, чызджыты разæй нæ! – стыхсæгау кодта Тоти, æмæ та йын Даредзан сæ цурæй ацæуынæй старст: уæлдай ныхас æм нал скодта, фæлæ йыл аивæй йæ цæст хаста, чызджыты æфсон æм ныхасæппарæн кодта. Цыдæр æхсызгон ын хаста Тотийы уынд. Бæрзондгомау, фæтæнуæхск, сай сæрыххуынтæ, йæ сай-сауид æрфгуыты бынæй йæ цæстытæ цыма æхсгæ кодтой, æмæ сæ фæттæ йæ зæрдæйыл æмбæлдышты, афтæ йæм кasti. Фæлæ йын сæ цæфтæ рисгæ нæ кодтой, сæ æхцион æлхысчытæй йе ‘нкъарæнтæ абухтой, æмæ йæ зæрдæ æнахуыр цæмæйдæр байдзаг, йæ хъуырмæ схæццæ.

Хуыздæр уавæры нæ уыд Тоти дæр. Æфсæрмдзаст лæппу, фосы фæдыл чи бахъомыл, хосдзуу æмæ хъæддзуаýй чи ралæг, уый йæхи куыд хъуамæ æнкъардтаид уыйбæрç чызджыты цæстæнгасы бын?.. Ноджы карздæр та уыдышты сæ æлхыскъ ныхæстæ æмæ худт. Фæуагътайд сæ æмæ хъазты балæууыдаид,

фәләе йәм иуәй алидзын худинағ каст, иннәмәй та йә Даредзаны цүрәй йә къах нал хаста. Фыңцаг хатт аей уыдта, фәләе йәм афтә дзырдта йә зәрдә, цима йәхі күб базыдта, уәдәй нырмә йә зоны. Нарәг астәу, йә даргъ дзыккүты фадхъултәм бирә нал хъәуы. Суардонмә күб фәгүубыр кәнгәйә риуты астәу әрәнцайы, әмә та йә чызг үшү үәзданәй фәсонтәм уәхсчы сәрты асхойы. Кәсес йын Тоти йә алы фезмәлдәмә дәр, раст цима чызг фыңцаг хатт федта. Йә бур-сырх сәрыхъуынта сәүәхсидау әхәртә калынц, дзыккүтәм дзы чи нае баңыд, уыдан къәмисәнтәй йә фәтән ныхмә къәбәлдзыггәнгә ссыдысты, йә әрфгүйтә маргы базыртау стәхынаеввонг, күб баҳуды, уәд дәндәгтә дәнхъайау ферттивиңц. Цәстытә, цәстытә! Уыданән дзы әмбал нае. Цыдәр кәләнгәнәг тыхы фәрцы йә сәхимә бабастой, әмә сын сә каст агуры йәхими. Күб фемдзаст вәййынц, уәд сын банкъары сә рәвдауәг тых, сә узәлд әмә йә стәхынмә бирә нал фәхъәуы.

Уәд чызджыты хынцфарсты фәрцы базыдтой кәрәдзийи мыггаёттә, наәмтә әмә цы хъәуккәгтә сты, уый.

– Да хъәу махмә зыны, – фәңырд Даредзан, хъазтмә әхәугәйә күб фәхицән сты, уәд. – Нә уәлхәдзарәй күб ракәсай комы дымәгмә, уәд Сау мәссыгәй чысыл дәлдәр – фахсы хъәдрәбын тъәпәнсәр хәдзәрттә, зымәг сә тохынатәй фәз-дәг күб скәлы, уәд цима миты бын чидәр арт кән... Хәдзәрттә сәхәдәг нал фәзынынц, фәлә...

Тотимә хардзау әркаст, комы рәбйимә уйайа әдзынаег кәй никуы ныккаст әмә йын йә хъәу кәй никуы баңагуырдта, уый.

– Аз фылдәр нә хъәуы сәрмә уәлвәэты әмә фәхсты фосимә вәййын. Ацы хатт дын аз дәр дә хъәу баңагурдзынән, иу зәронд цәсткәсән дәр наәм ис.

– Хорз, – фәрәвдә та Даредзан. – Кәд нае не суынай, уәд дәм райсом әхсәвы талынджы нае уәлхәдзарәй судзгә цырагъ батилдзынән. Аз уын уә фыййәутты әртытәм дәр арах фәкәсисн. Ди дәр-иу цырагъ ссудз әмә мә кәд фенай, уәд-иу мын аеисты хуызы бамбарын кән.

Ууыл фәхицән сты. Фәләе сә дыууә дәр әрцардысты кәрәдзийи зәрдәты әмә хъуыдты. Сә мысинәгты кәрәдзийи цәстәнгас агуыртой, кәрәдзийи ныхастә фәзмыдтой, кәрәдзиуыл цин кодтой. Сомаҳсәвмә әнхъәлмә кастьсты. Тоти

бонәй дәр йә каст комы рәбынмә скодта, кәсәнцәстәй дәр цыдәртә суыдта. Фәлә уый Даредзаны фенеңи фәндый!

Адәм изәрзылдытың куы фесты, уәд сә дыууә дәр, куыд ници сә фена, афтә цырәгъитимә сәхи фәниуварс кодтой. Әмә комы рәбынәй уайтагъд рухсы ңастан бергүйтүвтә. Даредзан ай бәрзонд йә сәрмә систа, тиле йә. Дзуапп ын радта Тоти дәр. Саудалынджы комы нараңжы дыууә рухсы цыртты сәхи кәрәдзимә ивазынц, дыууә уарзәгой сонт зәрдәйи кәрәдзи агурынц әмә сә фезмәлын нә уадзы ңалдаәр километры дәрдзәг. Фәлә дардмә дәр кәрәдзийә сәхи атонынән ницы амал арынц. Даредзан нә хүйссин кәны йә цырагъ әмә йә уат нә агуры, Тоти дәр. Фәстагмә Тоти йәхі нал баураәтта әмә коммә фәуырдыг кодта. Даредзан ай йә цырагъы рухсмә гәстә бағиппайды. «Кәдәм фәфәдис? Ардәм? Әмә ыыл уыңы даргъ әмә зын фәндагыл уәд та исты әрцид? Сырдә, хәйрәтбадәнтә комы – бирә». Йәхицән бынат нал ары чызг. Тыхсы, уәлхәдзар рацу-бацу систа. Әнхъәлмә каст ңәмәдәр. Җәмә, уый йәхәдәг дәр нә зоны. Тарст Тотийән, йә зонгуытыл-иу әрхәуд әмә-иу арвмә йә күхтә сивәзта – күывта Хұыщаумә, Сырхы дзуармә, фыңбылызыәй йә бахизут, зәгъгә.

Тоти әвыдәй йә уәлхъус куы баләууыд, талынг әхсәв ыл фәндагыл кәй ницы әрцид, уымәй Даредзан бузныг уыд Хұыщау әмә, фыңғат хатт цы дзуары бын базонгә сты, уыданәй. Йә күвын сәм фехъуыст, әмә йын баҳхуыс кодтой.

Кәрәдзиуыл фәцинта кодтой дыууә әрыгон уды, уәдә цы уыдаид. Стәй банихас кодтой әрвилкъуыри дәр йә райдзастдәр бонтай иуы хъәуәй чысыл фәсвәддәр кәй әмбәлдзысты. Фембәлдәмә та-иу рагацау цырәгътәй кәрәдзимә кәй фәдзурдзысты. Әмә уыңы аз сәрдәрғы, стәй рагфәззәг дәр Дизимыргомы нараңжы иу кәронәй иннәмә дыууә цырагъы сәхи кәрәдзимә ивәстөй. Чи сә-иу бағиппайды, уыдан сә хәйрәдҗыты әртүртү рухситә хуыдтой әмә сә ницәмә дардтой.

Афтә рәсугъд әмә әхционәй, уарзондзинады базыртыл тәхгәйә Тоти әмә Даредзаныл сәрд куыд атахт, уый нә базыдтой. Хәеххон царды зынта, фыңкуыст, фыңтухән дәр ницәмәуал дардтой. Даредзан Тотийән тәригъәд кодта хоскәрдәны, хъәддзауы, фыййауы күисты фәстә-иу фәлладәй дәр йә уәлхъус куы әрбаләууыд, уәд. Тоти та Даредзанән: фосдуңынәй, хос ссивын әмә әргъом хәссынәй кәй фәлмәңцид,

уымәй. Фәлә сә ныфс нә саст, сә уарзондзинад тыхджындәр цы кодта зынтаәй, әндәр.

Афтә ахаста рагфәzzәг дәр. Хәхты цъуппityл, рәгътыл, бәрzonд фәхстыл мит кәй фәхәцыд, коммә йә тыхдымгә хәссын кәй райдытта әмә әхсәв кәй фәузазал, бон кәй фәцыбыр, уйй дәр ницәмә әрдартой. Ныр мит дзәбәх куы әруара, комы фәндәгтә куы әрәхгәна, уәд ма куыд кәндзысты дыууә уарзәгой уды? Ууыл бирә хәттыты фәтәрхон кодтой. Джөргүйбайы чындажхсәвты афоныл сә зәрдә бәргә дардтой, фәлә хистәртә сә фәндил цы зәгъдзысты? Уәдмә уал та әхсәвыгәтты сусәгәй әмбәлдысты. Әмбәлдысты, әрдзы фыдмитә ницәмә даргәйә. Се ‘намондән!

Иу әхсәв сә митуарын се ‘мбәхст бынаты әр҃ахста. Фембәлды размә Даредзаны зәрдә цыдәр фыдбылыз әнкъарда изәрмилтү арвы әууәлтү, рафәлив-бафәлив кодта. Тотимә уәлхәдзар әнхъәлмә куы каст, уәд әм йә цырагъ ссудзын дәр нә цыд. Фәлә уалынмә комыдымәджы Тотийы цырагъ ферттывта, әмә ийин йә зәрдәйи къуымтә ныррухс кодта. Йә цырагъмә зынг куыд бахаста, уйй йәхәдәгәт дәр фырцинәй нал базыдта.

Кәрәдзиуыл рәстмә дәр нәма ацинтә кодтой, афтә дымгәе систад, стәй әхсәв саудалынг аци, әмә мит стыр тъыфылтәй уарын райдытта. Фәлә хәхбәсты уарын куыд әнәнхъәләджы райдайы, афтә әнәнхъәләджы фәләууы. Уйй әнхъәл уыд Тоти дәр әмә Даредзаны «ацу, ацу» ницәмә дардта, фәндаг әрәхгәндзән, зәйтәй тәссаг сүйдзән, уйй йә фәсонәрхәдҗы дәр нә уыд. Уарын та йә кәнон кодта. Ком урс адардта, фәлә дзы ставд тъыфыләй адәймаг йә развәд дәр нә уыдта. Дзаг риу әмә разәнгардәй здәхт Тоти сәхимә. Райсом йә мадән бамбарын кәндзән йә фәнд әмә, цалынмә мит ләджымбәрц не ‘руара, уәдмә ийин хъуыддаг куыд бакәной.

Даредзан ма иу дзәвгар фәләууыд уәлхәдзар. Каст Тотийы фәдый, йә сай әндәрг уымән раджы атад митгәләбуты әхсән, уәддәр ма чызджы йә къах мидәмә нә хаста, йә зәрдә цыдәр фәдисон хабар әнкъарда, тыхст әмә рист. Мит йә уәлә кәй тайы әмә дзы хуылызд кәй кәненү, уйй дәр нә хъардта Даредзанмә. Мидәмә куы бацыд әмә йә уаты куы әрхүйссыд, уәд дәр йә цәстүл цынд не ‘рхәңзыд. Йә хъуыдьтә иууылдәр уыдисты Тотиимә, йә зәрдә йәм әхсайдта.

Тоти та уыцы рәстәг, йә развәд нә уынгәйә, уәрагмә

миты ләгәрста комы дымәгмә. Цәугәдоны хәл-хәлмә-иу әрыхъуиста, зыдта, къахвәндаг қәмдәрты йә фәрсты қәй цәуы, фәлә үәмә ағомыг комы уаргә-уарын доны уынар алы ‘рдыгәй хъуист, әмә-иу куы иуырдәм арәдый, куы – иннаердәм. Үәдәмә үыл әрбабон. Мит дәр чысыл фәкъадәр, әмә Тотийы әрцәйцәугә фәрссаг хъәуты цәрджытәй, сә тъәпәнсәр хәдзәртты сәртә митәй куыд сыгъдәг кодтой, афтә чидәртә бафиппайдтой. Чи ү? Кәңәй цәуы? Ахәм фылбоны. Уымәй дәр фәсвәд рәттүрындәй ахауәнты, зәйрацәуәнты!.. Әрмәстәр әй үә хо Зәлда зыдта, Тоти уыци ‘хсәв цы зын фәндагыл бафтыд, уый. Әрмәстәр Зәлда зыдта, үе ‘фсымәры зәрдәйы цы стыр әмә рәсугъд әнкъарәнтә әрцардысты, уыдон. Дысон дәр әй уый афәндараст кодта, әмә, уарын куы райдыдта, уәдәй нырмә фынәй нә, фәлә үәхицән бынат нал ардта. Ныр дәр әм уәлхәдзарәй кәссы, әмә үын иуәй үә фенд ажызгон уыд, иннәмәй, цы тәссәртты цәуы, уым ын рахауын әмә ногуард миты зәйә тәрсү.

Әмә әңгәдәр үә сәрмә уәлиау хохы фахсыл ногуард мит үәхи уәз нал баурәдта, фескъуыд, әмә үә урс-урсид фәздәг хәрдмә сыйстад, стәй үә уынар райхъуист. Зәлда ма бәргә ныхъхъәр ласта үә мадызәнәг әфсымәр Тотимә, зәй дә әрсүры, зәгъгә. Фәлә... Куы үә фехъуистайд, уәд дәр зәй гуыргыргәнгә ахәм әмвәтәнәгәй әрцәйцыд, әмә үын дзы аирвәзән ницы хуызы уыд. Үә разәй үә ахаста, рыйндиаг кодта, әмә үәлә ныккалд. Зәлда үә дзыхырдаг ныккуыдта, нырдиаг кодта, әмә үәм бинонтә фәфәдис сты, цы үыл әрбамбәлд, зәгъгә.

Әппәт уыдәттә федтой фаллаг фарсы хъәуты цәрджытә дәр, сә уәлхәдзәрттәй кәсгәйә. Әма та кәрәдзи фәрсынмә фесты, чи уыци әнамонд гуырд, зәгъгә. Зәйи уынар байхъуист рәбыны хъәутәм дәр, фәлә, үә азар исказ басыгътаид, ууыл Даредзан үеддәмә ниши ахъуыды кодта, ниши бахъынцым кодта. Уымән, әмә уыци афон комы цәуәг нәма вәййы, хъәутә та зәйтәй әдас рәттүры.

Хәстәг хъәуты цәрджытә зәйсәфт адәймаджы агурағ нә рауәндысты, цалынмә уарын бандад, уәдәмә. Үәдәмә, чи уыд, уый дәр базыдтой әмә, куыддәр фенцад уарын, афтә нәлгоймәгтә фыййәгтимә, бәндәнтимә, къахкъәләттүл зәй-уатмә атагъд кодтой, ног зәйи тасәй хъәр ныхас әмә уәлдай фемзәлдәй сәхи хъахъхъәнгәйә.

Уыцы бон әмә уый фәстә бонты дәр ницы бафтың фәди-сәтты къухы. Мит йәхъәбысы арф бануәрста Тотийы уарзәгой зәрдә әмә йә суләфын дәр нал суагъта. Зымәдҗы дәргъы мит күйд арәхдәр уарыд, афтә йә митын хъәццүл бәзджынәй-бәзджындәр кодта. Бинонтән, хиуәттән та сә рис – тынгәйтнынгдәр.

Амы хәхбәсты мит кәд ләдҗы әмбәрцәй фылдәр әруары, уәддәр-иу фыйягтәй хъәуты ахсән фәндәгтә айгәрстай әмә-иу кәрәдзийи хабәрттә зыдтой. Әппат комыл дәр айхъуист Тотийы зәйласты фыдуац. Бахәццә Даредзанмә дәр. Уый размә дәр йә Хуыщау цәф бәргәе әнкъардта, фәлә ма йә цәмәйдәр ныфс уыд. «Хуыщау әмә, цы дзуары кувәндоны бын равзәрд, уыдон әй басудзын, ахуыссын наэ бауадзәзисты», – хъуыдытә-иу кодта йәхицән. Ныр әрызгъәлдисты йә ныфсы базыртә. Йә цәститтә судзгә цәссигти суадәттә фестадысты, цәркин әм нал цыд, йә къухты ми нал рәстмә кодта, йә дзыхәй ныхас нал хаудта, джихтә кодта. Хәринаг йә зәрдә нал агуырдта, әмә йә рәсугъд цәсгомы стджытә къуыппытә радардтой. Мады зәрдә зонаг у, – фәзәгъынц. Йә хъәбулы уавәр бәргәе зыдта әмә уыдта, фәлә ийн баххуыс кәнинән ницы фәрәз ардта. Ноджы хъус-хъусәй комыл атауыс, Тоти уыцы әнамонд ахсәв сә хъәуы кәй уыд, Даредзаны фенынмә кәй ссыд...

Раләууыд уалдзәг. Рәгътыл, хүссәртты, тәссәртты мит та-йынмә фәци. Фәстагмә ма бирәгәйттәй аzzад зәйуәтты. Тотийы бинонтә иу бон комбәсты хъаруджын фәсивәдмә фәдзырдтой, әмә та сә зәйласты агурын райдытой миты бын. Дур әмә бәласәмхәццә фыннад мит бирә фәракал-бакалы фәстә йә ссардтой. Ракъахтой йә, әмә йә комбәстә сә хъәуы уәлмәрдү йә фыдаелты фарсмә банағәдтой.

Дзимыргом ныр федзәрәг. Уәд та дзы цард цәдҗдинагау фыхт. Йә бирә чысыл хъәутә-иу сәрдигон иу хъәуы хуызән уыдисты. Әңгом әмә хәларәй цардысты. Кәрәдзимә әрвил-бон дәр цыдисты чи хъуыддаджы, чи күисты фәдил. Сә цин, сә зиан иу уыд. Кәрәдзи хабәрттә дәр хорз зыдтой. Тотийы бинонтә сә усгур фырты сәфты Даредзаны азымы кәй дарынц, уый дәр бахәццә рәбины хъәутәм. Фехъуиста йә Даредзан дәр әмә уыцы цәфән нал бафәрәзта. Йә зонд фәхәццә, хион нал зыдта, комы-иу Тотийы агурағ куы кә-цырдәм адзәгъәл, куы – кәңырдәм. Иу райсом әй йә мад йә

хуыссәны нал ссардта. Хъәубастә фәфәдис сты йә агурынмә. Алырдаётты фәңзыдысты, фәлә никуы әмәници. Дыккаг бон дәр та афтә...

Уыцы сәрд бинонтән, хиуәттән сә сәйрагдәр мәт сси сә сәфт чызг. Дзырдой, кәмдәр, дам, рыңдәй ахауд, әмәй йә мард сырдты, мәргұты амәддаг бацис. Йә уәләдарәсы пыскъултә, йә даргъ дзыккутә әмәй стджыты муртә ма, дам, ын ие ‘фсымәртә әрхастой әмә сә ағъдауыл банағәдтой.

Афтә Тоти әмәй Даредзаны сығыдәг уарзондзинад иу рагсәрд стъалыйау ссыгъд, срухс кодта әмәй иннә рагсәрд ахуыссыд сә удтимә. Басыгъди дзы сә цардамонд. Фәләй йә рухсы тәмән абор дәр ма цәрәй адәмы зәрдәты, әмәй йә фәлтәрәй-фәлтәрмә дәттынц. Уый әвдисән у, ацы дунейы уарзты йеддәмә әнусон кәй ници ис, уымән.

—————

КЪАДЗАТЫ Станислав

ДЫУУӘ ХУРЫ АЕХСӘН

АЕНДӘР АРВ

Нæ Ивгъуыд айтынг ис әгәрон арвау,
Күүннæ, күүннæ йыл кæнон дис –
Уым байу ысты хъараМ аэмæ аргъау,
Уым цинты хур, уым – дудгæ рис!

Цæхæртæ калы уыцы арвыл Марс,
Фыдаех нын хаста әмæ маст.
Фæлæ йыл Бонвæрнон дæр ис,
Аууæнкæн, фарнæн уый сыгъдис.

Кæнæм аефсæрмы уыцы Арвæй хъуамæ,
Нæ цард нæ уыдзæн уæд хæйраæджжын, хъамыл.

2003

* * *

Батрадзы фаг нæ кæнæм,
Сосланы фаг – әгæр!
Нæ зыд әмæ нæ кæлæн
Куы ивынц цард цæхгæр.

Цæй цард ма, уæвгæ?! Хъамыл,
Цъымара куы у, хъуым.
Цæттæйæ дар дæ хъама,
Хæраæгæй кæн дæ хуым!..

2008.01.06

* * *

Кæфхъуындар у дæ уарzon,
Йæ цуры тъепа – æз.
Нæ рæстæг ын æвдадзау
Дæтты æмбисонд рæз.

Кæфхъуындаrtæn сæ туджы –
Хæлоf, æхцайы рын.
Кæфхъуындаrtæ нæ дуджы
Кæрæдзийы хæрынц...

2009

* * *

*Аэз Аrvæй дæн хъæздыг æрмæст –
Поэзи йемылдзаг цъæх рухсæй.
Куыннæ йæ уыны, ау, дæ цæст?!
Дæ уд цæмæй уылдзæн æнусон?*

* * *

Чи бапахсы урс-урсид æврæгътæ?
Мæйы гуымбыл уыдонæй у, кæд,
Стъалытæ – уæлахсæджы фæзгъæртæ,
Арвы цъæх та – сылыыйы тæнгъæд...

ИРОН АЕВЗАГ

Цингæнгæ дын æз уырдыг лæууын,
О нæ адæмы уд – не ‘взаг!
Марды сыджыт чи калы дæуыл, –
Царды хос дын фестæд!

* * *

*Дæ дзыыхыл хæц æмæ дзиidза хæрай.
Адæмон ныхас*

Нæма уыд рæстæджытæй ахæм –
Тызмæг, æлгъин æмæ мæрддзæст.
Хæцынц, хæцынц сæ дзыыхыл адæм,
Фæлæ фыдтæ хæрынц æрмæст.

САГЛӘЕТЫ БӘСТЫ

Exx, сәрджын сагтае куы нал ис Иры!
 Уйыхыгъд наем сәрджын ләгтәе куы сириә -
 Давәггаг хъәбыстәе әмәе пъатәй
 Уайтагъд айрәзынц сыкъатә...

* * *

Ам алцы баивтой мәңг цинәй,
 Ам алцы хәйрәгән - йәе бар.
 Мә уд нае уыздәни дәлдзиныг,
 Мә хъуыды не суыздән ңағъар.

* * *

Хаугә сыфтән бауромән нае,
 Къалиутыл сәе нае ныхасән,
 Әмә тауы рухс әрхәндәг мәй,
 Цымы рухсаг дзуры уарзтән...

Уыд мә зәрдәе минмырон фәндүр,
 Уыд мә ңарад дәе тавсәй хуртуан.
 Оххай-гъе, мә сидзәр зәрдәе ныр
 Агуры дәе фәйтәе дуртыл.

2009.11.09

* * *

Нәе уарзты әхсонмәе
 Хәләг кодта хур дәр.
 Ныр дәр ма дәе номәй
 Сылгоймәгтәм дзурын.

* * *

Авд арвы ис не ‘хәен,
 О, фәләе уәеддәр
 Әз куы кәенүн де ‘стән
 Раздәрау ныр дәр.

Авд арвы ис не ‘хсән,
О, фәләе дә рухс
Сау әгъуыстаг фестад,
Тар әхсәв дзы – буц...

* * *

Мә зәрдәе мын сау масть
Куы баууылтта иууыл,
Мә налхъыт, мә налмас
Хылычтыйыл ивын...

* * *

Охх, ацы диссаг фынтае, ацы!
Цәсты мын бафтауынц мә цард,
Кәй у әгъуызәй ницы-мацы,
Кәй мәм дә Бонвәрнонау дард...

Цы цинтәе раңағъынц әхсоннау!
Фынтае куы нал уынин фәлтау,
Мә мәгүыр афтәе уәд нә зонин,
Мә цард мәм нал зынид фыдтар.

* * *

Хәллынбыттыр изәрмилтәе әхснуды –
Кәд уый мәрддзәгтәе сты мә удән?..

ӘНДАЕ ДАЕУ

Охх, дә апыд мыл куы фәзынд афтәе –
Иры дзыхъхъ мын авд хатты фәарфдәр!..

* * *

Оххай-гъе, цытәе ‘йяфы мә сәр!
Уалдзәг нал и, нал дәр фәэззәг, сәрд.
Ивы зымәджы зымәг әрмәстдәр –
Ахәм у мә цъенгә цард дә фәстәе.

* * *

Нәма дзы уыд афтә ныббәттә,
Нәма дзы уыд афтә ныхасгә -
Æз агурын доныл дә фәйтә,
Æз агурын арвыл наә ахстон...

ХЪЫСМАËТ

I

Дә фәнд цы уыд, цы уыд дә нысан?
Æгәр дәр ма дә къухы бафтыд -
Мә уд зындоны цады куы фыцы,
Мә зәрдә сау сагъәстәй рафтыд.

II

Куы дән әнәеүи дәр Æффхәрдтәй,
Куы нал и хуры тавс мә сәрды,
Рәгъәд куы нал кәнен мә дыргъ,
Цы ма мыл калыс уәд дә пырх?!

* * *

Мылазон фәлмы аныгъуылди ивгъуыд,
Уәddәр ма мәм аәрвиты рухс.
Гъе, афтә арв дәр стъалытәй у ифтыгъд -
Кәнныңц наә рагцәхәрәй буц.

* * *

Мә Ирыстон, мә уарзт дәм наәу фәлтәхән -
Æз дәу мәрдты дәр хондзынән мә мад.
Дыууә метыры балхәдтон дә зәххәй
Æз развәлгъау - мә ингәнен бынат...

* * *

Уәууәй, уәууәй! Цы фәкәнен мә цард?!
Мә хъысмат ныр әвзалыйә фәсаудәр.
Мә сагъәстәй мылазон кәнен арв,
Мә дудгә мастәй зәхх кәнен уәззаудәр...

* * *

Æмæ æрлæууыдтæн мæ ингæны къæсæрыл
Æмæ æррайау сау мæлæтмæ сидтæн,
Фæлæ сæнтурс базыр ды айтыгътай мæ сæрмæ,
Æмæ та уарзт ныгтуышп ласта æхсидгæ.

* * *

Мæ хъысмæтæн, уастæн, цы зæгъон –
Бынтондæр ныссуйтæ мæ цард:
Цæмæн хъуыдис уалдзæг зымæгон?!

Цæмæн хъуыдис ихы сæр арт?!

Уæвгæйæ та алцыдæр арвыл
Æрцæуы зынг дамгъæтæй фыст.
Æвидигæ цард æмæ зардæн,
Мæ зæрдæ, цъæх сыгъдонæй сист!

2009.20.12

* * *

Ныууадз мæ, тагъддæр ацу –
Ærra дæн æз бынтон,
Кæндзынае мемæ царпу,
Æвзардзынае зындон.

Мæ нывы фыст ис афтæ –
Нывонд дæн сайдæн æз,
Дæу та ма уæд цы сафон,
Цæмæн исон дæ рæз?

Мæ уд цы æрвон зиуы, –
Уый удхарæй у дзаг.
Æз бабын кодтон иуы,
Цæмæн ма уа дыккаг?!

Æви дæ уарзт у диссаг –
Мæ цъассæй сисдзæн мæн
Æмæ мæ судзгæ рисæй
Æлвисдзæн цин-тæмæн?..

2010.11.04

* * *

Мæ хъуырмæ афардæг дæн зæххы,
Уæддæр ма мыл хæцыс хæрдмæ.
Цъæх уалдзæг мæм дæ фæрцы здæхы,
Мæ цардæй аразыс хæрдгæ.

Зæгъ-ма: куыд дын ракæнон арфæ,
Цæмæй дын бакæнон лæггад?
Мæ къуындæг уд парахат арвау
Кæннынц дæ зæлдаг рухс, дæ зард.

2010.27.02

* * *

Мæ хъысмæт фæззæгau фæрайдзаст
Æмæ аеппæт дæр у мæ бон.
Зæрин рухсæй мæ зæрдæ байдзаг –
Ды дæ мæ аргъауы кæрон.

Кæрон та ахæм, æмæ диссаг –
Куы сси аеппæт хæрзтæн сæ сæр.
Мæ зæрдæйæн йæ саутæ систа,
Куы фестад ног уарзты къæсæр...

* * *

О ма мыл ауæрд, ма кæн!
Мæ цард у автари ныккæнд,
Дæ рухс йæ тарæй хъахъхъæн,
Фæстаг цæф – ирвæзæн – ныккæн!..

* * *

Куыд дын зæгъон мæ уарзт,
Куыд мæ бамбай, афтæ?
Кæс-ма: куыд арф у арв,
Фæлæ мæ уарзт у арфдæр.

Куыд дын зæгъон мæ маst,
Куыд дæм бахъара, афтæ?
Æнæдон цъайы хъаст –
Бырondonæй куы раftы...

Куыд дын зэгъон мæ цин,
Куыд æй банкъарай, афтæ?
Сæууон æртæхы дзинг
Гъе уымæй куы у уафгæ.

2010.24.03

* * *

Дæ сыгъзæрин бæласыл,
Ау, иунæг къалиу нæй,
Мæнмæ кæцы æртаса,
Куы мæлын æз бынæй?!

Æнаæ дæу Дуне – афтид,
У хурзæрин дæр сау.
Мæ уд дæ фæдыл рафтыд,
Йæ кæддæры хуындзау.

Дæ зæрдæ у мæ цардхур,
Дæ уд – мæ арвы хай.
Æви куы фестон цавддур, –
Гъе уымæй у дæ рай?

Фæстаг хатт ма дæм сидын –
О, фехъус мын мæ дзырд!
Æнаæ дæу сүйдзæн фидæн
Мæнæн æнусон цырт.

2010.13.03

* * *

Цы уалдзæг, цы аргъяу дæ радтой мæнæн,
Ныр уыдонæн нал и æнустæм фæуæн –
Æвзонг æмæ рухсæн – сæ хъомыс, сæ тавс.
О байрай, Уæлтæмæн! Дæ хуыздæр ном – Уарзт.

* * *

Мæнг дунейы цы нæ у мæнг?
Æрмæстдæр уарзт, æрмæстдæр уарзт.
Йæ диссаджы фын у æцæг
Æмæ йæ ахс, æмæ йæ ахс!..

ДЫУУÆ ХУРЫ

Фæдзæгъæл дæн дыууæ хуры æхсæн.
Сæ иу мын аныгүйлд, уæддæр мæ тавы,
Бедухайау мыл йе ‘ххуысы хай бафты
Æмæ кæны мæрдтæй цæраæцаг мæн.

Æргом мын куы у иннæйы тæмæн –
Зæриндаг мын йæ зæлдаг тынтæй уафы,
Æмæ фыццаг уарзтæй мæ уд куы сафтид,
Йæ арв-цæстытæ уæд ныццавтой мæн,

Дæтты мын тавс æвидигæ ныццæн.
Мæ рис æмæ мæ цин бийынц бæндæн...

Фæдзæгъæл дæн дыууæ хуры æхсæн.

ГУСАЛТЫ Барис

ÆМÆ УЙЙ ЦЫДÆР УДЫГАГА КУЫ У!..

Уаңау

Чермен ленк нал кодта, уәлгоммæ сֆæл-дæхт æмæ, доны уәлцъар æнæзмæлгæйæ хуысгæйæ, йæ сæрмæ денджызы ныв-тæисæг бæрзонд арвмæ каст. Иуæй цыдæр зæрдæрухс хуыз уыд йæ арф, æнækъæм, рухсдзæсттыгæ арвхуыз къуырфæн, иннæмæй та дзы цыдæр æгъдауæй йæ зæрдæ цæмæдæр фехсайдта. Хæхтырдæм акаст – денджызы билгæрæттæм хæстæг дзугтæ-дзугтæй æвæджиауы дзæбæх фидыдтой бæмбæджы æмбатъæты йас æврæгтæ. Эмæ цæуылдæр цин кодтой, кæнае та сæ иу кæцыдæр йæ тæккæ бынмæ зæххыл цыдæр ахæм федта æмæ фæдис систа, далæ-ма кæсут, зæгъгæ.

Чермен баҳудт: «Чысыл æнæнтыст чыз-джыты хуызæн стут, уалæ мигы къуы-былæйттæ. Урс къабатæ уыл ноджы... Эмæ уæ фæдис дæр уæхи хуызæн – цъиу-вæдис ницæй тыххæй!»

Арвмæ та скодта йæ каст, йæ хæдсæр-мæйы арвмæ. Эмæ та уий æууæлтæм дæр йæ зæрдæ фехсайдта – цима фæтар-къуырф, фæбæзджын ис йе ‘рвцъæх ахорæн, стæй цима арвы дæр та уырнгæ дæр нæ кæны, цы уыны зæххыл, уий. Хуыцау уæ сараза, цы хабар у?..

Фæдæлгоммæ фæстæмæ, йæ рахиз къу-

хәй ленк кәнү, галиуәй дон йә цәсгомыл скәлдтытә кодта, әрсәрфта йә цәститә, былгәроныздәм акаст. Әмә ауазал йә зәрдә, срәхуиста, нылхъывта: йә дзаумәтты цурәй тындзгә цыдәй, фәлә әнәвдәлон хъуыддагхуызәй фәңәйцид җавәрдәр ләппу сау хәлаф әмә шахмәттәй хъазән фәйнәгай чырынта, цъындабыд тәнәг уәллагуыры.

Ныр цы акәна әмә күнд акәна?

Кәмә ныхъяэр ласа, уромут ма йә, зәгъгә?

О Хуыцау!

Ләг тынг арәх куы вәййи базырхъуаг, тынг арәх, уәд ын сә цәуылнә схай кодтай?

Мәнә цы ‘нәбон, цы ‘вадат, цы ‘вәрәз у!

Цалынмә былгәронмә хәецә кәна, цалынмә биринцъаг дуртыл сурмә уайа цудгә-цудын, уәдмә уыцы күндзы хъәвдын!..

Алы къудзи, алы къуым, алы хәлд хәдзар дәр ын – зонгә әмә искуы амбәхсәзән, бафәсвәд кәндзән йәхи, әмә йә ды – цу әмә агур! Хәмпәлә гәккуыри агурәгай! Армуқъайы худыскъәфәджы агурәгай!

Кәд әй исчи федта, йә дзыппытә йын күнд къахта, йә хызын ын күнд сഫәлдәхта, уый, уәддәр цы? Мачи дын ыл схъәр кәна, уым цы кусыс, уәртә күндзәйгүрд, зәгъгә. Фәлтау дәхи иннәрдәм кәсәг, науәд дә дзабыртә-әрчыитимә архайәт скән әмә дә хәдзармә дә фәндаг дар, әмә дә сәр къаддәр рисдәзән – мастхъуаг ниши у. Искуы дын исчи дәхи дзыппытә дәр афтә куы фәйлауа, уәд та уый дәр иу дә хуызән нә бафәрсәзән, цы мигәнәг у, уымәй...

Рахәцәе былгәронмә, асгәрста йә дзыппытә фырадәргәй... Фырадәргәй, о, уымән әмә ма цәй сгаринаг уыдысты әddәрдәм фәлдәхтәй?! Цәй сахат, цәй әхца, цәй дыдагъ кард әмә ма цәй әндәр!.. Хәстуләфтгәнгә акодта йә даргъфадыг спортивон хәлаф, хызыны ныппәрста йә иннә пысултә әмә ратындзыдта уынгмә.

Ниць уыны, кәсы әмә ниць уыны – дуне хәраймаг сау-сауид у. Йә къәмисәнтә дзәхст-дзәхст кәнүнц, зәрдә кәмдәр фәсвәд бамбәхст, йә адзал кәй әрбаввахс, уый зонәг күндзая – цыма нал кусы...

Әхца – әртә минмә ’ввахс, йә тәлмацты гонорар.

Сахат... Дәс мины аргъ сахат! Швейцариаг «Тюссо».

Дыдагъгәнгә кард.

Цы ма? Сау кәсәнцәсттытæ? Йæ цәсттытæ басаугуырм уәнт!
Фәлә сахат...

Сахат...

– Мæ номыл кæй фæдардзынæ... Стæй, Иналæн дæр бынæн ныууадзынæн куыд бæзза, ахæм балхæндзынæ... Алкæй рæбын дæр исты хæзна, фыдæлты хæзна, вæййы...

Уайы йæ хъустыл йæ мад Замирæты хъæлæс... Мæй цыдæр ма хъуыд йæ адзалы бонмæ, æмæ йæ пенсийы капеччы муртæй цы фембýрд кодта, уыдонæй...

Нал аивта йæ найæн хæлаф дæр, æмæ ныххуылыдз йæ спортивон трико, йæ сыдзæт æрзæбул æмæ йæ тагъд цæуын нæ уадзы. Стæй йæхимæ дæр хуылыдз карчы цъиуау кæссы – нæ дзы уынд, нæ дзы конд, нæ дзы тых æмæ хъару, нæ йын лæджы хъæлæс...

Уæддæр тындзы, цы ма йæ бон у, уымæй. Тындзы, бай-яфдзæн ма уыцы чырынта хæдоны хицауы, уый йæ кæд нæ уырны, уæддæр.

Куыннаæ! Байяфдзынæ йæ! Афонмæ искуы фæсвæд ран цингæнгæйæ нымайы йе ‘фтиаг, уæлдай цин та сахатыл кæндзæн. Ахæм сахат кæмæ уыд, уый та ног дæр балхæндзæн, ноджы хуыздæр, ноджы зынаргъдæр. Фәлæ ма амæй фæстæмæ ахæм хæлиудзых куы уа – йæхи найынмæ та йæ куы хæсса, йæ дзаумæттæ та афтæ æвæгæсæгæй куы уадза, уæд та æндæр къæр-ныхæн цæудзæн йæ бæллæхæмхиц амонд!

Лæф-лæф кæнны, зæрдæ скүиста æмæ риуы къултæ хойы, æддæмæ йæ цæмæй ауадзор, уый йæ цыма фæнды, уыйай: бастад æдильы лæджы тут йæ дадзинтыл тæрын.

Æмæ дын уалынджы уартæ... мæнæ дын уартæ уый! Уый! Чырынта уæллагуыр! Диссæгтæй ма цы кæнныс, цирчытæй, ай дын уартæ цæттæ æмбисонд: æппындаr йæ зæрды лидзын нæ уыд! Йæ фыдфыны дæр никæй бауырныдтаид, уартæ уыцы лæппу тæккæ æрдæбон кæйдæр зæрдæхудты бацыд, кæйдæр бафхæрдта, æтæрон мастæй йæ смæстджын кодтаид, уый.

Фæцæуы йæхицæн, бæрæг кæдæмдæр фæцæуы сабыргай, сындæггай фæцæуы, никæдæм тагъд кæнны: кæдæм цæуы, кæмæ цæуы, уыдан æм баххæлмæ кæсдзысты, æнæ уый нæ райдай-дзысты, æмæ цæуы, бабызау узгæ-узгæ. Æнахуыр фадыварцын, худæг дæр уайд, Чермены ныры дуг худыны дуг куы уайд, уæд: йæ къæхтæ цыма бæзджын цъыфæй сласы, ныссæдзынц

ын амә та сә сласы. Мәт та йә әппындәр ницәй мәт ис, амә цыдәртә әхсыны, сә цъәрттә сын иуварс чыртт кәнү, йә сәр та уыцырдаәм фәэзилгәйә. Әмә никәмәй ницы дары, никүү никәй тәригъәды баңыд – мәнә зәхх амә уалә арв йе ‘вдисәен...

Әмә Чермен дәр фыццаг фәуыргъуыйау, ныддызәрдгуитә: ныр күйд бауырдыг уа ахәм әвәлмас ләгмә?! Кәд әппындәр әңгәгәй дәр йә сәрән ницы зоны, уәд та? Кәнә та цыдәр әбүалгъы сферләргә давәт-стигъәг у, кәңгәйдәр әрбафтгә гастролер – абхазаг уа, уымән уәвән ницы хузызы и: ау, абхазаг дын искуындаәр ма йә уазәджы әфхәры, йе ‘фхәрд бәстәйи уәлдай буцдәрәй хынцинаг уазәджы?! Уәд дунейы сәфт күү раләууыд, уәд адәмтәй фыццагон адәмы хузызән күүничи-уал у, сә фыдәлтыккон әфсарм сә әхсәнады царды бындуруән күү никәмәуал бazzад уәд, амә әвәдәй сафинаджы ном күү райстой адәмтә ‘мхузызонәй!

Науәд та...

Науәд та уымән афтә әнәстъәлфгә әнәмәтхуыз у, амә йә давәтгәгтә амбәхста бәрәг ран – дуры бын, бырондоны, къудзиты... Әмә суанг милицәйән дәр уәндонәй зәгъедзән, йә мидбылты схъәлхудт кәнгәйә: «Гъа, баджигул мәм кәнүт, амә мәм чи цы ссара, уый – йәхи! Әз мә сәрән исты күү зонин, уәд ма ацы тутгәмысәгмә цы боны хорзән әнхъәлмә кастән, цәуылнә адымдтон?!»

Әмә йын уәд кәмән цы йә бон у?..

Фәлә уый уыд, уый! Йә дзаумәтты цурәй мәнә ай раңыд! Мәнә йә сай хәлаф, мәнә йә чырынтә хәдон! Уый зон бәлвырдаәй, уый, амә сахат, әхца, кард йәхимә сты, уәд ын уартә иу арматурәйи лыггагәй – санчъехәй-санчъемә әппәрст сты! – йә цыбырәлвыйд сәрән иу әрдау амә, күү фәекуырис уа, уәд ын сә сис йә дзыппытәй амә йыл бату кә, стәй йә афтә ныууадз – кәд цәра, уәд цәрәд фәсмойнагәй, кәд мәла, уәддәр бар йәхи – не велика, дам, потеря...

Фәразәй дзы, әрәхгәдта йын йә фәнданаг. Сдзурынмә йәм хъавы, амә йә хъәләс сәхгәдта. Схуыфәгай кодта, фәсус хъәләсәй йә фәрсы, худәнбыләй, – мәстәлгъәд худәнбыләй йын күйд уа, ууыл архайгәйә:

– Цәй, күйд у, уырыгонд, хорз ацыд дә хъуыннадаг? – амә йын нымдзаст йә цәстытәм, фәлә – диссаг! – наә йын сә

аэрцахста, нæ йын сæмбæлд йæ цæстæнгасыл: уый йæ цæстытæ аermæст радав-бадав нæ кодта дыууæрдæм, фæлæ ма сæ-иу сæ сæмæны алыварс дæр æрзылдта хамелеоны цæстытау. Цавæр ын уыдисты хуызæй, уый базонынæн дæр ницы амал ссаrдta Чермен. Иннаæ ахæм йæ цæсгомы ‘вæрды æууæлтæ дæр æбæрæг куыддæр, æнæзæрдylбадаргæ – кæй æнгæстæ уыдаид, кæй нывтыл карст æмæ хуыд уыд, йæхи цæстом уыд, æви йын ивæн дзыппыдаргæ мæнг цæсгом-агъуд уыдаид, уымæн йæ бæлвyrдtæ зонæг – йе сfæлдисæг. Стæй, кæд Хуыцауы æвастæй рантыст дунемæ, уымæн дæр чи цы зоны?

Уæддæр йæ æгъуыз цæстытæ тыхамæлтæй фæбæгъgъætt кодта, мæнæ лæг бон-сихорфон цытæ хъусы, мæнæ, зæгъgæ:

– Уый кæцытæй дæ ды? Чи дæ, уæвгæ дæр, чи? Кæд кæм фегом арв, æмæ дзы ды æрхauай? Цы загътай, зæронд? æви мæ мæ хъустæ сайынц? – йе ‘хсынын фæуагъта, фæлæ ма йæ дзабригонд тыхтоныл галиу къухæй йæ риуæмбæрц хæцыд.

А-гъа! Бæрæг у йæ театралон фæрстытæй, кæйдæр фиуы хъæстæ кæй фæцис, уый! Фæлæ йын йæ дзыппыты ахаст зон, йæ дзыппыты – ис ын дзы давæтгагæй исты, æви сæ уæддæр æмбæхсgæ бакодтаид?..

– Мæ сахат мын ардæм æри! – Чермен йæхæдæг дæр æнхъæл нæ уыд, ахæм тызмæг хъæлæсыуагæй дзы æрдомдзæн цыдæр, уый. Стæй сæ иууылдæр та цæуылнæ домы – сахатæй, æхçайæ, кардæй, кæсæнцæстытæй?

Развæлгъяу æй базыдта, цытæ та йын дзурдзæн, уый – артист уæвын йæ дæсnыйады æрдзыхъæды ис давæгæн, къæр-ныхæн, дзыпкъахæгæн...

– Цавæр сахатыл цæуы ныхас, зæронд? Уæвгæ дæр цытæ лæхурыс, уый æмбарыс? Базар фæрсудзын кæй хъæуы, уый дын никуы ничи бацагъта дæ хъусы? – æмæ та æхсынын райдытa йæ арахистæ – цас æхсыниаг уыдисты, фæлæ сын сæ тæнæг цъæрттæ рату ласы.

Чысыл фалдæр, иу дæс-дыууадæс санчъехы дæрддзæф сæм къорд лæппуы батымбыл сты «жигули»-йы алыварс – йæ капот хæрдмæ хъилæй лæууы, йæ маторимæ йын цыдæртæ архайынц. Азылд æмæ уыдонмæ бæздæхт, семæ абхазагау – абхазагау! – аныхæстæ кодта, сæ хорз зонгæйау, æмæ та уартæ, йæ зæрдæйы дзæбæхæн чи фæтезгъо кæны, уызыны балцы чи рацæуы, ахæм хæдзарон адæймагау фæцæуы. Никæй хъыгдары, æмæ

йә мачи хыгдарәд! Никәй дон банызта, никәй хор баҳордта!

Чермен та йын йә фәндаг әрахгәдта. Йәхәдәгәт йәхи иуварсәй уыдта, әмәй йә зәрдәе ницәмәй рухс кодта: цыдәр тәригъәддаг ләг, донласт хулыдзәй, цәмәйдәр ләппуйән ләгъстәйаг у әмәй йәм хаты, куры дзы цыдәр, уый та йәм әлгъгәнәгау бакәсы әмәй та йә иувәрсты араст вәййи дарддәр...

– Ды мын сфаһлыдтай мә дзаумәттәе, ды!

Әрләууыд, йә зәрдәе йыл фыртәригъәдәй кәмән скъуи-йы, ахәм ләдҗы цәститәй йәм кәсы, йә сәр рәстәгәй-рәстәгмәе банкъусы:

– Әз дәр адәймаг йеддәмә ницы дән әмәй дын дә рыстәмбарын, фәләе, зәронд, цалынмә мә хорз зәрдәйил дән әмәй мә цалынмә amerikаг империализму әгъятыр агрессор нәма руад, уәдмә дәхи мә цурәй, куыд дарддәр гәнән дын ис, афтә фесаф! Мә цәстәй дәр дә куыд нал уынон, мә хъусәй дәр дә куыд нал хъусон әмәй дә мә фындыәй дәр куыд нал әмбүдон, афтә! Науәд Абхазийи конституцийи фәлгәттәй ахиздзынән әмәй дын дә цард фәсмойнаг фәкәндзынаен! – чысыл фәхъуыдзаст, әмәй ма уәд бафтыдта йәтирадәмә. – Стәй, чи зоны, әмәй ма мәхи цард дәр, уәвгә дәр цәмән райгуырдтән, зәгъгә...

Ныр йә хъәләсүуаджы та знәтәй ницы уыд – гәдыйи ролы баңыд, әфсәст гәдыйи әмәй хъазыд уацайраг мыстәй – замманай мыст та йын Чермен бастуыхт.

Йәхи мидхъуудытәм бахудт әмәй йә фындыи рагъ аныхта:

– Әрдәбон мә фындыи кой скодтон, куыд дә не ‘мбуда, афтә мә цурәй дәхи айс дзәбәхәй, зәгъгә, әмәй мә фындыи рагъ схордта, әндәр ай уәдә, дәумә гәсгә, цәмән аныхтон?.. Хорз фынды, дам, йә цәф къурийи размә базоны...

– Стәй дәм дә хъусы кой дәр уыд...

– Әмәй мын уый дәр ома аныхинаг у, и? – йә сәр аем фәрсмә бадардта. – Гъя-ма, иу ахъazzаг мын ныуудай мә хъусән!

Бәргәй йын әмбәль! Дә къух дзәбәх әрбатымбыл кән, нылхъив ай... Хуыздәр та афтә: дә къухмәрзән атух дә къухыл, стәй йә уәд нылхъив – дуртә дзы куы хойай, уәддәр аем рыст уыйбәрц нал хъардзән, – әмәй йын аецәгдәр йә уачъийән дә зилгәйаг тых әмәй бонәй дзәбәх, йә сәркәхц иуварс куыд фефсәра, афтә нылдау!

Фәләе дын мәнә ныр, ацы сахаты уавәрыл, макәмә сиса

йæ фыцгæ мæстæй тымбыл дур къух – йæ цæстытыл дæр нæ уайы, куыд хыл кæнид, куыд цæвид, куыд хъахъхъæнид йæхи искæй цæфтæй, фæлæ йыл, зæгъæм, уæddæр иу мыхъхъ куы ауайа, уæд та сау фингалимæ адæмы ‘хсæнмæ куыд рацæудзæн, уый. Нæ йæ уадзы йæ мидæфсарм, хыл кæныны фаг смæсты уа, рафыца фырмæстæй, уыйбæрц фезнæт уа, феррадзæф, уый.

Стæй йыл сахсæнтæ-хъадамантæ æвæрд ис, бæндибæстытæ у йæ уавæрæй, йæ уазæджы статусæй, чи у æмæ ам, Сухумы, цæй фæдыл ис, уыцы хъуыддагæй. Стæй йын йæ карæй дæр худинаг у, худинаг, мæнæ мæгуыры бон!

О, фæлæ ацы ‘фхæрды худинагæн дæр цы кæна, куыд аныхъуыра йæ дæлдзинæг, куыд ын ныууадза йæ сахат – йæ мады лæвар, йæ номылдарæн?! Гъа, æхçатæ ма цыфæнды фæуæнт, кæд ын уыдон дæр сæ уæлдæйттæй не сты, уæддæр...

Нæй, ницæмæ арæхсынц йæ зонды фæрæстæ, исты ахæм мæзалмæ, цæмæй йæ лæджы кадмæ ныхылд ма ‘рçæуа æмæ разыйæ баззайа йæхицæй, ма йæ æхсына æрæджиауы фæсмон, уæд афтæ æмæ уфтæ цæуылнæ бакодтай, дæхи афтæ цæуылнæ дардтай, зæгъгæ.

– Зæронд, куыд дæм кæсын, афтæмæй дæ уæнг уæнгыл нал хæцы, дæ гайкæтæ цыма сæхигъдауæй разылдысты, æндæр уæдæ мæн, Фыдыбæстæйы хæсты геройы фырты, ды цы схуыдтай? Уырыгонд! Хистæры хатыр ын фæуæд, уый æндæра!..

Раст, тынг раст загъта ацы цыырцьыраг: æçæт нал хæцы йæ уæнг уæнгыл, разылдысты йæ лæсгæртæ-гайкæтæ. Ныббæмбæг цыма. Стæг дзы нал и, ныллахфыд, цы у, уымæй. Эргъиуы мур, нуары уидаг дзы нал и. Цæнгдыхæй цыма тала дæр, кæрдæджы хал дæр нал æртасын кæнид – йæ нуæртты адымсын, анæрсын, ахъæбæр кæнын куыд хъæуы, уый сæ ферох. Фæлæ йæ зонгæ та йæххæдæг хорз кæны: фæсхыл ын схъæддых уыдзысты, схъæбатыр, сæ тых сæхимæ æрцæудзæн, æмæ йæ фырмæстæй дуртæ хæрын бафæндзæн, стæгсæстытæ кæнын искæй. Цæмæн искæй, цæмæн?! Мæнæ ай! Хистæры хатыр ын чи кæны, уый! Цы дзы амырхта, уыдон дæр ын хистæры тæригъæдæй нæ дæтты фæстæмæ, науæд ын фырцинæй, мый-йаг, исты куы уа! Уæд та уый тыххæй дæр дзуапп дæтт...

Ныр, мæнæ ныр – йæ тækкæ цæфыл! – ма фæталынг уæд дæ зонд, ма!

Ма фæтугмондаг у!

Ма рафың әмә ма спәлхъ-пәлхъ кән!

Хур та уәм кәңцырдыгәй скәсү, зәгъгә, йә ма бафәрс әмә, уыңырдәм куы азила, уәд ын йә къори денджызмә ма атәхын кән цирхъәй, ног сәр ыл куыд нал разайа, афтә!

Цы хорз дә, цы аддҗын дә, мастист, әмә... фәлә...

– Са-хат-ар-дәм-әри-дын-зәгъ-ын! – уәнггай дзырдта, әрмәст йә дәндәгты нал баугаңта скъәс-къәс кәнын, фәндәгә та йә кодта – фәлә фәтарст, уыйау куы фәартистгонд уа, уымәй.

Йәх-йәх, әмә йе знаг дәр, әхсидавы хуызән ләппу кәмәй бакәнүңц, ахәмтәй кәмән фәвәйй! Уымән куы фәхәрд уай, уәд дын ници зәгъдән фидисгәнәгау, ныр дә уый фәстә цы схуындәуа, зәгъгә. Уый фәстә ды ләг дә, әви дзырды кәройнаг «г» «х»-йә баивәм?..

– Дә пысулты рәэты әрбаңәйцыдтән, зәгъгә, уәд дә са-хат дәр әмә ма дә цы адавдәуыд, уыдан мәнүл әххуырсыс? Мәнүл?! – әмә та йә хъәләсүуаг фәтеатралон, сәмраст кодта йәхи, фәйнәрдәм ахәңцид йә уәхсчытыл, раразмә кодта йә риу. – Дыккаг хатт мә аргъуаны дзәнгәрәгәй къуырматән сәрмагондәй цәгъдын: әз дән абхазты Фыдыбәстәйи хәсты әдзард хъайтар Хухуты иунәг фырт! Әмә Хухутән әз йә цытджын ном худинаң кәноң ныр?! Стәй ме ‘мәрттә дәр сә тут уый тыххәй ныккалтой, сә рәзгә уұтә нывондән уый тыххәй әрхастой Абхазийы сәрибар әмә хәдбары сәрвәлтау, әмәй әз ныр наң буң уаздҗыты стигъон?! Мә хорз зәрдәйил кәдмә дән, мә хъәдын цәстытәй дәм цалынмә кәсүн, уәдмә фесәф!

Ныр амән йәхи ныхасыуаг ма сәфәзм әмә йыл ма раудаз кәнгә пафосәй цъупдзаг дзырдты зәй, дә хъәрахсты ләсән, дә алы ныхасәй дәр йә мәрдтә дәр ма куыд фесхъиу-фесхъиу, куыд фәхай-фәхай, куыд рафт-бафт кәной сә ингәнты, афтә! Мәнәй йыл, зәгъәм, афтә ма сәгъед дәхи, ма йыл стайтай кән – ма йын ныххой йә цъаммар зондҗын сәр ахәм монолог-дзәккорәй:

– Әмә, сыйдәг, Кәсәг-Балхъары, Адылже, Хъәрәсе-Черкесты, абазинты, мәхѣхъәл әмә цәңәни, хъазахъхъ әмә уырысы, дыууә Иры сахъ ләппутә, сә уадсур гуырдтә, сә сагартән фырттә уый охыл әрбаләгәрстой хәхты әмә дәтты сәртү, Къуылых Хуры әффәгыл әмә уыциу тыгъдызәйә сәхи уымән

андзэрстой Шевийы гвардионтыл әмәе сәргой уый тыххәй фәкодтой, әмәй ныр ды, хәсты хъайтары байзәддаг нә, фәлә расыг хъуг әмәе bogъы æфтыддаг, уырсиуæг kәнай әмәе дә тъәнгты тәнәг магъзәй, Хуыңау йæхицән цы зәххы хай ныуугъта, бәстәтәе уаргәйæ, әмәе уәddәр абхазагән кәй нә бавгъау кодта, уый сафай?! Зноны советон адәмән уарзон Абхазийы ном мәнәе ды, әнаккаг, тæссармæгуырд, әмәстү әфтауай?! Дә амонд у, дә куызды амонд, әмәе æз къухбаст дән уазәджы æгъдауæй, мәе бәрныгонд хъуыдаджы æфсармәй, мәе бар мәхиуыл кәй нә цауы, уымәй, әндәра дын æз дә цард әцәг фæсмойнаг фәкәнин – мәрдтәм хәләг кәниис, мәрдтәм! Хәрәджы бәркъа әмәе сæгъы бага! Мәнә лыскъ!

Фәлә та дзы æппәт уыңызынгдзагъд тирадәйы бәстү ногәй ардомдта:

– Сахат æри!

– Уæуу, мәнәе куыд сагъуыди! Цæгæр сæрыл уыдышны – уәddәр ма йæ нә уырны: æз нә уытән! Гукк! Абхазаг лæг фæлтау сыдәй амæлдзән, йæ рахиз къух ахауын кәндзән, фәлә исказ фæллоимә нә фæныхилдзән! Уæлдайдәр та йæ уазәджы хъыдҗы нә бацæудзән – ды та нә уазәг дә Цæгат Ирәй, Владикавказәй!

Оппа!

Йæхи дзыхай йыл басаст!

Йæхæдæг йæхиуыл комдог рацыди: дзырд «Владикавказ» Черменән йæ дыдагъæнән карды фистоныл фыст у! Чысыл хæрынкъайы фындиндзәй йыл æй айфыццаг скъахта.

Йæ дæндæгтæ нысхъæл кодта, афтæмæй йæм худы:

– Әмәе мæ афтæ та цауылнае бафæрсыс, кæцион дæ, уый та æз цæмæй базыдтон, зæгъгæ?

Цытæ йын акæниид, куыдтæ йæ пирид, уый уыны: фæлæбурид ын йæ тæрттæм, йæ галиу къах ын йæхи рахиз къахæй фæрсырдыгæй бацæвид әмәе йæ афтæмæй æрбынæй кæниид, нылхъивид æй йæ хурхæй зæхмæ әмәе дзы ардомид, кæм мын бамбæхстай мæ ис-бис, уый æвæстиатæй зæгъ, науæд дæ хурх кæнын! Әмәе та йын йæ хъихъыр нылхъив, ахæц ын фæйнæрдæм йæ донгæмттыл, атон ын йæ хъустæ...

– Цы ма дæ фæрсон, кæцæй йæ зоныс, уымәй – бәрæг у!

– Уартæ дæ хызыны фарсыл фыст у! Дынджыр дамгъæтæй.

Æцæг дæр, әцæг – куыд дзы арбайрох! Мәнәе йыл кайдæр

цинән, йә фыдгулты хәрзәггурәггаджы цинән цы цъысымы бон акодта! Ныры хузызән әдых, рохст, уәнгудзыг, тутмард никуыма уыд. Ахәм ныфсбасты уавәры ныронг никуыма ба-хаудта.

Цыдәр әнахуыр мидәфсарм ай уромы, къуылымпы йә кәны уартә үыцы ләппутәм бацәуынәй дәр әмә сын бамбарын кәнын, чи у әмә цәй фәдыл сәмбәлд Сухумы, мәнәй йын сә зонгә та йед..

Фәлә – хорз, радзырдта сын әппәт дәр. Әмә уыдонмә стыр худинағ әркаст сә уазәджы әффәрд – фәдзырдой сәхимә ацы сафинагма әмә йәм бәджигул кодтой, йә фәтевзә йын әддәрдәм рафәлдәхтой, фәлә – никуы әмә ницы. Әмә уәд та күйд..

Тынг әвәндөнәй, фәлә та уый дәр сферәзта зәгъын:

– Цом-ма милицәмә!

Әвәндөнәй та уымән, әмә та уәд дәр, милицәйи дәр, сыгъдәт куы разына, уымәй тәрсәйә. Фәлә дзы кәмдәр зәронд ныфс уыд, милицә йә басәтдзысты, ракъаңдзысты йә, зәгъыг. Советон зәронд ныфс. Ныры милицә бынтон әндәртә кәй сты, уый та йын цы зонинаг...

– Цом-ма, цом! – цыма,рагәй-әрәгмә дәр цы хуындмә әнхъәлмә каст, уырдыгәй үәм ныр кәдәй-уәдәй хонәт фәзынд, уйайу ңәттәйә сразы. Әмә йә комыдаэттә дәр цыма әруадысты, дзаджәкын фынгтә йә ңәстыйыл ауадысты әмә...

Чермен йә ных «Сан-Ремо»-йырдәм сарәзта, афтәмәй йын зонгә та әппындәр ницы кодта, милицә кәңзырыгәй сты, уымән. Уый дәр йә фәстә коммәгәсәй иу авд санчьеҳы цыдәр раңыд, стәй дзыхъләуд фәкодта, цыма йә ных авгәй къуыл сәвата, уйайу:

– Әз дын фраер нә дән, әмә ңәмәй мәхи къахәй куыздаз-сджытәм ңәуон! – кругом маршы командә-бардзырд цыма әххәст кодта, уйайу йә мидбынаты цъилау әрзылд әмә фәстәмә фәңәуы – йә къаҳтә та әлыгджын пъәра цъыфәй тыхласт кәны... Йә фынды бын ма хъәрәй, Чермен ай куыд хъуса, афтә хъәрәй багуым-туым кодта:

– Кәй бон у, уый мә сыйфәй аласәд! – йә арахистә та әхсынәгау кәны әмә сын сә цъәрттә фәрсырдәм рафу ласы.

Чермен йә фәдыл ахәм хузызы каст, йә уд ын чи фәңәйхастаид, йә кад, йә ләдҗы ном, уый фәдыл куыд кәсиid, афтә –

ницы йын дæ бон у, уæвгæ дæр ницы у дæ бон, кæд æй, цыфæнды æмæ куыдфæнды фæуæл, зæгъгæ, сфæнд кæнай æмæ афтæмæй амарай, æндæр...

Цæугæуæл!

Афтæ йын хъæуы йæхицæн та: цæмæн сразу, уæвгæ дæр, ардæм, Сухуммæ, рацæуыныл?

Фырадæргæй хуыздæр куыд акæна, уый йæ зонд нæ ахсы æмæ цæуы, уартæ, бæлæсты бын аууоны бадгæйæ, лæгтæ кьюфи кæм цымынц, уырдæм – кæд зноны æнахуыр лæг уым разынид! Уæд уымæн æппæт дæр йæ размæдарæнмæ æркалид, чи у, цы у, цы агуры Абхазийы, цы йыл æрçыд – сæрæй бынмæ æппæт дæр...

Нæй, нæ ацыд ам дæр йæ амонд – Фрегат уым нæ разынди. Иннæтæ сæ фыдæлтыккон куист кодтой – цымдтой кьюфи. Чысыл иуварсдæр сæ бадтысты æрыгондæртæ – уыдон ма кьюфиимæ марожнитæ дæр хордтой.

Бæргæ, уыдонмæ йæ маст куы бахъарид æмæ йæ фарс куы рахæциккой, уæд уыцы шакалæн йæ кæрç фæмидхуын кæниккой! Эмæ æрмæст Чермены мастигæйæ нæ, фæлæ сын сæ Апсныйыл – Уды Бæстæйыл йæ сæт кæй калы, худинаг æй кæй кæны, тынгдæр уый тыххæй.

Фæлæ йæ бæльвырдæй зоны: йæ хъæстытæ сын куы ракæна, уæддæр сын йæхи нæ бацамондзæн, нæ бафтаудзæн искаj цæсты ирон фыссæджы ном, ирон лæджы намыс! Рæстмæ йæ куы нæ бамбарой, мыйяг, гуымири тыххæй йæхæдæг çæуылнæ архайы, уый...

Уыцы цалдæр санчъехæй зындæр, хъизæмайрагдæр фæндалыл нæма цыд йæ цæугæцарды бонты:

– Уæ райсомтæ хорз уæнт!

Тынг æдзынæг æм æркæстытæ кодтой лæгтæ, æгæр тынг – ай цы хъæудзæн, æрдæбонсарæй сæм сдзурыныл бахъав-бахъав-гæнæджы!

Æппынæрæджиау сæ иу, æвæццæгæн, сæ дзырдзæугæ хис-тæр, æнæбары ралæмæрста:

– Хуыцау зæгъæд, æмæ цæмæй дæ райсом махонæй хуыздæр разына...

Эмæ сын уæд радзырдта... О, куыннæ стæй, радзырдта! Сывæл-лоны дыбы-дыбы кодта, ам æрхæç, уым схæцæй, æрдæгæууылд-æрдæгныхъуыргæйæ лæмæрста:

— Мәхи денджызы күйд надтон, афтә мын... йед... иу ләппу... далә уым фәңгәуы... мә дзыптытә сфералыдан... Әхца дәр күянна... ракәл-ракәл нә кәнынц, фәлә уәддәр мә сахат... Швейцариаг... Ахәм зынаргъ нау, мәнә Киркоровы сахатау... йед... цигайнаг чызг ын фысымуатәй кәй адавта... науәдз мин долләры аргъ, дам...

Цыдәртә ләхуры, ләхуры цыдәртә әмәй йә ‘мбары, ацы адәмән әм күйд зын хъусән у, күйд әңгәлон сын сты йә марой, йә зиантә, уый.

— Кәд дә уыңы джинаур ныггаффутт ласта, уәд ма уым цы архайы – цәуылнә алғыд, цәуылнә адымдта?

— Уыңы цәхтәрмәгури дәр йәхі афтә рәститә кәны... Цы лидза? Цәмәй мә тәрсә?! Уый – сәхимә, йәхі горәты, йәхі уынды, әз та... Ноджы ма сә кәд искуы исты дуры, кәнә зесты бын амбәхста әмә... Ничи йә федта, ничи рахәцдән мә фарс... Милицә дәр... Кәм сты уә милицә, кәм?

Йә цәсты тигъәй йә уыдта, әрыгәттә дәр ын йә ныхәстәм сә хъус кәй әрдәрдтой, уый. Әмә – бәргә, дыууәйә исты күй фестиккөй әмәй ын күй зәгъиккөй, цом-ма, мах әй нахирды-гонау әрфәрсәм уыңы дзыпкъахәджы – нә худинаджы, зәгъгә, фәлә...

Фәлә дын әм сә иу әрбадзырдта:

— Цәмәй дә хъәуынц милицә?! Фылдарап хатт уыдон семә баст вәййынц – алы давәттәгәй дәр сәм сә тонайы хай әрхауы... Стәй йә күй ‘рҔахсой, күй йәм ссарой дә сахат, де ‘хұтә, уәддәр цы – цәуудзынә ардәм алы хатт, кәңдәй әрба-цидә ныр, уырдыгәй? Стәй-иу күй әвдакат фәрынчын уыдзән, күй прокурор, күй тәрхонгәнәджы ус...

Әрхау-ма, уәләе арв, әмәй дә быны ныңғылыш-ныммур кән ацы әлгъистаджы хәраймаг дуне!

Цы ма загътаид уыңы ныхәсты фәстә та?! Чидәр дыл йәхі хъәрцүгъайау раудаң, әмәй дәуән та дә гәнәнтә хулыдз карчы цыиуәй уәлдай маңы уәнт. Әмә кәмән? Сәрыс-тыр ирон ләгән!

Исчи йә кардәй күй әрфастаид, уәддәр ын цыма афтә нә фәрыстаид, уәддәр дзы туджы әртак дәр цыма нә рахъард-таид!

Ацы дуджы, мәнә ацы тәккә сахатыл Чермены цәстытә адәй-маджы цәстытә нал уыдысты – адзалаң цәстбәрәг истытә күй

уайд, уәд ын раст ахәмтә уаиккой – саудалынг, сә цъаммар әвирхъяу сауәй ләджы әңционәфхәрән зәрдә рәттүзәг-рәхойәг. Мәнәе боны ирд рухс уазал фәнык күй фестид, уәд уый дәр ахәм сау-сауид уайд, зәрдә саугуырмәнәг – уымән, әмәе йә фидәнәй ницуал ныфс уайд...

Зәнгдзавд нае, фәлә зәнгдзагъд фәцис, масты, әгәрон масты Балсәджы цалх ын сыл атылд, әмәе йә къәхтә цәүән къәхтә нал уыдысты, фәлә бәндәнау фәтас-фәтас кодтой, йә фәдил ласинаг фесты, йә къәхтән сәхицән әхсызгонәй къәхтә бахъуыд, фәлә сын кәцәй әрхәсса...

Уә ирон Уастырджи!

Иу ирон гуырды йын рауадз йә размә!

Мәнәе уадидәгән цы тыхдҗын ауид, мәнәе!

Иу ирон ләппу...

Әфсадәххуыс ын фәуид иу ирон сахъгуырд.

Цәй милицае ма йә хъәуид уәд!

Йә рагон әрдхәрдтәй уәд та исчи: Туаты Эврик... Баграт, Мәргыйитәй... Торчынты Лазәр...

Цы хур скәсид уәд йәхииыл, цы мәгуыры бон акәнид уәд уыцы дзәгъәлзады! Апириккой йә! Әндәр та уәдә уый дәр – уыцы къәбутәй маринаг – фыды хъарм әмәе мады тәвдәй райгуырд?

Цәуы, хилы фәстәмә. Ницуал әй хъәуы. Цы ‘рцыд, уый – әрцыд. Ие ‘дылыйә йыл не ‘рцыд. Йәхи аххосәй йыл не ‘рцыд. Цы азым әрхәсса йәхимә?

Цәуы...

Хилы...

Ләс...

Йә зәрдә йә фәдил хәр-хәр кәны...

Күй үәм згъордта, кәд ма йә байяфин, ссарин, зәгъә, уәд күй фелвәстаид зәххәй иу дзәбәх арматурәйи лыттаг әмәе үин дзы йә сәр әнәе дзәгъәл рахъуыды-бахъуыдыйә ахъаззаг күй ‘рдаудтаид, күй үә фәкуырис кодтаид, мәрдон күйрис, уәд та...

Үәд та денджызәй, цы у, уымәй иу стыр дондәнгәл сау әврагъ рауадаид, әмәе уый йәхи Чермены сәрмә бәрзонд системаид, раст хуры дәлфәйтәм әмәе үыл уырдыгәй әрхаудтаид, әмәе йә, мәнәе машинәйи цәлхыты бын хәфс күйд ныттәбәекк вәййы, афтә йә ныссыф кодтаид, нырчыиаг!

Æмæ – фæсмойнаг, фæсмойнаг фæуыдаид йæ тækкæ хæд-
уæлвæд, куыддæр æй фæкуырис кодтаид, афтæ!

Сæрхъипп!

Сæрхъæн!

Сæрхъуаг!

Æдилы къоппа: цæуылнæ рапаста йемæ йæ мобильник! Уæд
дзы ныр нæ адзыртайд Анатолимæ, æмæ йæм уый цæстыфæ-
ныкъуылдмæ не ‘рбахæццæ уыдаид йæхи «Волгæ»-йыл! Æмæ
уæд...

Советон Цæдисы дыууæ хатты идиот!

Æмæ уæд!

Æмæ дын уæд уый дæ телефон не слухтаид?! Æмæ йын афтæ
кодтаис:

– Сахат æри! Телефон æри!

Сахат. Мады лæвар. Фæлтæрæй фæлтæрмæ, фыдæй-фыртмæ
дæтгæ хæзна... Æмæ ныр Иналæн уый бæсты йе ’гад ном ныу-
уадзæн, афтæмæй та уымæй, фыды кадджын номæй, хуыздæр
бынтæ нæ баззайы хæдзары бындарæн. Скодтай ном – дæ кад
дæ разæй згъоры æмæ дын дуæрттæ гом кæны, фысымагур ни-
куы никæм уыдзынæ. Дæ байзæддаг дæр сæрыстырæй амондзæн
йæхи, æз уый фырт дæн, зæгъгæ. Æмæ-иу ын уыдзæн афтæ
зæгъæг:

– Кæд уый фырт дæ, уæд дын мæ сæры астæуты фæндаг!

Æмæ ныр та...

Кæд ма адæм адæм уой, ирон фарнæй сæ кæстæрты фæндæгтæ
лæгъзæнæг адæм уой, уæвгæ дæр адæмыл нымад цæуой, Æмбал-
ты Цоцкойы цæстæй кæсгæйæ, уæд та йæ ныры худинаг йæ фырт
Иналæн къæмдæстыджы хос уыдзæн! Æмæ уæдæ уæд куыд
кæна?..

Фæллæ уæддæр, цымæ, уыцы куыдзы хъæвдын афтæ æры-
гонæй цæмæн фæхъуыназæрдæ, куыд дзы рауд Хуыцауы дис-
сагæн ахæм Хуыцауы налат?! Табуйаг цы у дæ рыст адæмæн,
дæ саударæг адæмæн, дæуæн та уый йед уæд... хынджылæггаг?!

Æз, дам, æдзард хъайтары фырт дæн... Ме ‘мгæрттæ, дам, сæ
туг... Абхазаг лæт, дам, сыдæй дæр амæлдзæн, уæддæр...

Ахæм тæригъæд ныхæстæ кæн, Хуыцауы цæст къах дæ цъам-
мар зондæй!..

Кæй фæзмы, цымæ, чи йын ныггалиутæ кодта йæ рæзгæ уð?
Кæй цард ын басгуыт фæзминагæн – æдзæсгом фыдгæнæгæй

хорз цард ссардта, зæгъгæ, кæй зондзæн? Ау, сæ хæдзармæ уæд та иу уазæт никуы бафтыд – иу хорз лæг Хуыцауы уазæджы фарнимæ? Уæд та сæ уынджы никуы æрцæйцыд иу ахæм номдзыд лæг, æмæ исты азимат куы уай де ‘фсармы раз, уæд дæ дæхиуыл чи ‘рхудын кæны, æрмæст йæ уынд дæр дæ фæсмойнаг кæмæн фækæны, æвзæр уæвын худинаг кæмæй у! Уæд та хъусгæ дæр никуы фækодта ахæм абхазаг лæгau лæджы тыххæй?

Æви та уый дæр ахæм иударон – æмæ рæдыд! – хъуыдыйыл хæст у, зæгъгæ, фыдгæнæгæн адæмыхатт нæй, уыйадыл йæ адæмы дæр фыддзæстом нæ кæны?

Нæ!

Иугæр сгуыхт лæг йæ адæмæн номгæнæг кæм у, уым æлгъыстаг та никæй у?! Афтæ уайы, цыма зылын-мылын бæласæн йæ аууон йæхицæй нæу...

Цы бæсты уай, уыдонæн сæ газеттæ лæг цымыдисæй фækæсы, стæ-ма, адонмæ та цы хабæрттæ цæуы æмæ сыл цас æргом фыссынц, зæгъгæ. Æмæ газет «Нужная» уыд, æви «Чегемская правда», уый ницы ахады ныр, фæлæ йæ сæ иу хъусынгæнинаг дисы бафтыдта: Сухумы мэр æмæ йын йæ дыууадæс æмкусæджы иумæ къалатийы фæмидаg кодтой! Уый дын гье! Ног Антихрист йæ дыууадæс антиапостолимæ!

Арв æмæ зæххы диссæгтæ, уæллæй. Æмæ исты уыдон дæр нæ уарзынц сæ мæгуыр фыдьбæстæ, нæ раныхас кæниккoy, патриотон æхсидæвтæ сæ хъæлæсæй калгæ, бæрzonдdæр цы трибунае у, уырдæм сæ суадз, уæд? Раныхас кæниккoy, уæдæ æфсæрмы фæуаиккoy!

Хæрзаг араэзтæй-иу цыдысты адæмы ‘хсæнмæ, хæрзарæзт æмæ схъæллæй: сæрибар Абхазийы сæйраг горæт Сухумы мэрийы сæргълæуджытæ сты!

У-ва-жа-е-мы-е лю-ди!

Къæбутæй маринæгтæ!

Адæм фырмæгуырæй сæ хъиутæ хæрынц, сымах сын хуыздæр цардæй сæ ныфсæвæрджытæ стут, сæ зонд, се ‘тъдаухæссæг, сæ минæвæрттæ æндæр адæмтæм – паддзахæдтæм, афтæмæй та – мидæмбыдтæ, мидкæлмджынтæ! Сay уæ цæсгæмтæ, сay уæ зæрдæтæ, сay уæ ахуыргонд зонд!

Фыдвæндæй фыдгæнд!

Æмæ...

Æмæ уыдонæн куы ис давæн, чъырхæн, стигъæн; уыдон мур

дәр, куыздзы сыйдзмә дәр куы нә дарынц сә Апсныйы кад әмә намыс, уәд уый та дзыпкъахәг дәр ма уа әмә сыйдәй амәла?

Үәddәр ын цы фехсызгон Черменән: мачи йә нымайәд Абхази хәдбар паддзахадыл, фәлә уый йәхи Җәстү, фидәны фәлтәрты раз у абхазты бәстә, у, закъон кәм ис әмә йә тых алкәуыл дәр кәмән Җәуы – закъоны тых, ахәм республикә!

Слест дыл Җәудзән, әвдакат дын уыдзән, хъаст кәнныны бар дын уыдзән, апелляцитә дәттыны фадат, адәмы цур дын кәсдзән-әвзардзән дә хъуыддаг тәрхондон, фәлә дын блат нә уыдзән! Хатыр дын ницы уыдзән блаты фәрцы.

Бәргә...

Фәлә уәddәр әмә уәddәр, давджытә кәй сты, әууәнкхор адәм кәй сты, уый сбәрәг әмә бәрнөн бынәттәм сә фәндәгтә әхгәд әрцәудзысты – уәд та ма хәстәгдәр къорд азтәм. Әмә уәд ай та, ацы уыры, бынтон әвыйдәй бazzайа, мачи дзы фәуа дзуапдомәг йә фыдракәнды тыххәй?

Чермен токдзәфай фестъәлфыд: афонмә «Букинист» байтом!

Җәй, дуне ныронг цы нә федта, ахәмәй дыл ницы ‘рцыд, зәгъгә, йә хъуыдтыә уыцырдәм әргомыздәхт фесты, әмә йын чысыл фенциондәр, кәд ма йәм арвы хъәбысы дзаг рухс, денджизы цъях фәздәгдзәф тыгъад саувәлмы әмбәхстай зындысты, уәddәр. Ард хәры библи-хъуыранаей, сомы кәны Иналәй, әмә йә зәгъы, зәгъгә, уәләуыл ма әрмәст айдагъ әртә ләджы куы бazzайа Җәргәйә, уәddәр уыдон дәр әнәхәрам цард нә кәндзысты: иу дзы иннәттыл хинәй Җәуаг уыдзән, сусәгхәрд, сусәгәй кайәг сә иумәйаг кәрдзыны билтә, әхсындузән сын се счылтә гәбәр куыдзау, удыскондәй къәбутдзәф уәвгәйә сәм йә мидбылты худдзән.

Уәд Җәмән?

Уымән, әмә иннәтәй хъауджыдәр йә туджы Хуыцау нә уыдзән, Әфсарм-Хуыцау!

Бафхәрдзысты йә, се ‘хсәнәй йә кәй фәтәрдзысты хъодыгондәй, уымәй та әдас уыдзән, уымән әмә йә тынг хорз зондзән, сыгъдәг адәм тәригъәдгәнаг әмә уыйадыл хатыр-гәнаг кәй сты, әууәндаг, уый...

Әмә Черменән уыцы хъуыдтыә йә уәнг фәрогдәр кодтой, раст ма йә фадыварц дәр фәфидар, фәнныыл йә къахайст, йә зәнджы тых. Азмәла тагъдәр әмә рахәсса әхца – Хуыцауәй разы, цалдәр мины ма йәм бazzад! – әмә Марианнәйы

амонды хос балхәна, йә зәрөнд ус әрдхордән ын ләвар... Диссаг у, боны диссаг уый дәр: къамәйфәрсәг, хъәдуртәй фәрсәг, къәцәлтәй фәрсәгтә зоны, фехъуыста, фәлә, әнхъәлдән, чинигәй фәрсәг ирәттәм нәма уыд!..

Инәлар Дбары номыл уынгмә базылд, акаст размә әмә... Хуыцау дын фыдгәнәджы дә размә куы уадза, уәд дәр әнәнхъәләджы, стәй дын хорзы куы цәуа, уәд дәр – афтә, әнхъәлмә йәм нә кәсдзынә, афтәмәй. Әмә – цәрын хъәуы! Цыфәнды хъуырмә куы суай, гъеуәдәр! Дә астәустәг асәттәд, дә ныфс – нә!

О, акаст размә әмә комхәлиуәй фәцыртձәвән: уартә та и! Мәрдтәй цыма йә зынаргъ адәймаг раздәхт әмә уый ауыдта, афтә фәцис.

Дуне давәгән – разыйә цәрынән бәзгә. Ницәмәй хъәрзы. Чи куыд арәхсы, кәмән куыд зәгъы йә зәрдә, афтә тулы йә царды цалх. Әмә уый та мәнә афтә цәуы йә бәрәг фәндағыл: заманхъуйлаг әллигджын цыифәй слас-слас кәнүй йә къәхтә, йә зәрдәйи фәдил йәхәдәг йәхі сыйфәй ласәгау кәнүй әмә та даргъхъуыр автәй бәгәны схуыпп ласы – хорз бәгәны у, дзәгъәлы нәу афтә зынаргъ. Нә ыны бавгъяу кодта фондз туманы дәр – йәхі тугвәллой мын куы не сты, мыйяг! Чермен-тәлмаңгәнәджы фыдәбәттә.

Әмә йә схуыпп-схуыпп кәнүй – афтәмәй цыма йә зәрдәйил әхсызгондәрәй әмбәлү...

Хәрәг куыста әмә куыста, йә лыстәг къәхтыл нә ауәрста. Донкъәвдайы дәр әмә хуркъәвдайы дәр, уәлдай зындәр ын судзгә-араугә хурмә уыд теуайы уәргүтә әмпъухын.

Куыста.

Әмә – кәмән?

Бәхән!

Хәрәг – Чермен.

Бәх та...

Йә масть та әхсидынмә фәцис, кәд та йә тәф гудоккән нә бахъәуа, не схардз уа, уәд...

Аразәй дзы, әрләууыд йә ныхмә. Нә ыыл бацин кодта, әнщад әм кәссы. Күн ыыл барадаид хәлары зәрдәйә, уый та ыыл әмбәлд: әппүн ницы, фәлә йә хардзәй уазал бәгәны уәлдәр әнцъухыс ацы тәвд бол, стәй дә дзыппы дәр сыйстытә кәрәдзи нал расурбасур кәнүнц – Чермены әхшатә сын фәцәлхдур сты...

– Сахат та мæ агурыс?! – схуыпп та кодта, йæ армы тигъæй асæрфта йæ билтæ, зулаив æм кæсы.

– Фыццаг уал сахат...

– Мæхи дæр бæргæ тынг фæнды – афтæ мæ схъуырмæ кодтай! – куы дын радтин дæ цавæрдæр сахат, уый, фæлæ, – йæ къухтæ фæйнæрдæм аппærста. Æмæ та фæцæуæт. Æмæ уый бауромæгæй, уый йæ фæндагыл æнцад-æнцойæ цæуын чи нæ уадза, уымæй тæригъæдджындæр адæймаг Хуыцауы раз нæ уыдзæн. Далæ йæ къæхты бынмае уышы æдзынæт куы кæсы æмæ, мæлдзыджы дæр æнæбары ма фæцъист кæнон, зæгъгæ, йæхи куы хизы искæй зæрдæхудт райсынæй!

Ауагъта йæ раздæр, йæ фæстæ кæстgæйæ бazzад. Ау, ныр дæр та йæм ницы разынид, баджигул æм кæн, уæд? Æмæ йæм уымæй размæ чи баджигул кодта? Фæлæ ныр бæгæны балхæд-та æмæ...

Бæгæны-йа?!

Цыма мын гуырысхойаг æмбойны æрбахъæздыг æмæ кæйдæр давæтгаг æхçатæй «Мерседес-600» алхæдта! Ды та – бæгæны зæгъыс...

Айяefta йæ. Уый йæм фæрсмæ разылд:

– Афтæ мæ цæуылнæ курыс: «Уæд та ма мын мæ сахат æри!»? Цы у, сахат йеддæмæ дæ ницы фæхъуыд? Æви дæ сахат цыдæр ахæм у, исты «Ролекс»? Æви «Омега»?

– Уыдонæй дæр зынаргъдæр! Уымæн æмæ мады лæвар у... – Ахæм хъæлæссыуаг рauad йæ хъæлæс, цыма йæ зиан, амæй йын ай хиондæр чи у, йæ хъыгыл ын йæхицæй тынгдæр чи фæрисдзæн, уымæн хъусын кодта. Æмæ, ныр æз цæттæ голлекк næ дæн, зæгъгæ, йæхицæн бафидис кодта.

– Мады лæвар?! Уый зæгъ, уый æндæр хъуыдаджы хабар у! Мады лæвар... Уый... Уый... – Æмæ дын йæ хъæлæс дæр фæсаст, раст фæцæссыгæмхæццæ, йæ бакаст дæр æрхæндæгвæлм авæрдæт, фæсагъæсхуыз æмæ уыйадыл адæймаджы цæсгомы хуызæн фæцис. Аракæс-бакæс кодта, йæ бæгæнйы авг кæм лæгъздæр ран æрæвæра, уый агураeт. Иу бынат дæр æм фаг зæрдæдаринаг næ фæкаст, æмæ уæд, цы ма йын дзы бazzад, уый иу схæстæн фæдæле кодта, афтæд авг та хæмпæлтæм бахста, иу æрдæгхæлд хæдзары размæ. Стæй дын йæ хæлафы дзыппæй систа сырх-сырхид телефон – ахæмтæ арæхдæр чызджытæм вæййы, æмæ бæрнон хъуыдаджы æвæрд лæгау загтæ: – Мæнæ æз, кæдæм хъæуы,

уырдәм бадзурдзынән әмәе кәд, мән чи хъәуы, уыңы чидәр уым разына, уәед дә мады ләвар фәстәмә дә къухыл уыдзән әмәе раестәг фылдажыны карст кәндзән, – әмәе сәе бакомкоммә цы әңдәрәг дыууәүеладзыгон агъуист уыд – кәддәр дзы Университеттә студенттә цардысты әмдзәрәны бәсты, – уый кәртмә баңыд. Уырдыгай йә дыгъал-дыгъул хъуист кәм уырыссагау, куытә-иу знәтдәр хуызәй абхазагау загъта цыдәртә.

Кинотә!

Хъазгә та кәнә!

Йәхицәй къәрныхты әлдар-пахан аразы, йе та ахәмы ролы баңыд – Чермен ын хұыматәг лох у, әлвиинаг фыркъа, зәронд фыркъа, фистхъуын.

Нәдәр ын ацы фәллитойән йә цәссыгыл әүүәнк ис, нәдәр йә худыныл – цы у, уымәй мәнгард әмәе фәлывад! Цәттәе политик!

Былысчыил мидбылхудт йә фындызы бын бандәгъед, афтәмәй раздәхт, йә сәры әнкъуистәй ын кәртиридәм азамында:

– Баңу уырдәм әмәе уым бетон къәйдурыл цыдәр ахәм фендыныә, йә фенд дын стыр әхсизгөн кәмән уыдзән...

Къәйдурыл дәлгоммә, йә ронбос хәрдмә ныхъилгән-гәйә, ләууыди сахат. Афтә әнахуыр әңцад ләууыд, цыма ынам, рагәй дәр кәмәе бәллыд, уыңы тәхудиаджы бынат уыд – ныр әм бафтыд әмәе самондажын!

Мәнә, Хуыңауән дәр бадис кәнүн кәуыл әмбәлы, ахәм диссәгтә: йә хъәләс куыддәр ссудзәгагау кодта, ахгәдтой йә хурхуадынзтә, йә цәссыгтә фәңәйәгоммәгәс кодтой чысыл-ма бахъәуа, әмәе ма әргәр-гәр кәной Черменмә йе ‘фхәрәг үе стырдәр хәрзгәнәгага әркаст, афтә дзы фәбузныг, әмәе үә раст үә хъәбысы фәңәйтыхта – уый, дам, Стокгольмы синдром хуыйны, дә хъизәмарәймарәдҗы дәхицән түгхәстәгага куы скәнай әмәе ма ын фыртәригъәдәй дәр куы мәлай, мәтүүртәг, мән ехсәй-ләдзәгәй нәмгәйә үә къух фәрыйст, стәй, дам, куызды фәллад баңи, зәгъиг...

Уә Дунескәнәг, Дунедарәг әмәе Дунеуромәг! Әппәты-сфәлдисәг Хуыңау!

Табу Дәхицән әмәе Де сконд зәйтән! Әмәе Да, сәе сәры ма зонды хъәр кәмән баззад, уыңы адәм курәг сты, уый тыххәй Дәм кувәг сты: адәймаджы ног әлыгәй скән! Ног джиппы үә руаадз! Зонд дәр әмәе ын ағсарм дәр гуырдзәй рахәсгә уәент!

Скәенид, бәгүы, фәлә та хивәнд адәймаг, мәнә цәугәдон йә рагвәд күйд агуры, афтәй йә фылгәенон цард мысдзән әмә та..

Сахатән йә босыл хәңгә раздәхт әмә – арв, ма ‘рхай! – әмә зәрдиагдәрәй нәй скәнән, афтәй зәрдиагәй йын бузныг загъта:

– Бузныг!..

Уәд кәмән?! Кәмән зәгъәг у зәрдәйи удәй бузныг?!

Йә сәркүуырән, йә ун сәргъәвәгән!

Ләппу әнәдзургәйәй йә дзыпмә нывнәлтә, систа дыдагъ кард әмә йәм әй әрбадардта:

– Мәнән кавказаг ләджы фенәкард кәнын стыр тәригъәд уыдзән...

Фәчъылдымыздәхт әм әмә фәласы йә къәхтәе къуырма уынгжырдәм – уынгбәрәг дәр ма тыххәйты дары, дзедыртә әмә әндәр цыдәр тропикон зайәгойты бын фәсис, на сә къахаег ис, на каләг, бындарап судзәт: горәты дзыппи нәдәр уынгтә мәрзджытә баххуырсын нәма амоны, нәдәр бәләстә-къудзитәм зилдҗытә. Әрмәст дзы, сә иумәйаг дзыппы хицау-гәс цы амырха, уый кәддәриддәр разыны...

Әмә сә чи у, чи, кәцы сә у, кәцы адәмән та фыдызнагдәр – уартә пыхсы чи аныгъуыл, уыцы артист-къәрных, әви сай костюмы, урс-урсид хәдоны, сырх-сырхид галстучы, сай туфлиты әмә хәрзәфснайд халасдзәф дзыккутимә сай машинәйә чи рахизы, уый – царды сценәйи фәсәмбәрзән паддахады къуымзил рәмпәг чи у, уый у адәмән фыдызнагдәр?

Уәдәмә цы ‘намонд дән, кәуылты ахәцынц мә хъуыдитә, зәгъгә, фәкодта йәхәдәг йәхихән Чермен әмә йә рәстәгмәйы къуыммә атындытта, әмә цәугә-цәуыны дәр уыцы иу хъуыды йә сәры дзәхст-дзәхст кодта: «Ме ‘х҃а та дзы цәуылна баца-гуыртон, ме ‘х҃а! Кард дәр уәдәмә мәхимә куы уыд, уәд әй...»

Нә ардта бәлвырд дзуапп йәхихән.

Рәвдз-рәвдз йә уәләдәрәс аивта әмә дуканимә атындытта. Күйдәр дуканигәс сылгоймаджы азимат цәстытә ауыдта, афтәй йә зәрдә ныссәххәтт ласта, фәләй йә йә зонд нәма ахста, цы хъуамә әрцидаид ахәмәй, әмә дуканигәс йә цуры истәмәй азымдҗын уа – ау, Теблоый-фырт фәсмойнаг фәсис әмә йә чиниг фәстәмә бадомтаид?

Цы йын загъта, күйд ын загъта – уәй йә акодтой?!

– Әмә йә куы ауәй кодтам!..

– Күйд? Цы?

– Аңхъәлмә дәм кастыстәм, кастыстәм әмә, күң нәзында, уәд ың ай радтам... Иу ирон чызг-сылгоймагән. Күңдәр ай ауыдта, афтә фырцинәй фәкуылдәрау, нылдаевдәг ыл әмә йә нал суагъта йә къухтәй...

Гъей, хъысмәт!

Уанцон дын нәу иу бонмә ләгән ахәм дыууә ахъаззаг цәфы ныккәенү!

Әмә та йын ацы дәхст дәр уый, йәхи сойә йын йә билтә чи байсәрста, уый азар у! Кәннод йә мәрдтә билтә фесафа!..

Анатоли йын иуәй ныфсытә әвәрдта, иннәмәй та йәм хәңгә кодта, уыйбәрц әхца әмә ахәм зынаргъ сахат доныбылмә демә цәмән ахастай, зәгъгә. Дзырдта ма йын цыдәртә әмә йәм азымдышын цәсттытәй бакәс-бакәс кодта, әнә азымәй йәхи зылындышынәй әнкъардта йә цуры: уәддәр та йыл цы ‘рцыд Черменыл, уый йыл Абхазийы әрцыд, Абхазийы әмә абхазаджы ахкосәй... Абхазаджы! О!

Чифәнды фәуәәд, цыфәнды фәуәәд, зәххәй сисынмә әмә фаджысмә аппарынмә дәр ма бәэззәд, фәлә уәддәр, әвзәрәй гуырд, сәхицәй у, абхазаг у!..

Чындыккәстү Ататоли йә зонгәтә әмә уыдоны зонгәтән дәр радзырдта Чермены хабар. Әмә йәм-иу баңыздысты, тәффәрфәстә йын кодтой раст, дзырдтой, сәхәдәг дәр, ахәм хабәртә фехъусгәйә, күңд смәстджын вәййынц, уый тыххәй. Стәй, дам, кәм ис, кәм, уыңы фысты дзуг, әмә дзы иу гәбәр далыс ма разына?

Әгәр-әгәр күң кодтой, уәд та йәхәдәг райдында йәхимә сә разы азимаг кәсүн: фехәлдта сын сә бәрәгбоны равг, сә цин сын фәкъәмдышын кодта, фәбылкъахыр – бынтон хъәлдәзәгәй худыны бар сын цыма нал ис йә цуры се ‘фармырдыгәй, афтә сәм кәсдзән...

Бынтон күң ныфсәрмитә сә зәрдәвәрәнтәй, уәд сын худгәйә бакодта, уәхи әгәр ма ‘фхәрут, сымахән, абхазән, уә къәрных дәр уәздәттәй у, зәгъгә: йә сахат әмә йын кард раздәхта! Уымәй дәр ма нә тарст, әмә йын уыңы кардәй Чермен йә бәгәны, уымәй давәттаг әхшатәй цы бәгәны нын-цыйхта, уый күң федде кәна...

– Хъәугә дәр дын афтә кодта, бәргә! – загъта сә чидәр мәстәйхәлгәйә.

Йәхи загъдау, гал бәласмә күң быра, кәд йә кафт бынтон

афтæ нæ рauад, uæddær хорз, æмæ йæ иронæй ничи федта. Чи зоны, æмæ хуыздær æркафыдаид, цы чызг æмбал ын уыд, уый uæд та чысылтæ куы арæхстаид – ирон кафт телевизорæй цы федтаид, æндær фæлтæрд æм нæ уыд. Музыканттæ дæр ирон кафты цагъд нæ кодтой, фæлæ иударон лезгинкæ – о, ис æм кафæн ироныздæхт кафт дæр...

Куы ‘рлæууыд лæф-лæфгæнгæ æмæ чызгæн йæ сæрæй ныллаæт куы акуывта, цас æмбæлд, уымæй зæрдæлхæнæны охыл бирæ ныллаæгдæр, uæд дын æм музыкантты ‘хсæнæй иу къуыдыртæ æмæ къæбæлдзыгсæр лæппу куы рахъæр кæнид:

- Куд у цард? Хорж?
- Хорз, хорз, – загъта морж! – худгæйæ йын фæкодта Чермен дæр.

Се ‘гъдæуттæ бæлвырд цæмæйдæрты ирон циндзинады æнгæсæнтæ уыдысты, се ‘ххæст кæннынмæ æнцонтæй сарæхстаид, фæлæ сæ лыстæт хабæрттæй никæй бафарста – хæргæг-ма зæгъой, æфхæрд байяæфта махырдыгæй, æмæ нын цæстмæмитæ кæны, хынцфарстыл схæцыд не ‘гъдæутты тыххæй...

Йæ зæрдæ бынтон æрфæлмæн, йæ маst дзы бынтондæр ærbай-рох, уыщы дыууæ усмæ куы фæкомкоммæ, uæд. Сау фæлысты уыдысты сæрæй къæхтæм – тынг уарзон сын у ахазаг сылгоймæгтæн ахæм уæлæйи дарæс суанг цины бонты дæр – сау цыллаæ кæлмæрзæнтæ, сау тæнæг зæлдагæй къабатæ-раздарæнтæ, сау дари цыннатæ æмæ сæрак туфлитæ, ныллаæт зæвæтджынтæ. Ахæм фæлыстджын сылгоймæгтæ се ‘ппæт, цард-цæрæнбонтæм йæ саутæ чи нæ фæисы, уыдонæй нæ вæйынц.

О, уыцы дыууæ зæронд усы!.. Ахазæгтæ кæй сты, уый нæ зоныс, зæгъгæ, uæд сыл бацин кодтаис ирон нанатау! Ахазæгтæ куы фениккой ахæм ирон устыты, uæд та уыдон уаиккой уыцы хуызы рæдыдæй цингæнджытæ.

Æмæ цы хорз дæ, Дуне, адæмы хорзæй, цы!

Ацы ресторанæн йæ нысан сæйраджыдæр ахæм цины хабæрттæ бæрæг кæнынæн уыд – дынджыр зал дæр ын дзæгъæлы не скодтой. Стыр уыдысты йæ гом тыргytæ дæр – гом, зæгъгæ, арæзтадон æрмæгæй æхгæд нæ уыдысты, фæлæ сыл уыйхыгъд алыр-дыгæй сæнæфсиры схылд, æмæ сæ хурæй дæр æмæ къæвдатæй дæр бамбæхста.

Æмæ дыууæ ас сылгоймаджы тыргы сæнæфсиры фарсмæ лæу-уыдысты æмæ цæуылдæр, мидбылхудгæйæ, ныхæстæ кодтой – сæ

бакастыл бәрәг дардта, әхсизгон ныхастан кәй кодтой, уый. Әмәе әрмәст сәе мидбылхудтәй нә - сәе алы фәкаст-фезмәлдәй дәр. Рұхс тынтастың уәфт уыд сәе фембәлд.

Æнәбары сәм кәсгәйә бazzад Чөрмен. Уыдта сын сә зонд-
дзаг цәстытә әмәй йәм әнахуыр әңкъарәнтә ‘взәрд: айдагъ сә
бакасты әүүәлтә дәр ууыл дзурәг уыдисты, әмәй цард кәй
зонынц әмәй рагацу ләгән йә рәдыд дәр хатыргәнәт кәй сты.
Уымән, әмәй, дам дзы бирә цыдәртә ‘р҃ауы цәрәг удыл, әмәй
ацы иунәт цард хатыргәнаг, хәлар зәрдәйи ахастимә цәрәңцаг
у, әрмәст дзы уазал зонды фыдвәндәй уәэззау тугвәдтә уадзаг
ма у – уыдон суанг Хуыңцауән дәр зын ныббарән вәййынц, нәу
сәй йәй бол ныххатыр кәннын.

Касти сәм, сә уындаң йә зәрдәмә әхңон чөм әвгәдта әмәйә кәд әмә бафәндың семә уәд та фәйнә аддожын доны бана-зын, арфәтә сын ракәнын, ирон нанатәй сын зәрдәбын салә-мтә раттын. Мәнә худәджытә, фәлә циу, цард дәр, циу әнә ахәм худәджытәй?..

— Анатоли! — уый дзы чысыл иуварсдәр ләууыд әмә хи-
барәй кәимәдәр зәрдиаг ныхасы баңыд.

Анатоли ма аныхастæ кодта, стæй йæм уæд йæхи хæстæг æрбайста:

— Циу, Чермен? Да зэрдэмэх исти нээ цэүү?

— Цәуы, цәуы! Фәлә мәм цыдаң әнахуыр хұуыды фегуырд-...әнахуыр цыдаң мә 'рфәндыйд...

Дисгәнгә йәм әнәмбаргә қәстүтәй ныккаст, дзургә ницың кәнә. Уәд ын Чермен устытәм азамыдта:

– Уартæ уыдонимæ фæйнæ доны куы банаzin...

— Күйд фәйнә доны?! Ам сәнү хорзәй чи ис, алы нозты, дыта — донәй, дам! Шампайнәгтә! — ауад, фәзынд шампайнаг авгимә, стәй йә ных бакъуырда. — О, нуазәнтә мә айрох. Хәң-ма! — авәрдта йәм авг, ауад — фәзында яртә дәргъәй-дәргъмә агуывәзимә, айста йын йә авг. — Цом-ма сәм...

Черменырдәм амоны аәмә сын цыдәртә дзуры абхазагау, уыдан дәр аәм худәнбыләй хъусынц, разилынц Черменмә, сәе сәртәйәм разыйы тылд бакәннынц. Анатоли авг афтә араәхстджынаәй фегом ласта, аәмә къәрмәт күы атахт, нытъупп кәңгәйә, уәдйә хъәләсәй уыцы рәсугъд цъәхбын фәзәдәг скалд. Айуәрста сын агуывзәтә аәмә сәе алкәй къухмә дәр уадзы сырсыргәнаг, йә лыстәг пырхәнтә каләг нозт.

– Ныр уын уәхи уадзын – уартә үыңы ләг, мәнә пайдайаг хъәугә адәм кәмәй бакәның, үйдонай у – нә мәгүүр ре-дакцимә нын кәд истәмәйты фәкәси...

Сылгоймәгтә сә циндзаг җәстытә Черменмә баздахтой.

– Уә бонтә мын хорз амә ацы циндзинад дәр амә ацы Дуне әнәхъәнәй дәр уә фәндияг үәнт!

Сә сәртәй йын әркуывтой:

– Әгас бонтә дыл кәнәд, чи дә уарзы, үйдоны амондән!
– Әз җәгатаг ирон дән... – Цәмәй та йә үйдон дәр ма бәлвырд кәнәй, ирәттән сә кәңытәй дә, зәгъгә, уый тыххәй сын әй йәххәдәг рагацу загъта.

– Зонәм әй, зонәм: Анатоли уәдә хуыздәр цы күиста... – Дзургә сә иу кодта, чысыл сәвдҗындәртә иннәмәй, стәй йын әрвцъәхбын җәстытә – ахәмтә ма җәцәйнәгтән вәййы, – фәнысан әй кодта цәмәндәр йәхинимәр Чермен; инна ус уыд саулагъз, саудәст, амә йә сәрыхъуын дәр халасдәфдәр. Мадзурагомау. Әви, кәстәр кәй уыдаид, уымән уыд хиуыл-хәцгәдәр...

– Ирон нанаты әнгәсән ахәм тынг стут амә...

– Уый нырма дыууәйил у, чи нә кәй әнгәсән у, уый! – фәкодта цъәхдзаст амә дыууәйә дәр зәрдәбын хъәлдзәгәй ныххудтысты.

– Гәемә афтә дәр фәүәд, әз уымә дәр разы дән: ирон нанатә тынг сты сымах әнгәсән – зәхмә уә ницыуал ауагътой, халәмдих стут, халәмдих! Уымә гәсгә мә афтә тынг әр-фәндыйд уемә фәйнә...

– Туг йәхионы зоны, туг! – амә дын мадзурамә азамыдта, йә рәмбыныкъәдзәй дәр ма йә басхойәгаяу кодта. – Мәнә дә хәрәфырт, җәгатаг ирон!

Чермен фемраст, фәкуылдәрау, нымдзаст сылгоймагмә. Уый йә сәр разыйы әнкүүист бакодта, стәй ахәм хъәләсәй сдырда-та, амә Чермены зәрдә ныссәххәтт ласта: әңгә куы у ирон, әңгә! Ирон хәрәфырт... Ирон акцент – ирон фәндыйры цагъд.

Ахәм хәрзаив сылгоймәгтә нәхимә Ирыстоны сыгъдәг иронау куы сдзурынц, үйрыссагау аныххестә кәнүны фәстә, уәд ирон әвзагән йә урс бәләттә цыма сә цины базыртыл арвы тыгъадмә стәхынц әмә Хуыцауы уәрдҗытыл абадынц, афтә сдзуры йә ирон мадәлон зәрдә Черменмә.

– Хәзниаты хәрәфырт дән...

– Хәзниаты? Кәд – Хуызмиаты? Хәзниатә, зәгъгә, әз ахәм мыггаг никүы арыхъуистон...

– Не ‘рыхъуистаис... – Фенкъардхуыз, йә арф уләфт нал баурәдта. – Ирыстоны әдәппәтәй әртә хәдзары уыдыстәм, уый дәр иу артәй уәрстәй. Әмә сәе әртәйә дәр скулак кодтой, ахастой сәе Астәуккаг Азимә. Сталинабады... Душанбейә әрцардысты фәстагмә. Абон сәе ничиуал ис. Сәе хистәр зәронд ләг сын тынг карз тәрхон рахаста: «Цалынмә советон хищаудзинад уа зәххыл, нә рәстагәй мах бынгәнәг, уәдмә Хәзниатәй чындзы ничиуал аңаудзән, искәй стәджы хай дзы йә къуләнцой ничиуал әрләууын кәндзән!»

Әртәйә дәр хъусәй ләугәйә аzzадысты. Хабар музыканттә куы фехъуистаиккой, уәд уыдон дәр цыма сәе цәгъдын фәугътаиккой әмә әдзәмәй иу цасдәр абадтаиккой...

Сылгоймаг рагацу, ныртәккә цы зәгъдзән, ууыл йәхәдәг баҳудт:

– Мәнән та мә ном у Зәлинә.

– О! Уыңы ном нәм уә мыггагәй дәр ма стәмдәр у! – Черменән йә худт әгәр хъәрәй худт дәр ма фәцис – әвәц-цәгән, бацин кодта, уыңы ‘нкъард царды цауты фәстә схудыны фадат кәй фәцис, ууыл. Стәй йә Зәлинәйән йәххи мидбылхудт – зәрдәйы хъәдгәмтән хосгәнәг мидбылхудт дәр баразәнгард кодта парахат зәрдәйә ныххудынмә.

– Зонын әй, зонын: Ирыстоны алы әртыккаг чызг дәр кәнә Зәлина у, кәнә та Зәринә, – зондәй сәе билтәм дзаг цәститә систа Черменмә. – Хәрзаг дәхимидағ дис кәныс, кәд нәе мыггаг ахәм зондылхәст фесты, уәд ма әз кәецәй фәдән, зәгъгә... Мә мад медицином институт каст фәцис хәстү тәккә размә. Әмә дзы әфсәддон дохтыр рауад. Хәстон фәндәгтә йә мәнә ам, Сухумы госпиталы, баләууын кодтой. Әмә... Хуыщуы цы бафәнда әмә цы нәе скәндзән!. Цәфты ‘хсән абхазаг лейтенант разынд.. Әмә йын мамә йә галиу къах йә уәраджы сәртәм... Уый та, дам, фыдкафаг ләппу уыд – хәсты размә Сталин ам куы уыд, уәд ын кафыд. Әмә, дам, хәстон домбай ләг сывәллону куыдта. Стәй сывәллон дәр уыд дыууә әмә ссәдзаздыдәй, уәдә нәе уыд! Әмә йын мамә дохтыр дәр уыд әмә мад дәр, стәй та... Цәвитетон, ахызт йә фыдыфыды ныхәсты сәртү. Әмә мәнә әз дән... Әвзәр бынылзадәй... – Әмә та баҳудт дуртә туымбылгәнәг худтәй.

— Чызджытæ! Ацы циндзинад, хуыздær сын кæй зærдæ зæгъы æмæ Хуыцау аддожындæрæн кæй куывд айсдзæн, уыдоны уазæг уæд, фæлæ æз, — йæ нуазæнæй Зæлинæмæ бацамыдта, — æз рухсаг зæгъын уæ хæзна мыггаджы тыххæй, сæрмагондæй уыцы тышмæт зæронд лæгæн, стæй дæ домбай мадæн, дæ хорз фыдæн. Хæрзаудæн кæнæнт, — Чермен æй бындзарæй ныкъкъахта, уыдон дзы ацахуыстой сæ нуазæнтæй æмæ сæ тæрхæгыл æрæвæрдтой. Чермен сæ хатыр ракуырдта æмæ иуварс балæууыд, Анатолимæ хæстæгдæр — уый йæ ахсджиаг хъæугæ лæгимæ йæ лæгъстæйаг ныхас næма фæсис...

Йæхимæ та аив нал фæкаст Зæлинæйы ноджыдæр ма ис-тæмæйтæ фæрсын — уæд ын цыма йæ зæрдæйы риссæгтæ агайд-таид, йæ уды рæбынты йын джигул кодтаид, кæд цыфæнды цымыдисаг уыдисты йæ царды бæлвырд хабæрттæ, уæддæр...

Афтæ у, афтæ: лæгмæ кæсис æмæ йæ худгæйæ, хъæлдзæгæй уыныс æмæ æнхъæл дæр нæ дæ, уый цы цæрдтытæй рацард ацы худæн боны размæ, уыдæттæн. Цард адæймагæн цæрынæн бæзgæ бæргæ скодта йе скæнæг, йæ радтæг, фæлæ дзы цытæ райрæзы, цытæ — цы адæймагæнгæс цыдæртæ! Уыцы къæрныхау...

Нæ, нæ тад йæ зæрдæйы мидæг уыцы ихы къæртт, ноджы ма чьизи, цыыфы муртимæ хæццæ ихы къæртт цыма у. Фенцондæр ын кæмдæр, дыууæ сызгъæрин сылгоймагимæ ныхасгæнгæйæ, стæй та йыл фæстæмæ разæй кодта лæхъип лæсæн æмæ та йын фæбынæй кодта уыцы цыбыр рæстæджы хæрзтæ дæр: кæд уыдзæн уый, кæд, æмæ адæмы фæлхæрдтæ адæмы хæрзты сæ амæддаг кæд нал кæндзысты, сæ сæр сдарын, схъил кæнын кæд нал уæндззысты адæмæн сæхи тас æмæ ‘фсармæй’?

Æмæ, æвæцæгæн, адæмæн сæхимæ мæстæхæлгæйæ рauайы кæмæйдæрты алы гитлертæ-полпоттæ дæр... Уыдон сæ агæрон уарзтæй фæуарзынц адæмы, сæхирдыгонау уарзтæй — хуыздæр исты цард сын зын æримысæн у суанг Маркс-Энгельс-Ленинæн дæр, адæм та, идиоттæ-дыбылотæ, æнахъом сабитау... Уæд сæм чи фæлæудзæн æнæ маргæ, æнæ цæгъдæ? О, о: дыбылотæ-дебилтæ. Йæ иу зонгæ поэт та сæ быдылотæ хоны быдломæ гæсгæ...

Йæх-йæх, мæнгвад-хинвад дуне!

Йæй, адæймаг, дæ сæрыл хъен кæдмæ лæудзынæ, кæдмæ?! Дæ зондджынты зонд дæхицæн зондæн цæуылнæ исыс ныр цалдæр мин азы æмæ, куыд дыл æмбæлы — куыд дын æмбæлы, афтæ дæ дыууæ къахыл фидар цæуылнæ слæууыс?!

Чермен йæхæдæг йæ ирон хорз зæрдæйыл... Кæнæ та афтæ: йæ хорз ирон зæрдæйыл куы вæйиы, хъытагæн, стæм хатт, уæд æмæ афтæ та цæмæн фækæсы, афтæ, æмæ ирон лæгæн иннæтæй худинагдæр у æвзæры гакк-дамгъæ хæссын, фидиссаг уæвын? Кæд, æвæцæгæн, уымæн, æмæ ирон лæгау йæ фыдæлтæй афтæ хъал ничи у, афтæ тынг сæрыстыр? Стæй уый аккаг дæр æцæгæй уыдысты фыдæлтæ, уый аккаг, æмæ сæ цæмæй сæ фæстагæттæ сæ сæр бæрзæндты хæссы! Афтæмæй сæ байзæддаг та...

Хуыцау, нæхи Хуыцау! Уый де ‘лгъыст стæм? Уæд – кæдмæ?..

Бахатыр мын кæн, Хуыцау, мæ къæйных фарст, бахатыр мын кæн, зæгъгæ, хинымæры дзургæйæ, Чермен фæстæмæ залмæ бæздæхт, афтид фынгыл тасаг авджы ботълайы ма чъачъайæ агуывзæйы дзат цыдæр уыдаид, раугагтæ йæ æмæ йæ ныццавта, гъа, мæ мидсудзæнтæ, дам, мын басуд! Аджикæ дзулы карстыл айсæрста æмæ уый дæр фæдæле кодта. Дыууæ ахъаззаг æндзарæнтæй йæ гуыбыны арт ссыгъд, æмæ дын ын зынгæ куы фенцондæр уайд! Эмæ ахъуыды кодта, хъæбæр нозт чи ‘рымысыд, уый йæ тыхст сахатыл æрхъуыды кодтаид, зæгъгæ...’

Анатолийæн дыккаг хатт ской кодта, æз дæр ме ‘гъдау скæнон æмæ мæ бауадз, фæлæ дын ын ныр уый афтæ:

– Эмæ уартæ уым лæппутæ сæхи мидæг æхца куы ‘мбырд кæнүнц, уыцы куыдз дæ цы ‘ртæ мины адавта, уыдон! Уæд ды та! Ды – уазæг дæ ам æмæ нæ ма ‘фхæр...’

– Зæгъ сын, æз иу капекк дæр никæмæй райсдзынæн! Иc ма мæм ам ацæрыны æмæ фæндаджы фаг дæр, айдагъ уыдонмæ нæ уыд мæ каст!..

Уæдмæ фæизæргæрæттæ. Эмæ цыппарæй – Анатоли, поэт Сергей, прозаик Даур æмæ Чермен йæхæдæг, – бабадтысты Анатолийы «Волгæ»-йы æмæ денджызы былгæронмæ радардтой, уыцы артисты агураæт, йæ артист, дам, ын йæхирдыгæй фækæнæм. Кæд ыл бамбæлиkkам, цы нæ вæйиы...’

Чермены нæ уырныдта, сæ лæгдзуанæй исты рауайдзæн, уый – ахæм æдылы нæ, фæлæ æппынðæр æдылы нæу уыцы куыдзы тугæй æхсад, æмæ йæ ‘мбæрста: Чермен, цы йыл æрцыд, уый йæ аххазаг зонгæтæн æнæ радзургæ нæ фæуыдзæн – æмæ йæ уыдон та æнæмæнгæй агурдзысты йæ хъуын ацæгъдынмæ. Раst цыма сæнæфсиp сçæндынц сæ къæхты бын, сæн лæмарынц, афтæ йæ най кæндзысты. Эмæ нæ радардзæн аbon йæ маройаг сæр уынгмæ.

Æппæтæй тынгдæр фыхт Даур, йæ масты цæджæджинаг

пәлхъ-пәлхъ кодта. Йә уәнгты уәрәх әмәй йын йә дөмбай къабәстыл ләг йә цәст әвәрдта, әндәгъдәй-иу ыл аззад. Даур-иу йә къухтә күс атымбыл кодта, уәд дзәккорәй цы кәенис – кәй әрцәва уыданәй әрдәгтих цәфәй дәр, уый фәтыйгуыл. Уыңы дзәмбытә, фыссән сисыл хәңгәйә, цыма тәригъәд сты – фәлтау дурдҗын зәхх хәмпус кәнәнт къахәнәй сә ли-монтә-мандаrintә-апельсинтән! Фәлә, зындәр у гәххәтт фыссән сисәй хүснүн кәенис, әви зәхх фәйлауын-къахын-ру-вын, уый дыууәйил дәр нәу: фыссын чи у, фыссын, уый әвир-хъау дөмдәй домы ләджы хъарутә.

– Йә хурхы уадында тәйин атонин уыңы шакалән! Әгәр сарәх сты алы гиенәтә. Иу давы, әнәхъән дзыллә та къәм-дзәстүг кәныңц.

Сергей йә сабыртә кодта, уыңы ничи ахәм мастьы аккаг нәу, фәлә уәддәр, бәргә, күс бафтид сә къухты – бантъәрын әй хъәуы къаланчопы!

Әмәе Анатоли та – уәддәр та ләг бәрнөн бынаты ис, пад-дзахад ләууы йә фәсчылдыммә, уәгъды йын дзурән ницы ис, – уый фарс уыд, әмәй йә, о, хъәуы ссарын әмәе әрцахсын, әңгәм хъумә әфхәрд әййафа закъюны бындурыл. Әмәе йәм уәд кәд бахъарид, уый дәр хәмпәлгәрдәг кәй нәу, фәлә уый дәр дзуапдәттәг кәй у йә фыдәлты зәххы кадән.

Нәй, нәе йыл бамбәлдисты, нәе йә бафиппайдта Чермен тез-гъогәнәг адәмли ‘хсән, зонгә та йә дардмә дәр бакодтаид – ахәм әнәфәивдиз къахайст ын уыд!

Хицәнгәнгәйә банаңас кодтой Анатолиимә, зәгъгә, уый йәм сәүмәйил фәзындаң әмәй йә әфсәнвәндајкы вагзалмә ныддавдзән – уырдыгәй цәуынц маршруткәтә Псоумә, Уәрә-сеймә арәнмә. Фәлә Черменән йә зәрды әндәр ңыдәртә уыд бакәнин...

Нәй, нәе йын бакуымдта йә масть аныхъуырын әмәе рату кәнен – әгәр арф нынныхст йә мидәг. Бастырт ын цардә-надгәнәнәй, йә ләджы ном чызигәнәгәй, йәхи цәстү дәр ничиуал әмәе ницыуал уыд.

Ныгчъизи әңгәгәй дәр – йәхәдәг, йә хәдзарвәндаг, йә адәмыхатт, әппәт дәр самәста әгады смаггәнаг ахорәнәй – әгас ләджы әгады бынатәй. Ницыуал әм бazzад сәрмәхәсси-нагәй. Йә рагон ирон туг абоны зонды коммә нәе кәсеси, ад-дҗын ын у масть исин, рагацау дәр барайы мастисты цинай.

Райсдзән йә маң – әмә дзы разыйә баззайдзысты йә фыдаелтә, къәмдзәстүдже хос на, фәлә сәрыстыры хос уыдзән йә ном Иналән дәр – уйй ыйын уыдзән йә хуыздәр фәндаттар йә царды тәссәрттә-мәссәрттә җәуәнтә-хәтәнты. Стәй...

Стәй, уә фарн фынаәй, хорз адәм, стәй Дадиккайы фарсмә әруадза йәхи, уйй тыххәй дәр нал әфсәрмыйаг уыдзән, йәхимә әнәхсад чидәр нал кәсдзән, цыдәр әнаккаг – мәнә цымы чыллон дарәсты ногәхсад, крахмалгонд әмә итувәрд хуыссәнты ныффәлдәхынмә хъавы, уййау.

Нә бәэззы йә миддунейы боныхъәд, bonaхаст, микроклимат!

Нә бәэззы, сыгъдәг җәсгомәй, ләджы әнәкъәм номимә цәринағ чи у, уымән!

Нә бәэззы, ләджы тәф кәнын кәй фәнды, уымән!

Әмә уәдә дә смаг ма кал!

Барон-барон, дам, ләджы фырт, әгәр барон та – куыдзы фырт...

Олимпаг хъәститә куы уаид фидистәй, уәд фыццаг әртә бынаты дәр ираettы фәүиккөй! Әмә йә ирон ләджы зындарән номимә сә астәу җәрын хъәуы!

Әмә сын фидисәй тәрсын – царды профилактикә у уйй! Худинаджы бәсты – мәләт, зәгъгә, иу боны зондәй не скарстой, фәлтәрәй-фәлтәрмә, фыдаий-фыртмә фәңцидысты, җәмәй уыңы карз хатдзәг скәной, уйй тыххәй...

Нылvas дә рон, ирон!

Уләфын дәр ын зын уыд удчъизи әмә номәгадәй. Уалә хур әрвтә иууылдәр йәхи бакодта, алы мәлдзыдже, алы мисхал дәр уыны зәххыл, әрмәст әм Черменмә комкоммә кәсын нә җәуы, уйй нае комы йә зәрдә, уйй нае зәгъы ие ‘фсарм. Схәссы йә зәрдә әлгъаг ләджы уындәй. Хурән ома, нахи ирон зынг Хурән.

Тулы, тәхы маршруткә рогуәнгәй, згъорынц фәстәрдәм хъәдтә, дәттә, хъәутә, адәм, фос – иугай хъуццытә, къордгай родтә, фыстә дзы никуы зыны – хъәдбынты зын дарән сты...

Цард ын царды ад нал ләвәрдта – ныzzыгуым, федзәхх, фенәхъацән, фенәсой, ныддонджахи! Феңағәлон йә удчъизийә, йә тугәфхәрдәй цардән! Фенәзонгә ыйы ис, фәчиидәр.

Хъуләттә, дзыгъуыртә у цард йә фыццаг хурыскастәй абонмә. Бәхджын дзы фистәдже, әфсәст әххормаджы, кәрцджеин

бәгънәджы, артджын әнәзынгджыны кәй не ‘мбары, уый ма фәуәәл, уымән ис әфсәнттә-бындуртә, фәлә мәгуыр гәвзыччы йәхицән дәлбар кәй кәны, уырсиуәг кәнынмә йыл кәй тырны, йәхі хуызән мәгуыры маст әм худәг кәй кәсы, йә цин та йын зәрдәйи сынды, саударән бон кәй у, дунейи хәрәмтты хәрамдәр – уый у, уый, фыдаәх царды сау фыдо.

Әмә-иу ләдҗы әрмәст йәхи къонайы мәт куы ‘вдәрзид, уәд – бәргә, ис ңәрән бәхы фаджысы урс къуыдыр калмы хъарм цардәй дәр.

Фәлә йә зоны, әгәр хорз дәр ма йә зоны Чермен: нә йын таид ахәм цард, нә хәцид йә фарсыл – ие ‘намондән, йә Хуыщауы әлгыистән...

Йә уәлә ңы уыд, уымәй уәлдай ма целлофан хызыны ныуугъта йә сәрдигон морәхүыз къурткә – уый дәр уымән, әмә дзы бирә дзыппытә ис. Ңы ‘хца ма йәм бazzад, уыдан дзы алы рәттү бафснайдта, стәй ма йә паспорт дәр, поездмәйе билет, кард, хилдасән алмаси «Рапирә»...

Кәд, ңы ныффәнд кодта, уый йә къухы бафта, уәд әмбойны фездәхдән әмә сомизәр аңаудзән хъәмә, науәд ма йә иу бон бахъәудзән фәстиат кәнын – поезд бончуҳәй ңауы. Әрмәст уәд йә билет фесәфдән, ног та ма дәм кәңәй әрхадзән – әхца вагонгәсән йәхицән радт, әңгәр дзы хуыссән бынат ма бағагур: кәд исчи әрдәгфәндагыл ахиза, уәд дә хъуыддаг аңыд...

Хаттай ахәм әнахуыр уавәры бавәры ләг йәхи әмә йә фембары, адәмы әмә Хуыщауы зәрдәмә дәр ңы нә фәцәудзән, уыңы фәндтү кәй баңыд йә масты ардыдәй, фәлә рафәстәмә кәна, әрчыца, уый та – нәй. Да маст исқәмән стырдәр маст скәниңәй куы уадзай, уәд ноджы тынгдәр кәй әфхәрыс дәхи, уый дәр фәзоны, фәлә уәддәр...

Нә фәвәйи ләгән йә ңафыл фәрсирдыгәй хәрзгәнәг дәр, уазал зондәй йын чи бауынаффә кәна әмә йә фәсмойнаджы фәндагәй чи раздаха афойнадыл, йә хәрзбоныл ын тыхсгәйә, хъуыдыгәнгәйә, ахәм. Мәнә адәм ләгән йә Уастырджийи хай кәй фәхонынц, уый нә фәвәйи йә цуры бахъуаджы сахат.

Маст исын мыдәй аддҗындәр свәйи, стыр тәхудиаг, стыр бәллицицаг амондау, әмә мәстдҗын ләгән йәхи зонды нал әрцәуынц бирә фәлтәрты цардвәлтәрди зондәй райтуыргә ныхәстә, мәрдyroх ыл бахәцы әмә:

- Макәмә әвзид, науәд хъавәг фәраздәр уыдзән!
- Маст исын сференд кодтай – рагагъоммә дыууә чырыны арцаттә кән!
- Ирон хәсмә тындзән нәй!
- Ирон ләг, дам, сәдә азы фәстәй йәхәс райста, систа йәхә масть, стәй, дам, афтә, бынтон дзәгъәлы, дам, батагъәд кодтон!
- Маст уромәг фәстаг зондәй арфәйаг у!
- Да масть фыдәндәгъәд уәддәр бакән әмәй йәхә иуахәмы дәхи цәстәй фендиңиң, де знаджы дын да рәэты сау синтыл уәлмәрдмә күйд фәңгәйхәсдзысты, уый!

Ахәм зондыл хәст нәе фәдә – масть дыл фәүәлахиз, әмәй фәсмон дәр хъуынджын уәрццау къудзийбын рагәппәвонгай бады... Масть, ие скәнәг басудза, әнхъизәнау у, чырәй уәлдай нәү әхсидынма, ләджен игәр сау физонәг фәкәнен – мәнәй йәхә Чермен йәхени удаи әвзары ацы тәккә сахатыл. Әвзары йәхә әмәй фәдүүүе Черменес ис: әртәе боны размә дәр ма цы Чермен уыдис, уый ныры Черменәй адәрдзәф, әспындәр цымал ницы бавәййиң кәрәдзийән, афтә у сәе хъуыддаг. Антиподтә сәе рауад.

Дыккаг Чермен ай зыдта, кастис рәстәдҗы сәртти әмәй йәхә уыдта: ацы чызи ту күн нәе ныссәрфа ие ‘фармәй, уәддәр цәрдзән, әрвитдзән бонтә, фәлә тәхуды кәндзән хуымәттәг уавәрмә, зәгъәг, гъәй-джиди, әмәй ма зәрдәйи уәрәхәй, йәхә уды парахатәй чи ныххуды әмәй хинимәрә къәмдәстүг чи нәе кәнен, кәй худы, уый тыххәй!

Әмәй йын уәдә зонд ма амонәнт, синдиңзәхгәд ын ма кәнәнт йәхә фәндаг фәстәмәе җәхимә, фыццаджы Черменмә. Йәхә уавәры чи никүн бахауд, ома уыдан!

Исты скомдаг кәнен афон ын уыд. Адлеры вагзал кәуылты стыр у, әмәй дзы ис алцыдәр, фәлә дә әртәе цармы бастигъ-дзысты: айдагъ сыйғадәг доны литр дәр дзы әхсыры литрәй зынаргъәд у – әхсыр фындаес сомы, зәгъәм, дон та дыууә туманы. Уәвгә та әнәхъән Уәрәсейи дәр әргүтү әдзәсгомыл дис кәнен у ләгән ие ‘нәфендыл дзурәг. Сахуыр афон у, суверенон джунглиты кәй цәрәм, ууыл... Закъон – тайга.

Уәдәмә вагзалы фәзәй горәтмә ахиздзән әмәй хәстәгдәр супермаркеты йәхә уарzon бәгәнни «Кулер»-ы авграйсдзән әмәй ма ىемә исты комдаг. Фәлә йәхә зәгъын әнцион у – фәз әхгәд у бәрзонд әфсән кауәй, уынгмә аңауәни нарағ дуары фәйнә

фарс ләууынц дыууә милиционеры әмә цырдзаст әдзынәгәй кәсүнц дыууәрдәм тыннывәндәг адәммә – дә хызын байгом кән, дә чумәданмә дын рәмудзән әрмәг бәрәггәнәг прибор цыдәр бадардзысты, стәй дәм ләджы иннәрдәм хизәг җәстытәй бакәсдзысты. Цәвиттон, террористтә егъяу дун-дуне йәхъустыл сләууын кодтой.

Әмә – царциатә!

Чермен кәд әмә тарст милиционерты ‘хсәнты аңауынәй!

Стъәлфыд мидыстъәлфтәй – йә буар сисбын абадт, ауазал цима: мәнә, мәнә йын ныр йәхъуыдитә бакәсдзысты әмә йә ‘рфәрсдзысты йә фыдвәндты тыххәй лыстәг әмә бәстон фарстәй!

Ацы сахатыл ын сайәгойты әргомгәнәг детектор «Полиграф»-әй фәлварәнтә скән, зәгъгә, уәд йәхъирәджы ном дәр схъәр кәнид, ницы басусәг кәнид, йә фәсонәрхәдҗы дәр наә уайд уәд та ма иу гәды ныхас әрымысын – скалид йе ‘пәт сусәгтә дәр.

Ай, әвәлмоны фосгәнды суанг террорист дәр куы наә фәвәййи: уымән дәр зын у йәхи рәстцәрағәй әвдисын, әнәстъәлф адәймагәй.

Уәдә: алкәй дәр йә бинонты дарын хъәуы – дәс әнаахкос-әназым адәймаджы лыстәг пырхытә ныккән дә рәмудзән-гарзәй әмә дә иунәдҗы гуыбын хәссынән – рог, хәрынән – адҗын хәринагәй бафсад!

Бынтон хәстәг разынд супермаркет – сәдә санчъехы бәрц әм уыд, әндәр наә. Әмә дзы, дә дзыпп әхчайә дымст уәд, әндәр цы наә ссардтаис, цы наә – мәлдзыдҗы әхсыр дәр ма, иугәр әй кәд дуцәг ис, уәд.

Әмә дын, тәригъәд кәнүн кәмән не ‘мбәлд, уыдонән йәхъидхъуыдый куы батәригъәд кәнид: «Цы мәгуыр уыдыстут, цы, советон гәртамхортә әмә алы сусәгхор миллионертә: уә зәрдә цы мысыд, цы агуырда, уый балхәнын дәр наә уәндыдыстут. Әргомәй «Березкә» дуканитәм баңауын дәр. Ныр та...»

Ныр та дын уыдон дәр, падзахадон уркәтә дәр, дә цард әнад кәнәент, аргъяу-биргъяу коммунизмы зәрдәвәрәнтәй фыдәнхъәл фәу, әмә ма дын уыцы...уыцы бәдәйнаг хәдахуыр артист-къәрных дәр дә туг халәд!..

Райста «Кулер» иу авг, ветчинайы хай әртәсәдә граммы, цәххәргом «Брынза» цыхты къәртт – бәгәнүимә хорз Җауы,

сыл мәнәуы ссадәй конд сау дзул. Әмә, Җалынмә вагзалы фәзмә фәстәмә здәхт, уәдмә йәхи җәттәе кодта, ацы дуне-йыл әй кәдәй-уәдәй әрәджиауы аходән скәнинәй дардәр кәй ницы ‘ндавы, ахәм тыхст ләджы Җармы баңауынмә – маңамә йәем фехсайя «лицо кавказской национальности»-мә милициәйи гурысхогәнаг зәрдә: куыд нәу сәфты хабар та, куыд нә: нәхимә, Кавказы дәр, кәд иугәр саулагъз дә, сау сәрыйхүни, сау рихиджын, уәд дәхи җәттәе дар, милициә дә кәй бауromдзысты әмә дын дә паспорт кәй бадомдзысты, уымә.

Йә амонд ацыд, әмә йын афтәе фехсызгон, цыма ахст уыд әмә сәрибар сис, уйайа: милиционертә дыууә пыхыл зачъеджын, фәсарәйнагәнгәс ләппуйы документтәм уызы әдзынәг-ләмбынәгәй ракәс-бакәс кодтой әмә сә Чермены мәт нал уыд..

Адлеры вагзалы фәз иу хъуыддагәй фесгүыхт, әңгәт, хуыз-дәр чи никүи никәм федта, уымән – ахъаззаджы сквер дзы ис пальматә әмә нәхирдыгон сыйфәрджын бәләстимә. Җәгат Кавказы уыдон дәр се ‘ппәт нә зайынц, әмә сын сә нәмтәе кәңәй хъуамә зона, фәлә сквер замманай уләфән бынат уыдон кәннынц сә ауәттәй, әрмәст, сә бынты цы кәрдәг зайд, уый әнады дәрзәг у, хъәбәрхүйз – нә йыл зәгъы зәрдә әрбадын. Адәм, сә поездты әрбаңыдмә әнхъәлмәкәсәг адәм, бадынц әд хызынта, әд тулғә чумәдантә ныллағ бетон сисы сәр дәргъәй-дәргъымә фидаргонд рейкәтыл. Бынәй та, кәрдәг кәм зад, уым фәхсәй конд бандәттыл бадтысты дыгәйттә-әртүгәйттәй, әвәңдәгән, хицән бинонтәй. Бордюртыл чи ‘руагъта йәхи, ахәмтә дәр дзы уыд – дә быны дыдәгъттәгонд газет бавәр әмә къәйдурыл әрбад.

Адәмәй чи детектив кәсси – Устинова, Донцова, Малинина, кәнә та Акунины фыстытәй, чи сканвордты базон-базонтән дзуапп агуры, чи мобильникәй дзуры сәхимә дард кәдәмдәр. Чермен арәх бадис кәнны ууыл: ныр адәм цәрын куыд фәрәэтой, куыд, әнә мобильниктәй?! Mayal уәнт уыдон, зәгъгә, уәд бирәтә нә сәрра уаиккой! Раст сын семә рай-гүргәйау сты...

Кәм әрбада, уый охыл куыд ракәс-бакәс кодта алырдәм, афтәе станцәйи радио фехъусын кодта, фыццаг фәндагмә по-езд «Киев-Адлер» әрбахәстәг, зәгъгә. Баңымыдис, әмә йә зәрдә фенахуыр, ай җәуыл баңымыдис дән, ахәмәй цы ‘рҖә-уинаң у?!

Кәд чи ‘нхъәл уыдаид советон адәмәй, әмә иу фыдбон куы уа, уәд Украина фәсарәйнаг паддзахад сүйдзән?! Ноңкы ма нәм фыдәхзәрдә дараәг, цыма сын әмхузыонәй дәр москальтә стәм...

Антантәйни бон ницы бацис ноггуырд советон Уәрәсейән, дәсны хәстон ләгтәй конд немыңаг фашистон әрдонгты бон нын ницы бацис... Бацис! Тынг нын бацис, тынг – бынты быны җагъд нә фәкодтой! Фәлә уәддәр уәлахиздзуу маx уыдыстәм боны фәстагмә. Әмә никәй ницы бон бацис Советон Цәдисән әддагон әргом знәгтәй, фәлә дын уалынджы әнә иу гүйп-гәрахәй...

Кәд мәрдтәм фәдиси хъәр хъуысы, уәд, немыцимә, япой-нәгтимә, финтимә, урсытимә хәстыты чи фәцагъд, уыдан мәрдтү бәстү дыккаг мард нә акәның? Әмә семә йә фыд дәр, йә фыд...

Политикон, идеологон сиренәты сайдәй – зараг цъиуты сайдәй – советон адәймаг цәргәс уыд, цәттәе уыд бәрзәндү дардмә тәхын... Нә, афтә нә! Дардмә нә, фәлә бәрзәндү йедмә тәхын – к сияющим вершинам – зияющим высотам, дам, коммунизма. Әмә, әххормаг циу, уый йәм нымады нә уыд; бәгънаәг-бәгъәмвад циу, уый ницәмә дардта, уымән әмә рухс фидәнәй, хорз царды фидәнәй әнхъәлцау уыд!

Ныр та цы?

Ныр та йә ничиуал сайы зноныккон советон адәймаджы, аргъауттәе йын ничиуал кәнү. Фәлә йын базыртә дәр нал ис, бәрзәндү тәхынән базыртә!

Скиви әңгәл дәр.

Фәлә цыфәндийә дәр цы хорз уыд, цы, дәхи уыйбәрц адәмтимә әмбәстаг хонын, алкәмән дәр сә дәхи әфсымәрәй әнкъарын, дәхи суанг юкагиртә, эвенктә, чукчәтә, якутәгтә, буряттә, алы коми-ненеңтән дәхи хион хонын! Цавәрдәр камчадалтән!

Хур ыл не ‘ххәссы, әмә уый – дә бәстә!

Дә уарzon райгуыраен бәстә.

Әмә йын ды дәр – йә уарzon хъәбул!

Фәлә йә зәрдә иуахәмә фәфаз, фәцәрдхуынкъ. Уәд фыц-цаг хатт уыд Мәскүйы. Цәмәдәр рады ләууы – советон адәм цард-цәрәнбонты иугәндзон истәмә рады ләууыдысты, рады ләугәйә рәзыдысты, зәронд кодтой... Әмә дын әм чидәр,

уыцы рады ләугәйә, эй, черномазый-чернозадый, зәгъгә, куы сдзурид. Фәләе йә уәлдәр зылда: ныртәккә уыцы расистимә куы схыл уа, уәд уырыссәгтә әмхузыонәй уый фарс нә фәуыдаиккй, уыдаид дзы Чермены сәрүл сдзурджытә дәр. Ныр та Уәрәсейи әргом расисттә-фашисттә дәр фәзынд. Әмә сын паддзахад быхс! Цыма йәм хъәд калинаг дәр нал ис әмә БАМ-тә-йедтә ләварәмхасәнты аразинаг, уыйа...

Мәнә цас масть уромын фәразы ләджы зәрдә, мәнә! Гъемә, дам, кәд ңәфәй нә мәлыс, уәд дын уый та ахъazzаг рәхуыст дәхионәй, ома дәхи әмхохагәй! Дә уарzon абхазаг адәмы минәварәй. О: мады гуыбынәй дәр рантысы хъуләттә цот, әмә ныр уымән йә хъуләттә йәхирдыгәй куы нә фәкәна, уәд уый иннәе черментыл дәр лиуырдзән...

Скверы къуыммә бацыд, ауондәр кәм уыд, уырдәм. Адәммә чъылдымыздәхтәй бордюрыл әрбадт, йә размә кәрдәгыл газет фынгән әртыцта – ам къуипп – уым дзыхъхъәй ләууы: дәрзәг кәрдәг газетән йә быны әмлағъзәй нә тасы. Фәләе йыл йә хәринәгтә куы әрәвәрдта, уәд дзәбәх әртъәпән, аерләгъз.

Скомдзаг кәнү, аууилы, схуипп ласы бәгәнйәй авджы биләй. Әмә йә әбәрәг цыдәр тыхсын кәнү, хъыгдары йә, әңцад-әңцойә йә хәрүн нә уадзы. Аракәс-бакәс кәнү йә алыварс, фәлә циу – нә йә ‘мбары. Цыдәр цъәхснаг тәф кай у йә тухийәмарәг, уый фембәрста әмә риуырдзагәй уәлдәфмә сисмыстыгтә кодта. Адәмәй куы кәмә бакәсси фәрсәгау, куы кәмә – уыдон әңцад бадынц, фындузтә син цыма нәй, әмбудәнтә, уыйау. Амән та йә уләфәнтә бынтон әхгәнын райдыцта хъылмайы тәф. Әмә йә уәд әрәджиау фембәрста.

Скверәй чысыл дәлдәр – къахбавәрән, уазәгдон. Тынг сыгъдәт, әфснайд, дон дзы арахән. Сапәттә. Химәзиләнтә. Советон дуджы та-иу әхсәнни туалеттәй хъомдәттә кәуылты сыгъдәгдәр уыдисты. (Къәләтты мидәг: фәлә, дам, ныр та адәм сәхәдәг бынтон сләхмустә сты...) Фәлә уыцы аивтә әфснайд къахбавәрәнмә рогуад кәнүс, әви куыд – дә фындузәс сомы цәттәйә дар.

Ныр сәрд та, хуссайраг сәрдән куыддәриддәр әмбәль, афтә йә кәнөн кәнү – судзгә-араугә тәвд у. Әмә адәмән сә хуыздәр куыст – суардон нуазын, уый әңцъухын әмә әңцъухын. Дзыпджындәртә та сә пырх уазал бәгәнйыл калынц,

марожнитæ-сæлдæгтæ путгай хæрынц. Стæй – уырдæм, дондзæ-уæн-хордзæуæн куыстуатмæ.

Иу хатт. Дыгууæ. Ёртæ. Поездмæ дæ цас рæстæг əнхъæлмæ кæсын хъæуы, уымæ гæсгæ. Стæй цас рæвдз дæ дæ мисындзæгæй, уымæ гæсгæ дæр. Ёмæ бирæтæн æгæр хæрдзтæм расайы сæ до-ныхуипп. Ёмæ уæд – къудзиты фæстæмæ. Кустанаймæ... Ам дын исты Англис нæу: Черменæн иу анекдот æрбалæууыд йæ зæрдyl... Фæсарæйнаг туристты, дам, автобусæй ласынц цыдæр æрдзон дис-саг фенынмæ. Фæндаг хъæды астæуты цæуы. Ёмæ, дам, англи-саджы æрдомдта йæ цайы лалым – хæцы йæ артæнтыл æмæ клозет, клозет кæны. Шофыр баурæдта, бацамыдта йын хъæдмæ, уартæ дын уым клозет-пысунæ, зæгъгæ. Уый стырынц уырдæм. Цас рæстæг рацыдаид, хъæд йæ зонæг, фæлæ дын мæнæ əнамонд лæг фæстæмæ, цикъæйау ныфæлурс, афтæмæй æрбахæццæ, хъæды, дам, никуы ссардтон чьылдыммæдзæуæн!..

Уый дзы культурæ у, уый, йæ быныхъæр ссæуа!

Махмæ та ахæм сервис – къудзиты, уымæн æмæ хъæздыг æфсæнвæндагæн йæ дзыпп нæ амоны адæмæн лæвар уазæгдон дарын: æхца смаг нæ кæнынц...

Чермен йæ хæрд фæуагтæ – фенад ын æппæт дæр. Хæринæгтæ газеты батыхта æмæ тыхтон йæ къурткæйы дысы ауагтæ – уыр-дыгæй йын нæ ахаудзæн: дысалгыы кæрæттæ кæрæдзиуыл булавкæ сæрдзæвæнæй фæхæцын кодта. Булавкæ та йæм кæддæриддæр йæ уæлæфтауы тæртты ын тъистæй фæлæууы бахъуаджы сахатмæ – Толстойы Карапаеву хæдзардзин у, мæ хуртæ, хæдзардзин!..

Йæ бæгæны лæугæ-лæууын бانызта æмæ афтæд авг бырон-дон урнæмæ ныппæрста. Ныппæрста йæ æмæ уалынðжы иу ацæргæ усы разыйы цæстæнгас ацахста, цы хорз у ома, иннæтаяу æй фæскудзитæм кæй нæ бахста, уый...

Лæгæн дзы цы нæ фехсызгон уыдзæн! Раздæр ын йæ зæрдæ ахъыдзы кодта сылгоймаджы рæвдаугæ цæстæнгас, стæй бау-дышмæл, зæгъгæ, куыдфæстагмæ-иу лæгæн арфæгæнджытæ ра-зынðзæн, райсомæй йæхи кæй цæхсадта, уый тыххæй дæр.

Адæмы ‘хсæн бадт Чермен, уыд семæ, ацы денджыздау-ку-рортдзуаттæй ницæмæй хицæн кодта æддаг бакастæй, фæлæ йæ Хуы-цау та хорз уыдта, адæмæй кæй нæ уыд, хуымæтæг, рæстмæхъуы-дигæнæг æмæ рæстмæду-рæстмæархайд адæмæй, уый. Уымæн нæ хауд иннæтæм, æмæ сын бинтон æцæгæлон уыдисты йæ сагъæстæ æмæ хъуыдитæ... Сырдзæф адæймаджы хъуыдитæ...

Кәд әй йәхәдәг раздәр ауына, уәд әм, ай-гъайдәр, нә ракром кәндзән йәхи – ахъуыздзән йә фәдыл әмәй йә фәсран искуы фәдыууәсәрон кәндзән, әрдаудзән ын ома йә тенка арматурәйи лыггагәй. Әмә-иу фәндараст фәуәд, фыдән-хъәлцау дзы цы фыдәлтә фесты, уыдоммә!..

Науәд та...

Науәд та афтә: рагацуу капрон бәхсныгәй әрвәдзәг скән, стәй сәе дыдагъ уынджы пыхсыты йә размә бабад. Әмә дә мәнә чысыл фәразәй, зәгъгә, афтә йәм фәстәты бауай дә къахы әлгүтил әмәй йын йә хурхыл де ‘рвәдзәг әрәфтау – афтәмәй, ныххуыдуг кән! Уый йын!..

Стәй – цы? Стәй йә, уым сәе цуры цы егъяу дзыхъхъ-котлован скъаҳтәуыд џавәрдәр бәстыхайән, уырдәм нынтьух.

Чермены цәститыл әнахуыр ирдәй ауадис, уымы цымара доны бәзджын цъәх-цъәхид уәлцъар фәркгай куыд фәхаядзәни, стәй фәстәмә куыд әрбангом уыдзәнис әмә...

Әмә искуы ахәм ләг уыд зәххыл, искуы уәвгә дәр цард – бәрәг нал уыдзән. Нәдәр адәмы истәмән хъәуы, нәдәр йә рәдидәй скәнәг Хуыщауы. Тобә, Хуыщау, тобә...

Мәнәй йә уды тархъәди ныгъуылд сырд тугмондагәй йә сәр куыд сдардта!..

Хәрәгәй гуырд!

Куыдзы бәркъа!

Хуийи хъыбыл!

Куыд әй сызмәста, куыд арф әй сфаїлыдта әмәй йын куыд ныххәецә, ләгән ма йә туджы ссырдҗын сырд кәм фәбады ныгъуылдәй, тугмондаг сырд, хъомылад әмәе культурә йә сәр сдарын кәмән нә фәуадзынц, уыцы түгдзых сырд, уырдәмты дзы куыд ауагъта йә масты дзывыр! Әмәй йын куыд сфаїлдәхта йә зәрәстон тугмондәгтә!

Әмә-иу ныр, сволочы гәбаз, кәуынхъәләсәй зарәд, абон, дзыщца, мә мәлән бон у, зәгъгә...

Чермен бәләстү бинәй уәлбылмә схызтис әмәе, вагзалы агъуыстырдәм куыд баздәхт, цыхцырәгәй дон банаzon, зәгъгә, афтә дын йә размә әрүйгон ләг әмәе ус әрбаңауынц – сылгоймаг сәе чысыл чызджы къухыл хәцы, ләг та цалхдҗын дын-дҗыр чумәдан рахиз къухәй йә фәстә тулы, галиуы та йын ис... Чермен әндәр ницыуал уыдта, уыцы ләдзәгәй фалдәр, бамбуқай конд ләдзәгәй дардәр ләдҗы галиу къухы – сәрма-

гондæй, дам, гауызты рыгтæ цæгъдынæн у. Тынг арæх сты, кæмдæриидæр сæ уæй кæнынц, дæс туманы цыдæр у сæ аргъ – ног æхцайы дæр та ныридæгæн бæркад нал ис...

Лæдзæг та фидарæй ахæм фидар у, æмæ йын, æвæццæгæн, асæттыны амал нæй, ноджы уæззау, стæй къухæн æхсызгон лæгъз.

Ныр хъуыддаг цæттæ у! Киномæ цыма кæсы, уыйау йæ цæстытыл уайынц сомбоны нывтæ: нæмы йæ уыцы лæдзæгæй, æмæ йын тынгдæр йæ цæнгты хъæбæрмæ хъавы, ноджы сæ йæ сæр æмбæхсы, æмæ йын сæ хой, сисынæн ын куыд нал бæззой, дзыпкъахынхъом ын куыд нал уой, афтæ! Ныххафт ын сæ кæнис æгъатырæй, æмæ та йын стæгсаастау æрхауынц дæлæмæ. Стæй йын иуахæмы бæндæнтау зæбулæй бæззайынц...

Хорз, тынг хорз! Ныр, джауыр, мæгуыр лæджы дзыппытæ нал фæйлаудзынæ, марды роны кæрдзынта агурæгau...

Æмæ йæ афтæ йæ зæрдæйы фаг куы снаема, куы йын ныццæгъда ома йæ уды рыгтæ, уæд ссæудзæн йæ маst Черменæн дæр æмæ ма йын, чи зоны, æмæ тæригъæд дæр фæкæна, час фыд ракодта, кæд ын уымæй дзæвгар фыддæртæ фæдæн, зæгъгæ. Фæлæ лæгæн йæ культураэйы тæнæг къæйтæ йæ масты хъæддаг сырд куы стоны, йæ ахуырады фидæртæ йын куы басæтты, уæд, зæгъæм, йæхи иу цæсты сæрмæ ие ‘фхæрæджы дыууæ цæсты дæр куы скъахы, уæддæр йæ мастæууылд зæрдæмæ фаг нæ фæкæсы йæ рæстæйæфхæрæджы тугныккалд. Йæ маst ссæуынæн, байсысынæн ницуал мадзал фæзоны, мæнæн ме стырдæр амонд адæмы хорздзинад куы у, уæд мын мæхи та бынтон Хуыцауы рæстæй цæмæн бафхæрдæуыд, цæмæн?!

Мыггагыскъуыд-иу, уæдæ, дзæгъæлы фæкодтой сæхи мæстджын ирон адæм, суанг-иу дзидзидай сывæллоныл дæр куы нал ауæрстой, æнххæлçau сылгоймагыл дæр, уæд. Фæлæ-иу уæддæр сæ маst не ссыд! Раст ма-иу хурыл дæр арт бандзæрстаиккой...

Уымæн, æмæ...

Уымæн, æмæ мастисæг адæймаг у Хуыцауы цыфыддæр æлгъист. Æлгъист та уымæн у, æмæ дзы ахæм хорз лæг кæй нæ рауад, мæнæ маst кæмæ нæ хæщæ кæны – ирон æмбисондæн цы хорз лæг бæzzад, ахæм. Уый, дам, йæ надыл нæ сæтты, стæй йæ маst дæр, кæд цыфæнды мастад фæкæны, уæддæр аныхъуыры.

Кæсгон æлдар-иу йæ фæстаг хæдон дæр ирон лæгæн уыцы зондыл раттаид..

Чермен цыхырәгәй дон банызта әмә, йә бывтә күйд сәрфта йә армәй, афтәй хистәр әмә амонән әңгуылдз рихитыл афәстиат сты – цыдәр фәхъуыды кодта, скарста әвиппайды: ныддасын хъәуы йә бәэзджын рихитә! Булкъастәй ийин базонән нал вәййы, йәхи хуызәнәй йәм ницыуал баззайы – Анатолиимә куы фәуа хәрхәмбәлд, уәд әй уый дәр нал базонид!

Йә алыварс ахъахъхъәдта. Әмә дын уартә тәккә хурфыцәны ләууы суардон – «Чвижепсе»-йы ботъла, әрмәстдәр чысыл къахыр у, зына-нәзына донхъуаг. Афтә кәнинц бирәтә: дон зынаргъәй балхәнинц, цалдәр хуыппәй дзы сәй дойны асәттынц, стәй ботъла къәхты бын ныууадзынц – хәссынән сын ацы әнуды уәззау у.

Бацыд әм, йә фарсыл ын йә къух сгарәгау авәрдта – рафыцынмә йә бирә нал хъуыд, афтә стәвд хуры артмә. Хуыцау ын хорз ракәнәд йә ныууадзәгән, ахъаззаг у, Чермены цәмән бахъуыд, уымән!

Уазәгдоны хицән кабинкәйы йәхи әрәхсадта уыцы тәвд донәй, йә рихитә тыыхынхәгау акодта – бәргә, сапон әм куы фәуыдаид, хихәнәй йә ىемә ‘рбахәссын айрох, фәлә ницы кәнен, уыйхыгъыд алмаси «Рапирә» дзыхъхъынног у әмә хусәй дәр хорз дасы. Кырмәджы кәй архайдзән, уый дәр ницы кәнен – арәхстгай әвналдзән.

Раңауәны дуаргәрон къуулы фидаргонд айдәнмә бакаст – иу әрдүйыл дәр йә цәст не ‘рхәңцид. Бар-әнәбары рекламийы ныхәстә сферзмында:

– Жиллетт! Лучше для мужчины нет!

Йәхи әрәхсадта әмә феддәдуар – хисәрфәны сәр әй ницәмән хъәуы: уындажы духовкәйы мидәг уайсахат ахус уыдзән...

Изәргәрәтты фәстәмә Сухумы баләууыд. Цыдәр донхуыз уыдисты йә уәнгтә – уәддәр әй йә ләдҗы дывәлдах зондәй зыдта, раппәлинаг, фәзминаг, адәмь рәгъмә рапхәссинах хъуыдаджы бәрны бацәуынвәнд кәй не скодта, уый. Әмә уыдзән афтә уәнгмард, цалынмә исты архайын нә райдайа, уәдмә – цыфәнды дәр фәуәд уыцы архайд, хыләй-надәй, йә цахъхъәнән худинаджы хыл әмә надәй, хуымәтәджы загъдзамана дәр фәуәд.

Хур знәтәй нал әндиәрста, йә хорфыцән, адәмь физонәг-

гәнәг арт фәмынәг, әмә та цард фәарфәйаг, денджыз әхсиз-
гон уләфт хаста – фәйлыдта арвы цәстмә ләджы хәрзәбонән.
Әмә, боны уынгәджы бонимә абаргәйә, ныр денджызы былгә-
рон сатәгдзәф уәлдәф уыд хи дзыхәй кургә дзәнәтаг дуне –
цәр әмә цәр әмә уарз әмә уарз дәхи, сывәллоны куы уар-
зай, уйайу – науәд исказ әр цы уарзтәй уарздзынә?..

Әңәт...

*Әңәт уарзынән йед хъәуы, йед – сыгъдәг цәстом. Сыгъдәг
әфсарм, әнәкъәм ләджы ном, әнәстъәлфә мидуне. Әмә...
Әмә...*

*Әмә ‘фхәрд, дәлдзиниғонд ләг та чъизи у, чъизи! Әмә
уыцы чъизийә сәхимә куы ақыдаид, уәд цымә цы цәстомәй
әруагътаид йәхи Дадиккайы фарсмә урс-урсид цикъә хүис-
сәнты, крахмалгондәй къәр-къәраг әмә йыл цы зәрдәйә
бандзәвыйдаид Иналы мадыл, әрмәстәр ыл бандзәвыйдаид!*

Бр-р-р!

*Ма нынниу, ма, цәф бирәгъяу! Йәхәдәг дәр бастад йә уды
рәбынтае, йә уды талынг къәбицы ‘мбәхст әвәрәнтә хурмә
калынай, йә интеллигентон тъизынәй... Фәлә цас фылдәр тъи-
зы, уйяс йә хорз зонд къаддәр кәны, сысы, йә уәгъд бынат та
йын масты әнхъизәнтә ахсынц әмә йә нә уадзынц, уазалзонд
суя, уйй.*

*Искәмә бахсәвиуат кәна, аба-бау: уәлдай әвдисәнтә йә нә
хъәуы, йә уавәры та чифәнды дәр уәлдай әвдисән у. Исты,
уәд, бәрнөнәй сә чи фәрса, уымән раләхурдзысты, уәд әмә
уәд ақыд ахәм әмә ухәм рәвдзәй, стәй уәд әмә уәд фәзынд
ахәм әмә ухәмәй, йә тутгә сәрфгә...*

*Цыма уйй дәр йә зәрдәйы дзәбәхән тезгъогәнәг у, уйайу
дардта йәхи, әңәт йә цәстү тигъәй алырдәмтү къәрцүсәй
хъахъхъәдта. Фәлә дын иу заман адәммә нал уыд йә каст, фәлә
йә цәстүтә дидинәгкаләг олеандрәтүл афәстиат сты, сә
пәләхсардәр әмә стырдәр къудзитыл. Сә иуы бынмә бакаст –
агургә әмә әнәргә фысымуат әнәхәдзар ләгән, ноджы ма дзы
уартә советон дугәй нырмә әнәфенкүыстәйә ләууы цугун-
къах дәргъәй-дәргъмә бандон рейкәтәй конд. Гәххәттын асыч-
чыты хъабыхтә дә быны бакән, нывәрзәнән та дур дәр сәвәр
әмә хуызджын фынта уын сыгъдәг уәлдәфы!*

*Бырondonәй цалдәр асычы аәрбахаста, аскүүйтә сә кодта
стыр цъаргай әмә цәттә хъабыхтә бандоны бын бамбәхста.*

Иу мæтæй уал фервæст. Імæ та байу курортдау адæмимæ – тезгъогæнджыты ‘хæн уыдон ныр бынæттон цæрджытæй фæфылдæр сты, кæд советон фыщагау бирæ нæма сты, уæддæр.

О, булкъастæй йæ хуыз кæд цыфæнды тынг аивы, уæддæр, цы нæ вæййы, зæгъгæ, йæхи чысыл æдышылдæф бæлццонау сарæста: бур быдыр хъулон-мулон хæдон, сырх-сырхид æмæ саусауд хъумæцты гæбæстæй хуыд шортытæ, бæгъæмвадæй даринаг, гæрзтæй быд дзабыртæ, бур-бурид бейсболка худ, æмæ ма уыдон æдде сау кæсæнцæстытæ. Йæ галиу къухы та æнахъинон фæтæнтæ целлофан пакет – йæ фарсыл дынджыр дамгъæтæй фыст «Сочи-14». Хызыны иу тигъæй йæ сæр сдардта бамбук лæдзæг – мидæгæй пакеты æрмæстдæр цæхгæрмæ бацыд. Цæмæй бынтон тæбækк ма уа йæ дзækъул, уйй охыл дзы йæ къурткæ тымбыл тыхтытæй нывæрдта. Тæбækк куы уыдаид йæ полиэтилен дзækъул, уæд та цы, зæгъгæ, йæ бафæрс, уæд зæрдæмæдзæугæ дзуапп нæ радтаид, æрмæст æй йæхицæн зыдта: уадз, æмæ йæм макæй зæрдæ ‘хсайа, макæй цæст ыл андæгъя, ай йæ хызыны айдагъ лæдзæг цы боны хорзæн бамбæхста, зæгъгæ...

Цымыдисаг хабар у, уæдæ нæу, киллер йæ амæддаджы мæрдтæм афæндарастан кæннынмæ куы фæцæуы, уæд уий. Йæ алыварс адæм, стырапай-чысыллæй, нæлгоймагæй-сылгоймагæй, ногæй-зæрондæй, уий та, цыма уыдонæй у, хуымæтæг адæмæй, æвыдæх адæмæй, уийай йæхи дары, йæхи афтæ дары, цыма, адæмæн хъыг цы уыдзæн, кæйдæр цард скъуынæг, ахæм хъуыддагæй æппындæр ницы бакæнинаг у. Цы дзы ис уым, кæйдæр амарыны хъуыддаджы ахæмæй! Подумаешь! Адæймæгтæ йеддæмæ ма исты сты, куыдзæй арахдæр адæймæгтæ? Абон сæ иуы, райсом иннæйы... Нæма сыл сахуыр стут?! Уий дæр йæхæдæг мæрдтæм хæстæгдæр цуанæттæй у.

Кæмæн куыд йæ амал у, ноджыдæр ма йæ иу хатт зæгъы, афтæ ие ‘хца кусы, цæрын фæразы, ноджы зæрдæзæгъгæ хорз цæрын кæйдæр царды аргъæй.

Æмæ бирæ хицаяуд уымæй хуыздæр сты, æххуырст лæтмæрæй? Уыдон дæр адæмы царды хардзæй нæ аразынц сæхи цард – кæд дзы кæй хъуыры ныссæдзæн йæ нæлхæйæ сæрст къæбæр, чидæр та сыдæй амард мæгуыр адæмæй, зæгъгæ, куы фехъуса, уæд?

Никæй.

Фәлә алы зианы тыххәй дәр йәе комдзаг йәе хъуыры күң ныхса царды бахауәгән, уәд, иу чидәр йәе сыйғызәринты қәрийиң цур күңд ныххәдмәл сыйдәй, афтә уый дәр әмбисонд нә кәнә?..

Әмәе кәд уыдонмәе нәй тәригъәд, кәд уыдон, ცыма сәзәрды әппындаәр ницы ис фыдаәй ракәнын сә адәмән, уыйай әнәе къәмдзәстүг дарынц сәхи, сә зәрдәмә мур дәр ницы хәсгәйә, уәд киллер дәр цы стъәлфа, йәе мыздисән күистмә цәугәйә?!

Әмәе мын ды дәр, – бафарста йәхи Чермен, – исты, мый-йаг, ахәм киллер дәр!

Нәү, ай-гъай, нәү. Әмәе йын уәдәе уымә гәсгәе зын хәссән у дзыпшыдартга ңаңтом, фыдвәндты баңауәг ләджы агъуд.

Фәләе, иннаәрдигәй та, цы ныффәнд кодта, уый күнәе сәххәст кәна, уәд йәе цард цард нал уыдзән, фыщаджы сыйғыдәг ңаңтомимә цард. Ту тугәй әхсынмә цы ләг у ңаңтәе, ахәм ләджы әнәкъәм цард, сәрмәхәссиңаг цард, зәрдәпарахатәй худән цы царды ис, әнәе мидысхъиугәйә, адәмы ңаңтытәм комкоммә ңаңтәйә, ахәм ирон цард.

Сдзырдхъом нал уыдзынә, ләджы номәй сдзырдхъом! Уыдзынә цардцәрән дугты цыдәр ничи, ирон әнәрцәф ләг нә, фәлә – ңаңтәе чепуха! Луарәнтәй хәссинаг фысвос!

Әрәгмәе йыл күң сәмбәла, йе та йыл, чи зоны әмәе әппындаәр ма сәмбәла, уымә дәр ңаңтәе уыд. Фәләе йәе мәнәе нырау әнәнхъәләджы сүйнән, уымә ңаңтәе нә разынд әмәе фәкуыддәрау. Зәрдәе афтә дзәхст-дзәхстәй ныххоста риуы къултәе, раст ცыма йәхи әеддәмә күңрдта, ауадз мә Хуыңауы хатыраей, ай дә мә удән күң нал дән, мә зәрдәйы зәрдәе күң нал зәгъы әңдәг дәр де ‘дылы туг дын дә дадзинтыл ратәр-батәр кәнәни!

Фыщаг фәкастәй йәе ңаңтытыл нә баууәндыйд, ау, әңдәгәй уый уа, зәгъгә, фәләе күңд хъуамә ма уыдаид уый дәр уартә уыңцы фадыварцы хиңау – йәе къахайстәй йын Хуыңау йәе гакк йәе уәләе күң сәвәрдта, ивдзаг күңд нә кәна, афтә. Тыхист та кәнәни йәе къаңтәе, раст сә ცыма әңдәг дәр заманхъйлаг бурәлыг ңыңфәй тыхтә-амәлтәй сласы, уыйай.

Уый цы уа, уый? Хуыңауы ңаңтәй ңаңтәйә дәр, маринаг у, карзәй әфхәринаг, әмәе йын әй уымән рарвыста йәе размәе афтә рәвдз – әнәнбыбаргә азымджен саджы Чермены фәрәтмә?

Нәй кәрон Хуыщауы сконд царды диссәгтә-әмбисәндтән, афтәмәй дзы адәймаг та йәхицән цыдәр ахадгә ахсджиаджы архайәг әңхъәл у, цыдәр цыма тәры йә кад-йә намысәй, кәмдәр цыма нымад у. Афтәмәй та – мәлдзыджы къахы бынәй раләсүнмә йә ныфс нәма хәссы!

Әмә уәд куыд цәра, цы ныфсәй, цы зәрдәйы цинән, йәхицән куы ницы ‘нхъәл уа, йәхи цәсты дәр куы ницы ахада, уәд?

Никәй тыххәй дзуапп дәтты аборн Чермен, әрмәстдәр йәхи тыххәй, йәхи номыл у кадылмard әмә уый тыххәй ис мәнә ныртәккә ам, ис ам әмә ныгъуылттыгәнгә фәраст йә масты нывонды фәдыл. Чермен йәхәдәг үцидәр кикиморә, Җәхәрадоны ләууәг кәркә-мәркә быдыргъ – сырдонцъиутә дәр дзы нә удаист кәнүнц әмә йә сәрыл цыыбар-цыыбургәнгә бадынц әнәхъән бинонтәй, сыхбәстәй. Фәлә уый та! Уый та афтә әрцарәзта йәхи, раст мын цыма фәсарәйнаг паддзахады минәварадмә сәрмагонд хуынды цәуы, цыдәр раутмә – мәнә, гъа, рауынту мә, аз дәр мугәйи цъәрттәй хаст нә дән, ме ‘хсәвәр мәнән дәр цъата нәу!

Нәу, нәу: амалхъом адәмәй у. Йә амал та цы хуызы кәны, уый кәй әндавы?! Әрәвәрдта дын дә разы исты – хәр әмә ‘фтьәр! Стәй йын, уәздан ләгыл куыд әмбәлы, афтә, дә минас – мин азы, зәгъя, зәгъ!

Йәх-мардзә, әмә йәм ныр искәй сәрыл ләбурағ ма у! Баскъәрид ыл йәхи, андзарид ыл йәхи әмә йын нал фәкәсид йә бәрәгбоны фәлыстмә дәр, сбынәй йә кәнид әмә йын йә галстукәй йә хурх нылхъивид!

Сгалстукәджын мын ис!

Скостюмдҗын!

Ноджы ма йә галстук дәр къәбәрсайд адәмы уарzon Жириновский фәзмәгау сбаста – хәдоны уәллаг Җәппузыр уәгъдәй, йә хурх ын куыд не ‘лхъива, афтә. Костюм дәр уартә нәуәдзәм азты круトイты уарzon хуыз – мәнәргъыйау сырхын. Сау хәлаф әмә йыл сау туфлитә. Йә чырынтә хәдон ын иударон уыдзән...

Фәләуу-ма, фәләуу! Әмә уартә йемә чызг куы ис, чызг! Раздәр фенхъәлтә, зәгъя, хаттай куыд рауайы, афтә әнәбәры фемдзу сты, стәй чызгмә къәйных ләппу дзырдәппарән кодта, уый дәр ын фәтчыгъәдән дзуапп ләвәрдта, зонгә та

не сты. Фәлә фәчызгәмбалджын, фәчызг – къәрныхты марусъкатәй йәм къуыриваг хай әрхаудта...

Чызг әм цалдәр хатты худгәбыләй күң скәститәе кодта, тынгдәр цәмәй ныххуда, ахәм исты дзы фехъусыны ныфсәй, уәд ма йын әй цы бамбарын хъуыд, қәдәмдәр иумә кәй рабалц кодтой, уый. Бурдзалиг, нылладжытә, фәлә уыйхыгъд хәрзкәндтә чызг. Чермен әй цас бамбәрста, афтәмәй худын-мондаг, чысыл хъазән ныхасыл дәр артәнхәлдтә чи фәкәны, ахәм – уадз, әмә ләппүйән әхсызгон уа, мәнә кәйдәр цы тынг әндавынц йә уәләнгай цыргъ ныхастә, зәгъгә. Әмә Черменмә ахәм чызг әвгъяу әркаст ахәм фыңдылыз ләппүйән, ноджы ма фидиссаджы кәркхъусән.

Әрмәст цима бынаеттон чызг нау, абхазаг, әрбафтгә у, денджеиздау стыр Уәрәсейә. Әмә барвәссүйән уыңы хъысмәтәлгъист ләппүйил, иннаеттәй йәм күңдидничи дзура, күңдидничи йыл ичии кәна йәхү, уый охыл, әндәра йәм сәхи горәты ныхасмә дәр ницы хуызы әрләууыдаид...

Ләппү та дзы мәнә хъал уыд, мәнә! Уызыны балцы йә ракодта, әвдисы йә ие ‘мгәрттәм, мәнә цәүүл-кәуыл фәхәст ис, зәгъгә, денджеиздау чызджыты гәзәмәйә, әмә йәм фырхәләгәй уә бывыщъәрттә ‘хсынүт!

Адәмы сфаелдыстад-сконды бонәй нырмә уымәй диссагдәр царциатә нау, әмә та кәс, әмә дыууә уды күң фәкъай вәй-йынц – рәстәгмәйи уарзәттә-хәзгүлтә уой, әви зәронды бонмә әнәбайуаргәйә чи фәңәрдзән, ахәмтә уой... Сә кәрәдзимә уарзәгой цәститәй күң фәкәсүнц, сә кәрәдзи сә цәститы хъәрмуст рухсы күң фәтүхынц, уәд та Хуыщау дәр фәбүц вәййи йәхшицәй, адәмы дзәгъәлы не сфаелдыстон фәйнәхүүзөн гоймәгтәй, зәгъгә. Әмә йын уый дәр масты хос нал свәййи, фәсмонаен бындуру, әмә нал гоймәгтә чи сты, уыдан сә кәрәдзи дәр ма күң амарынц сыл гоймаджы адджен хъәбисы сәрмә. Стәй ма суант туджы зәйттә сайәт хәст дәр күң стыхджын вәййи се ‘хсән Евәйи кәңцидәр рәсугъд хойы тыххәй. Уый дәр сун уарзондинады номәй – хатыр.

Әмә күңдид нау, уәдә, уыңы тәессармәгуырд дәр схъәлзәнт үә фырхъаләй, үә фырбуцәй? Цыфәндыйә дәр цымыдисаг у, күңдәй йәм әрхауд уымә – ахәммә! – уыңы чызг, уый.

Фембәрста үә Чермен, чызгмә кәссын ын, үә рауын-бауын кәнен ын әхсызгон кәй у. Үә алы цырд фезмәлдәй дәр ын

йæ зæрдæ ӕнахуыр хъæлдзæг кодта, худæг ӕм каст йæ рæвдз-рæвдз къахайст, худæг ыл ӕфтыдтой йæ цыбыр ӕмæ фидар, раст зырнæйзылдау аивконд къæхтæ, йæ нарæг астæу ӕмæ фæтæнтæгомау синисæртæ, дзургæ-дзурын йæ чысыл къухтæй йæхицæн куыд ӕххуыс кæны, уый...

Фæлæ, лæппу къæрных кæй у, уый кæд зоны, уæddæр ын цы бæрæг ис. Зондзæн ай ӕмæ дзы сæрыстыр дæр ма уыдзæн! Ӕмæ – куыннæ: никæмæй тæрсы, суанг ма ӕрцахсынæй паддзахады ӕртхъирæнтæ дæр ницæмæ дары! Уæвгæ дæр йæ цæсты мур дæр ницы у ӕнахъæн егъау дуне, Хуыщау бæстон ӕмæ бæлвырдæй цы дуне сഫæлдыста, уый дæр. Нæу ӕм нымады йæхи чысыл Абха-зи дæр, йæхи чысыл паддзахад, ногтуырд родау йæ къæхтыл дзæбæх слæууын дæр чи нæма фæразы, уышы лæппын сæрибар бæстæ.

Ӕмæ цы дис кæна, къæрных йæ цæсты кадджын кæмæн у, ахæм чызгыл, цы?! Цы, кæд ӕмæ ӕппæт давджытæ-стигъджытæн, гæртамхортæ-хæррупциөнертæн дæр ис сылыстæг табугæнджытæ – чи дзы сæ хæзгултæй у, чи сæ уарзон чызджытæй, чи сæ шоты ныййарджытæ – сæ бинойнæгтæ сты, чи та ма суанг сæхи мадæлтæ дæр!

Ӕмæ йæ зонынц, ӕгæр хорз дæр ма йæ зонынц, сæ уарзон лæгтæ, сæ хæдзардарджытæ, сæ лæппутæ цы мигæнæг сты, уый! Ӕмæ – цы?!

Ницы.

Амидингæнæг дæр ма сæ сты стырдæр гæртæмтæ исынмæ, фылдæр давынмæ, егъаудæр откаттæ агурынмæ: бæрæг ӕмгъуыд-мæ йедæмæ не ‘вдилыс цыхтау царвы! Тонагæнджыты дут ралæу-уыд, ӕргомæй тонагæнджыты замана заман, ӕмæ дæ хæлофæй цы фæуа, уый хъуамæ дæ дард байзæддæгты фаг дæр ya!

Худæгæй бикъæфтыдтæгæнæг бæстæ Уæрæсe!

Тутгæссыгæй ӕрдиаггæнæг бæстæ Уæрæсe!

Хъæздыг бæстæты хъæздыгдæр, бонджындæр, мулкджындæр: ӕнæфсис кæфхъуындартæ йæ ныр ацал-аял азы кæрæфæй хæ-рынц ӕмæ сын хæрд-ӕфтьæрд нæ фæфæуы!

Алы депутаттæ, министртæ, разамонджытæ, сæргълæуджытæ сæ афæдзы ӕфтиæгты тыххæй декларацитæ куы бавдисынц хъалонисджытæм, уæд сæ фылдæрæн сæ устытæ сæхицæй, гъæйтт-мардзæ лæгтæй, бирæ исбонджындæр разынынц!

Ды та мæстæй мæл ӕмæ тъæппытæ хay, простой советский человек! Иннæ ахæм дæ шот дæр.

Фәлә уын никәй фыд, никәй азар у, әрмәстдәр уәхи: кәд ацы дунемә ләгтәй цәрынмә райгуырдыстут, уәд уал уә сәр сәрмә хәссын базонут, кәд уын уый мәләтәй тәссаг у, уәддәр!

Хуыздәр зонд сын цы бацамонид, фәрсәт ай куы уаиккой, уәд – уый та Чермен нә зоны...

Уартә уыңы әнәнтыст чызг та хәләггаджы сәрибар у цы-фәндыйә дәр! Циу цард? Дуарыл, дам, әрбацу әмә рудзынгыл ахиз. Імә цалынмә дуарәй рудзынджы онг цәуа, уәдмә хъумәйәй үә цины комдзаг рарәмудза царды фәлмән нәрдәтәй! Ома дә ләппын уд, цинмондаг уд, уарзәххормаг уд хуссарварс иу чысыл бауадз абадын, әмә, цардән ләджы удхос хәрзтәй сфаелдисын цы бантыст, әмә, адәмы цәстү тынгдәр цы сахадынта, уыдонәй үә уәд та әрмәст хъәстә фәкән, сомыгонды хъәстә. Науәд, дам, Мәрдты бәстү хорзәй цы мысдзынә әмә цытә дзурдзынә, хъусәг дәм дзы чи разына, уыдонән?..

Абхазәгтән сә Фыбыбәстәйы хәстү арты цы «Эльбрус»-кафе басыгъд быны сыгъдәй, раст ай уырдәм хуыдта Чермены әнәбәры лымән ләппу үә буцгәниаг чызджы. Кафе басыгъд, фәлә үә бынат хорз ран у, әмә дзы ныр та чидәр ресторан ацъапп ласта: зәххәй метрәй чысыл уәлдәрмә фыхдурај амад, уымәй уәләмә та хъәдәй конд, алырдәмтү дәр гом. Үә сәр та пальмәйы къалиутәй әмбәрзт – мәнә скәсәйнаг паддахән цы дымгәгәнәнтә вәйи, уый хуызән сты әддаг уындај. О, гом у ресторан тыргътая, фәлә урс синәгтыл цыдәр хиләгой зайәгойтә хуымәлләгау сәхи здухынц әмә үә аивдәр кәнынц, аууон дәр дәттынц.

Стъәлтә сты фәйнә даргъ әмә фәтән фәйнәдҗытәй конд, стәй бандәттә дәр афтә.

Кәсис әм, кәсис! Чызджы, авд цармы кәм стигъынц, уыңы ресторанмә бахонынмә үә ныифс хәссы. Чермены ‘хатәй!

Фәләуу, цымә дә фарсы тәнәгәй нә фәуиккой!

Чызджы разәй бауагъта – шакал фысдзармы тыххәй ныууәздан! – афтәмәй куыдәр рестораны къәсәрәй бахызтысты, афтә сә ләггадгәнәг ләппу ауыдта әмә циндзаг хъәләсәй фәхъәр ласта:

– Тамаз! Дә изәр хорз! Куыд сты дә хабәрттә?

– Нәй Тамазән үә хабәрттә дәләмә уадзән! – рифмәбыд дзуапп ын радта дзыпкъахәг.

Чермен, бацәуәны тарвазыл бантойкәнгәйә, чысыл афәстиат, ағъуыстыл йә цәст ахаста, цыма, хуыздәр кәм әрбынатон уа, уый агуырда, уыйау. Стәй, уыдан кәм сбадтысты, уыцы стъолмә 'ввахс сәм чыылдымыздәхтәй әруагъта йәхи. Әмәйын әппәтү фыңдаг цы фехсызгон, уый музыкәйи сабыр хъазт. Уый йын фехсызгон, о, фәләе дын йә хәдуәлвәд йәхиуыл куы баҳудид, мәләтү Шерлок Холмс-фәдысмудәг, зәгъгә. Әхсызгон та йын уымән фәцис музыкәйи ҭагъды уаг, әмәй йын уәд, сабыр ҭәгъдәйә, әңдон уыдзән Тамаз әмәй чызджы ныхәстәм хъусын.

Уалынджы дын иу хәрзконд әлвәсттытә ләппу размә кафән бынатмә, – стъәлтәй сәрибар бынатмә раңыд әмәй йә сәрәй оркестрән акуывта, әз ҭәттәе дән, зәгъгә. Әмәе срәемыгъта музыкә, ныйиазәлүд зарәг – рестораны фирмәйи нысаны зарәг:

*Эльбрус красавец в белой папахе
Смотрит сквозь тучи в синеву!
Этой картиной, снежной, могучей
Налюбоваться не могу!
Уәрәйдә-рәйдә, уәрәйдә-рәйдә, уәрәйдә!*

Дзыхыдзагәй кәд хъәр кодтаиккәй адәм кәрәдзимә, әндәр сын дзурән нал уыд. Әмәе куы фәсүкк зарәг, ләппу та йә сәрәй куы акуывта оркестрән, ныр сын арфагәнгәйә, уәд дын чызджы хъәләс дәр әнахуыр фәхъәрәй:

– А тебе, Тамаз, слабо сбацать лезгинку? – әмәе мәстәймарәгау худы.

Уый дәр әм схъәл худтәй баҳудт:

– Да бафид, әмәе кафын та – мә бар!
– Цәмәй ма дын бафидон?!

Чермен ай фәхъуыды кодта, әргомыздәхт сәм кәй сбадт, ләппуиы кафтмә кәсгәйә, уый әмәе ҭырдомау иннәрдәм фәзылд.

Үәдмә уыдан кәрәдзийән цыдәртә адзырдтой әмәе әм-хъәләсәй ныххудтысты. Әмәе сәе худын иу диссаджы зәрдиаг хъәлдзәгәй уыд, иу әмбисонды әрдзон хуызы, әмәе ахәм әнахуыр хъуыды фегуырд Черменма: «Уыдан афтә зәрдәуәрәхәй, зәрдәбынәй, удыгъдәгәй ҭәуыл худынц, уый худәг кәмәе нәкәсы, уыцы адәймаг у Хуыщауы әфхәрд, әмәе йын зондхъуагау тәригъәд кәнүн әмбәлы!»

Афтә сәе зәрдәйи әнәфис саг куы фәхудтысты, уәд дын

ын чызг йæ цæстмæ куы бадарид – æмæ йе ‘фхæрæн ныхас уыд фæлмæн тыхт, рæвдыдаæй йæ тæккæ хъустæм дзаг:

– Тынг сволочи дæ, уæддæр, Тамазик, цæстфæлдахæг собака! Нымадæй минут цыдæр хæлиудзыхæй кæсгæ аззадтæн алы кæркæмæркæ ницытæ-мацытæм, æрхуыйæ конд сыгъзæрин кърамрутæм, алы аслам къухдарæнтæ, цонгдарæнтæ, хъусцæджытæм-йедтæм, æмæ мын ды уæдмæ мæ хызынæй мæ чыссæ слухтай! Цы бæллæх мыл æрцыд, уый куы базыдтон, уæд мæ мæ уд си-сынмæ бирæ нал хъуыд, фæлæ мæм уæдмæ ды, Кавказы сæрæн-туырд хъæбул, æххуысмæ фæзындтæ æмæ, дам:

– Аэз æй зонын, бæстырæсугъд, дæ зæрдæхудты цы куыдзæй-туырд хууийы хъыбыл бацыд, уый! Мæнæ ам хæстæг цæры æмæ ма йæм иумæ цом, æмæ йын æз йæ мады мæ фыдимæ байя-фон!

– Фæраст дæн демæ, дура, уæдæ наэ фæцæуæг дæн. Аэмæ мæ дæхи фазендæмæ басайдтай...

– Аэмæ мæ, Марья, мыйаг, исты хъæстагæй бazzадтæ?

– Маленький гигант большой гребли дæ. Куыдзæйтуырд дæр дæхæдæг дæ, æндæр искуыдæр ма ахæм мадзal æрхуыды кæн чызджыты фæсвæдмæ сайынæн! – баҳудæгau кодта. – Иу чидæр куыд загъта иу стыр хицауы тыххæй... Йед... Кæрчытау, дам, ныллæгуын кодта адæмы, сис-бумбули сыл нал ныууагъта, æмæ уыдон дæр сæхи йæ цырыххæйтæм æлхъивынц, кæд схъарм уаikkам, зæгъгæ.

– Ныр ды Сталинæй зæгъыс!

– Нæ зæгъын! Йæ айдагъ... Айдагъ йæ ном дæр мæ зæрдæйы туас фæцæвæгau у мæнæн...

– Репрессионд уыдисты уæ бинонтæ?

– Нæ уыдисты. Мæ уд у репрессионд Аэмæ йыл нал дзурæм! Мæ мæрдты улхæссæг уынын политикæ æмæ политиктæй æмæ, æвæцçæгæн, æз наэ историон факультетæй фæлидзæзынæн... Тынг оригинал дæ, тынг тип, Тамаз! Аэмæ уымæ цыдæр удыгага!

– Цы бакæнон, æндæр мæ гæнæнтæ наэ амонынц... Фæлæ куыд загътай дысон – цал бонмæ нæм æрбахъуызыдтæ старæгæй?

– В разведку боем? Дыууæ-æртæ боны ‘мгъуыдæй. Ме ‘мбæлтæ мæм æртæ чызгæй æмæ фондз лæппуйæ æнхъæлмæ кæсынц Хостæйы – кæд сын æз раппæлон Сухумæй, Абхазийæ, уæд ам æрбалæудзысты, науæд та...

Йæ хъуыды йын кæронмæ ахæцçæ кæнын нал бауагъта:

- Иу чызг уын нæ фаг кæны...
- Цавæр чызг?! – фæсонтау Марья.
- Фондз лæппуйы æмæ цыппар чызджы уайут...

Марья ныххудт:

- Амонд ссарын дæр-иу ахæм чызгæмбал ссарынау æнцон куы уайд! Стæй уый Тулæмæ прянкæтæ ласæгау у.

Цъус æнæдзургæйæ абадтысты, уый фæстæ сусæгæй цыдæртæ аныхæстæ кодтой, стæй лæппуйы хъæлæс райхъуист:

– Огурчик та уымæн дæн, æмæ ныр дæс азы дæргьы сæумæдæвдæгыл – махмæ цæй дæвдæг у сæумæйæ дæр, фæлæ уæддæр хур нæма скæсы, афтæ æз æхсæз сахаты чысыл хъуаг мæхи дендæжызы мадард бæгънæгæй дзæбæх фæнайын æмæ изæрмæ уæнгрог вæййын.

- Райсом ма мæн дæр акæн демæ!
- Æмæ нæ тæрсыс?
- Цæмæй?
- Талынджы дæхи найынæй сай-сауид доны?
- О нæ тæрсын, æгæр дæр ма!
- Æмæ æз мæхæдæг дæр тæрсын. Найгæ-найыны мыл исты дæлдонленкæнæг хъæд куы андзæвид, исты къодах æд уидæгтæ – мæ уд мæ зæрдæйы скъуыдæй федде уыдзæн!

Æгъи, уæдæ!

Æмæ йæ уæдæ, дæхæдæг, Тамаз-Мукара, бацамыдтай, дæ мæлæт цæмæй у, уый. Æмæ дыл дæ удиcæг цæмæй андзæва, æрхæца дыл, уый та дын мæнæ мæ быгъдуан!

Æмæ фæцæуынхъус, цыма лæттадгæнæг лæппумæ æнхъæлмæ кæсынæй сфæлмæцыд, уйайу – тæргай уазæгау рацыд, ис ма сымахæй уæлдай æндæр ресторантæ дæр, зæгъгæ. Тамаз чи у, уый та æцæгæй дæр афтæ кæй сахуыр, сæумæцъæхтыл йæхи найын, уый йæ бауырныдта, æппындæр ыл дызæрдыг нæ фæкодта – цæмæн хъуамæ стаяу йæхи уыцы хуызы, цы пайда йын у чызджы цæсты скадджындæр уæвынæн?..

Рагæй дæр Черменмæ диссаг каст, абхазæгтæ дендæжызы сæхи цæуылнæ найынц, уый – сай хæлаф, сай хæдон æмæ дын суанг сай пиджачы сбадзæн абхазаг лæппу курортдзау чызджы фарсмæ дендæжызы тækкæ былгæрон æмæ йын лæгъстæ кæндзæн, базонгæ уæм, зæгъгæ. Ныр бæстæ арауы, цæгæр сæр ауæдзгай скъуыдæтæ кæны, уымæн та йæ хид дæр нæ кæлы, цыма хус кæсаг у, уйайу. Æмæ сæ уæд, уартæ советон дуджы кæддæр, бафарста

абхазэгты уыңы миниуәджы тыххәй. Әмә ыйн бамбарын кодтой, цас раст у хабар, уымән та йә бәлвырд нә зоны абор дәр:

— Абхаз денджызмә фыдахзәрдә дарынц, нә мухаджиртәтуркдзауты нын кәй фәдәлдон кодта, уый тыххәй. Нә ыйн әй барәм нә дзылләйы сәфт. Стәй дзы кәсаг дәр нә ахсәм — уыдан дәр нын нә мәрдты хордтой. Нәхи дәр дзы, стәмтәй фәстәмә, нә найәм...

Цалынмә ма адәм дзыгуыртә-дзыгуыртәй тезгъогәнәг уыңдысты, бәләсты бын әмә ма былгәрәтты къордгәйттәй бадтысты, уәдмә Чермен дәр рәстәгмарән кодта, стәй, къәйттәкъәйттәй йеддәмә денджызы цур күни чынан баззад, фәсвәдты бадгә-ныгъулгәйә, уәд йе ‘хәвиуаты бынат аәрцагуырдат. Бынтон дзәгъәлы тарст, аәгъуиссәг әхсәв арвитдзынән, рафт-бафтгәнгәйә, әмә йә райсомырдәм фестын күни хъәуя, уәд та тарф фынай бауыздынән, зәгъгә. Фәлә ыйыл боны сагъәстәекатайтә аәртәфстысты, әмә уайсаат афынәй, йә хъәбәр уырындыхъыл дәр уыйбәрц нә разил-базил кодта, цыдәр диссаджы рәсугъд фын дәр ма уыдта әмә йә мидфынмә йәхидән ләгъстә кодта, ма дә ферох уәд, ацы фын, зәгъгә, фәлә, зәрдәрогәй күни райхъал, уәд, марадз-зәгъай, кәд ма дзы радиурыны аккагәй йә зәрдым исты аәрләуу! Фәлә ыйә цәмәндәр уырнында, цыдәр бәрает хорз ыл кәй аәрцәудзән, уый: уәдә цәмән райхъал афтә зәрдәрух-зәрдәхъәлдзәгәй?!

Ныр йә цәсты әнәмаст цардәй зынаргъдәр нициуал ис, әмә алкәмән дәр алцы дәр ныххатыр кәнид. Әмә дзы цыдәр... Күйдү иронау, цымә, блаженный? Әмә дзы ныр цыдәр ахәм блаженний рауади, цыфәнды ыйн күни кәнай, уәддәр дәм чи нә фәхәрам уыдзән, аәрмәст дәм тәригъәддаджы цәститтәй чи кәсдзән, Хуыщауы ахәм рәвдый ләг — йә комытәфәй хайджын.

Әви?

Әви әффәннәттә кәны әмә хуымәтәджы тәппуд у, стәй цардуарzon дәр — ома әнәмаст цард уарзон дәр йә фыртәссәй апис?

Әмә ыйн уәд ныр күйдзы хъуынәй, хуыздәр та бирәгъы хъуынәй, әлвист бәхсныг кәм уа — цәнгдарәнән әй бабәттид әмә хъәхъяг күйдзау, науәд әдәрс цъәх бирәгъау, суайд әмә...

Йә сәр ныууыгъта, цыма йе ‘нәрайы хъуыдитә сырдта, йе та, бынтон күни райхъал уаид, уый йә фәндыд, уыйай.

Арв фәрухстәппитә, фәңгәхбынта хурән йә был сдарәнскәсәны фәсрәгъты сәрмә. Бонвәрнөн йә кәрдәгцъәх цәхәр скалдта, аәрттиви, тәмәнәй худы, әмә цыма йә дун-дунеты дзаг цин дәр хуызджын, ирд кәрдәгхуызджын – мәнә пысылмон тырысайу тыбар-тыбургәнәг цъәх цылла у, афтә дзуры ләгмә йә зәрдә.

Әмә мәнә табуйәгты табуйагдәр Хуыщауы сәлдист дуне ног боны хәрзтәй әнхъәлцауәй цәрынвәнды бацыд, ды та...

Нал цәуы, о, йә сау мастьы фәсмойнаг фәдыл!

Нал!

Фәтасыд йә уды мәсүдҗы рәбинаәй бадәг йә дзәбәх зәрдә – айдагъ иунәг Хуыщауән коммәгәс зәрдә, адәмы фыдаәх зондән уисән кәнын чи нә комы, уызы сахъ зәрдә фәтасыд: фефсәрмә дунейы әнусон фарнаәй.

О!

Фәлә йә уәddәр әмә уәddәр бинтон әвыйдәй ныууадза, уәлахиздзауәй ууыл, Черменыл, уый дәр ын цыма цыты хос нәу, иуахәмә та йыл әрзилдзән фыдаәй әмә йын йә ног царды мыды дынджыр къәм нысхойдзән!

Әмә та уәд дә хәрзгәнәг Хуыщауәй дәр разы нал уыдзынә, хъәстагәй йын йә цәст рәхойдзынә – дә цъаммар туг та сабухдзән, фыдаенхъәл мә цәмән фәкодтай, ме сәлдисәг, царды дзәнәтәй, зәгъгә.

Ныр Хуыщауы дины та уымәй тәригъәлдагдәр хъуыддаг ницы ис, адәймаджы зәрдәсайд кәнинәй, уәләуон дзәнәтәй – коммунизмәй йын зәрдәтә әвәрынәй. Иугәр фарн әмә фыдаәх цы сты, уый кәм базыдтай, уым къәбәрамал кән дә хидвәллойы фәрцы!

Стъалытә сә дзәңцитә афтә тъәбәртәй ныкъулын райдыдтой, цыма сә адзал – боны руҳс – кәй әрбавваҳс, уый сәм нырма ныр бахъардта әмә сә фыркатайә цы акәной, уый нал зонынц. О мәгуыр сә бон, арвы сау куыраты әнәнымәц сыйззәрин цәпшүзиртән: хур ныйиләләй кәндзән йә дунетә хъалгәнәг худтәй, әмә азгъәлдзысты уызы куыраты әгънәджытә, әмә бон бәгънәг-быгъдәгәй разындзән, әңгәгәй цы у, уымәй...

Чермен йә фысым олеандры аууонәй әргомдәр ранмә раңыд, ақаст-афәлгәсый алырдәмты. Уый дын дзы ләг – мәлдзыг әмә әрдәт! Уартә ис, йә ахуыр наә фехәлдта абор дәр – йе ‘фхәрән бон. Чи зоны, әвәңцәтән...

Йæ уæлæдарæс феппærста æмæ гыццыл лæппуйау – адæмы æфсарм циу, уый ækхæстæй кæмæ нæма бахæццæ-бахъардта, уыйау зыбыты бæгънæтгæй аззад. Йæ къахы фындзæй дон ас-гærста, цас уазал у, уый бæрæг базонæгау, стæй уыциу згъорд бакодта æмæ ныттъыллупп ласта цъæхбын фæздæг калгæ доны. Æмæ дын уартæ әнахуыр хузыы ленк кæны: фæсæрбынæй вæййы, иуцасдæр доны бинты абыры, стæй скæсы, алæгæрды размæ, стæй та æрныгъулы.

Ныгъули ц'иу!

Æмæ дын ахæм дзæбæх, ахæм удыгага æрдзы хъæбул лæппуйæ чи фенхъæлдзæн, къæрных, давæг, стигъæт у, зæгъгæ? Ничи. Куыйæ базона, чи у æцæджы хъуыддагæй, уæд та йæ цæстытæ сæ къуырфытæй рабырдзысты – нæ йæ уырнæзæн, ныр дæр та бирæгъ фысы цармы кæй балæсси, зин зæды хуыз кæй райста, цард циу, цард, уый йæхи нывкарстыл раст тæккæ ахæм кæй у – фæльвæд. Æмæ ма исکæй уырнæт цæстытыл ауайæд: цæхæртæкалгæ саусауид «Мерседес», «БМВ», «Тойота», «Лексус», «Порше Ка-йен», «Вольво», «Фольксваген» æмæ ма әндæр машинæ, ноджы æрттивагдæр æмæ зынаргъдæр – «Роллс-Ройс», «Бентли», «Мальбах», зæгъæм, дæ цуры æрлæууыдис æмæ дзы мидбылхудгæ, йæ хъахъхъæнæт ын, раззаг дуарæй рæвдз рахизгæйæ, фæстаг дуар куы фегом кодта, уæд мидбылхудгæ дунемæ йæхи рапром кодта хæрзконд лæг сау костюмы, урс-урсид хæдоны, сырх-сырхид галстучы, зæрдæмæдзæугæ аивтæгонд цæстом ын, урсдзагъд сæрыхъуын, хæларæнгас цæстытæ, йæ одеколоны тæф æхсызгонæй улæфæнтæ хъыдзы кæны – иу ныхасæй, пехуымпар адæймаджы хуыз райста. Стæй рацæй-рабон æмæ, дам, æй æрцахстой: рæмпæт разынд, къуыртхор, гæртамисæг æмæ хæррупционер. Давæггагæй цы бинтæ скодта, уыдон дæр, дам ын рассывтой.

Уырны уæ?

Æви худæгæй хæссут уæхи?

Æмæ Чермен дæр худæгæй тохъхъылхаст у – телевизор ахæм ныв æвдисы: президент фембæлд алы тæрных хицауадимæ, карз ныхæстæ сын кæны тызмæт цæстомимæ, райсомæй фæстæмæ стынг кæнæм не ‘науæрдон тох паддзахадон исбонмæ ныхилдæжитæ æмæ алы гæртамхортæ-коррупционертимæ, зæгъгæ. Æмæ уæд Чермен та тутдзæссыгæй фæкæуы-фæхуды: президент йæ тохæмбæлтæ кæй хоны, уыдон сæхæдæг халæттæй халондæр куы сты, уæд сæ куыд кæны халæтты ныхмæ хæстон стæры?!

Кәд әмәе кәм райтуырд уыңы халон, урс дәр уәд, альбинос урс, әмәе дын уый үе ‘мтүг, үе ‘мыстәг, үе ‘мбазыр халоны җәст къахынвәнды баңау!

Ирон адәмь зондджын фыдәлтәе йәе рагзаманты бацамыдтой, әхсәндзарды быны дуртән цы хъәуы, уый: кәнәе тас, кәнәе әфсарм, кәнәе та әмцәдисонәй дәр фәүәнт тас әмәе әфсарм. Фәләе мәнәе абонау нәдәр әфсарм куы нал уа, нәдәр тас, уәд та – күйд! Уәд цы гәнгәе у?..

Тамаз уәедмәе фәстәмәе раздәхдзән билгәронмә, зәгъягә, Чермен тындызгә уадәй ныууад доны цурмә, уый дәр йәхи абағынәг ласта, әңгәр ацы хатт йәе сабидуджы зонды коммә бакаст әмәе үе ‘х҃атә, сахат, мобильтик, кард, документтә-билеттә целлофан дзәкъулы тыхтәй, дурдджын змисы дзыхъхъ акъахта, әмәе сә уым банигәдта, сә сәрыл сын бәрәгдәр дарыны охыл иу тымбыл тыгуылдур сәвәрдта. Бынтон бағынәг уа, уый үе бәргәе нә фәндыд, фәләе дзы ивән мидәггаг хәлаф йемәе райсын әрбайрох әмәе ма ныр цы... Хуылызд сыйзәгимә та цәуа әндәрәбонау уынгты?..

Дон әй үе уазал хъәбысы атыхта, фәләе үәм уайтагъд билгәроны уәлдәфәй зынгә хъармәр фәкаст. Йәе хуыз та әңгәгәй дәр сау догъытәй саудәргомау уыд, фәләе райсомы рухсмә, нырма нәүүәндөн рухсмә, куы фертиви, уәд та здыйы лыгвәдьи хуызән фертиви. Ленк кәнә, къахәй-къухәй архайы. Әнән-хъәләджы та цыдәр цъәхснаг тәф ауад үе билтыл, знон Адлеры куыд уыд, афтәе. Сысмыстытә кодта, фәләе үе нае ахсы, җәй смаг у, уый. Стәй үе куы фембәрста, дәләмә дәр әмәе уәләмә дәр ногахст кәсаджы тәф үедәмә кәй ницы у, дендкызын үе мады гуыбынәй рахәстә тәф, уәд куыддәр фәуырғууиау, цыма йыл цәхджын сайд әрпцид, мәнәе үе цыма әнгүйрстаны фәрцы адәмым хинәйцәуәг цәстфәлдахджытә афәлывтой...

Тамаз та уыңы әвәллайтә үе ленчы куист кәнә, фәстәмәе билгәрәттәм әнәе кәсгәйә – әмәе үе уый сәр, фәстәмәе фәкәсәни сәр, уәвгә дәр нае хъәуы: үе буар әй йәхәдәг дәр хорз хъуыды кәнәй үе раздәхыны афон – үе биологон сахаты зәрдил рагәй ләууы уыңы әмгъуыд, фәстәмәе ленк кәнәны рәстәг...

Дәрдзәф ма үәм уыд Черменмә, әмәе үын үе ‘нахуыр ленчы мадзалыл хъуыды кәнәнимә фәцис, җәй мидәг ис хъуыддаг, зәгъягә. Әмәе үе ‘р҃цахста! Ахәм фәрәзы фәрцы уый үе тәпп

удимæ хæсты бацыд, тохы! Йæхæдæг æй куы дзырдта дысон чызгæн, доны бын мыл исты куы андæвæ, уæд, дам... Äмæ нын-ныгъуылы доны, гъа, чи дæ – цы дæ, æз, дам, дæ наæ тæрсын, мæхæдæг дæм ныбырсты цæуын!

Фæлæ уæддæр æнæ диссаг дæр наæу: уал æмæ уал азы схъиу, тæрс, фæлæ дæ ахуыр та – мæнæ бирæгъ йæ кæнон зæнгыл, ома йæ зæнджы састыл куыд наæ уадзы, афтæ уый дæр йæ ахуыр наæ халы.

Бузныг йæ сабибонты ленк кæнныныл ахуыргæнæг Хумæллæ-джыидонæй – кæд дзы балер кæсаг наæ рauад, мæнæ æхсæрдзæнныл дæр æмдзæхgæр хæрдмæ чи слæгæрды фатау, ахæм ленкгæнаg балер кæсаг, уæддæр донтарст наæу, знæт фурды баленк кæннынмæ дæр бахæссы йæ ныфс... Куы та æрныгъуылд Тамаз, уæд йæ тækкæ хæдфæстæ æрныгъуылд Чермен дæр, доны бынты йæм бахæстæг æмæ йын йæ къахмæ фæлæбурдта – маймулийы къахау ын хъуынджын разынд. Маймулийы къахыл никуы æрхæцыд Чермен, фæлæ йын æй æндæр уæдæ кæй къахы æууæлтимæ абар-стайд...

Тамаз раздæр йæ гæндзæхтæ сцагъта, рариуыгъдтытæ кодта йæ къах, кæд дзы мæхи атонин уыцы цавæрдæр кæфхъуын-дарæй, зæгъгæ, фæлæ дын æй Чермен дæр кæм уагъта! Äмæ дын уæд уый æвишпайды æрлæмæгъ, раст мæрдон лæмæгъ æрци. Äмæ йæ уæд феуæгъд кодта, кæд æцæгæй дæр марды къахыл ныддæвдæг дæн, уæд та, зæгъгæ...

Ау, зæрдæскъуыд фæуыдаид! Äви, чи йын æрхæцыд йæ къахыл, уый уыцы хуызы сайы – мард дæн, ды та хæдмæлхор куы наæ дæ æмæ мæ уæдæ феуæгъд кæн, дæ рынтæ дын бахæрон!

Фæлæ, кæд æцæджы хъуыддагæй фæцис зæрдæскъуыд, уæд æй уылæнтæ былгæронмæ раппардзысты цасдæры фæстæ, æмæ йæ судмедэксперт куы фæрауын-бауын кæна, уæд ахæм хатдæгмæ ‘рçæудзæн:

– Никæй аххос ын у, ничи у азымджын йæ мæлæты – хуы-мæтæг фыдбылыз та ‘рçыд, ныр ай æртynдæсæм мард у ацы аз. Сæ фылдæр расыгæй фæдæлдон вæййынц, фæлæ ай æвронг уыд... Йæ зæрдæ аскъуыдаид – уынут, куыд ныссай йæ цæстом.

Цымыа йæ исчи фæсте сырдта, уыйай лæф-лæфгæнгæ сурмæ куы ракызт Чермен, уæд хорзуа нал фæцис: иуырдæм аракæс-бакæс кæны, иннæрдæм дæр афтæ, фæлæ йæ дзаумæттæ никуы сты, цымыа зæххы скъуыды ныххаудысты, кæнæ сæ дымгæ

денджызмæ бассывта, уйяу. Аæмæ – цæй дымгæ, доны уæл-цъар шиферы уылæттæй уæлдай куы нæ у, уæд. Ау, ам сæ нæ раласта? О, рахиз къух тынгдæр ссоны лæджы ленкгæнгæйæ æмæ йæ иуварс ахастайд, фæлæ – нæ: уартæ йæ тымбыл тыгуыл-дур. Бауд æм, иуварс æй фесхуыста – далæ йе ‘мбæхст хæзнатæ!

Уæуу, мæнæ зæхх æмæ арвы диссæгтæ! Цы фæуыдаиккой йæ пысултæ?! Тамаз кæм раласта йæ уæлæдарæс, уырдæм дæр акаст æмæ уым дæр никуы æмæ ницы! Къодах дзы, денджыз кæй раппæрста, ахæм; цыдæр бирæттæ дзы, æндæр дзы дзаумæтты ‘нгæсæн – ницы.

Уæуу, мæнæ Хуыщауы дæр ма дисы ‘фтауæг æмбисæндтæ!

Ау, исчи сæ адавтаид, æмæ кæй бахъуыдысты? Цы бæллæх, цы зын вæййы, цы, лæгæн исты хъуыддаг бамбарыны тыххæй йæ сæр куы ницы фæахсы, уæд!

Ныр сылгоймаг исчи фæзынд, зæгъгæ, уæд куыд кæнид æмæ цы кæнид? Донмæ батæхид æмæ уым бадид, цалынмæ дæвдæг цъæх ныууа, уæдмæ?

Хуры ницы ахæм мæт уыд, æмæ дард хохы саргъы гоппау дыууæсæрон цьуппæй скаст æмæ ‘хсызгон ныххудт дунейы уындаэй – цы хорз у, дысон æй куыд дзæбæхæй ныуугъта, афтæмæй кæй баззад, уый! Хицæн адæймæгтæ та зæрдæсынкъ-джын, хъуыдысүйтæ, зондæлхынцъытæ, удцъистытæ кæй фæвæййынц, æффармæстытæ, уый та – цы, уый та ницы у, уый афтæ арæх дунеиввæнтæм нæ расайы...

Чермен лæууыд мадард бæгънæгæй æмæ йæ ‘мбæрста, дунейы скондæн цас æвидауц у, куыд æцæгæлон у, уый. Фæлæйын ныр йæ худинаджы бæллæхы уавæры та куыд гæнгæ у?

Мæнæ цысым, мæнæ къæппæг æмæ ‘фсæн хъадамантæ!

Йæ алыварс бæстон лыстæгæй акæсы, ныдздзынæг кæны йæ цæстытæ, фæлæ ницы ахæмыл æрхæцы йæ цæст, йæ фыдæлтык-кон худинаг цæмæй бамбæхса – исты хæцъил, уæд та газеты скъуыд, сай пакет... Нæй, ницы ис йæ фыддæрадæн, йæ фыдæнæн-мæстæймарынæн. Арах – бæгæны æмæ водкæйы æвгтæ, фæйнæджы гæбæзтæ, къæцæлтæ, бæласы къалиутæ сæ цъар стыгъдæй, тамакойы тæбæкгонд къоппытæ, чызи салфеткæтæ, чиниджы сифы æмбис мæнæ йæ къæхты тæккæ бын – цæхгæрмæ йæ сраЙывдæуыд; æппæтæй арæхдæр та алы адджын æмæ суар-дæтты ботълатæ, тасгæ-усагæ авгæй конд, фæлæ уыдонæн дæр сæ фылдæр цъæлтæ – былгæрæттæ ници ‘фснайы, æмæ дзæнæтæ

бæстæ сбырондон ис – æфснайæгæн æм, о, нæма ис Абхазимæ мызды æхца...

Æнæбоны сагъдауæй лæууы Чермен. Лæууы æргъæфт даргъкъах маргъау æмæ йæхи фæрсырдыгæй кæсæгау уыны – уыны иуварсæй кæсæджы зондджын çæстытæй: «Дæлæ цы ници цыдæр ис, дæлæ! Лæдджы ном çæстыфтауæг, лæдджы номыл стыр худинаджы гаккæвæрæг! Æндæр уæдæ искуыдæр ма уый кары...

Фæлæуу-ма, бабыхс-ма, фæхъæц-ма кæйдæр ерысæй фауын, тъæбæрттæй, баххуыс кæныны бæсты кæуылдæр уæлбылæй дæлбылмæ былысчъилтæ кæнын!

Хорз, не скодта йæ уæлæ хинайæн цыбыр хæлаф, фæлæ уæд йæ иннае дарæс та кæм сты – ау, йæ хæдзарæй ардæм, мадардæй куыддæриддæр уыд, афтæмæй расхъæл?! Цыдæриддæр у, уæддæр ацы æнамонд лæг дендджызон бæллæхы амæддаг уыдзæн, тых-хæйтæ ма аирвæзт, æмæ йæм истæмæй фækæсын хъæуы, исты пысулы хæррæгъæй уæд та...»

Хуыщаумæ дæр та адæймагыл, схъæл адæймагыл, худын куы ‘р҃æуы, уый та куы æрæфты йæ зæрды, уæд ыл исты ахъазгæ-нæдджы бæсты ног фыд раудазы: былгæроны фæзырдыгæй чыз-джы худындзæгæй дзаг хъæлæс дунетæ фесхъиуын кодта, Чермены та зындоны артмæ басхуыста – уæллæдарæс дæ дзæнæты куы næ хъуыд, уæд дзы ныр зындоны арты цы кæныс, зæгъгæ... Хъæр кæны, худы чызг:

– Гъей, лæгуын карк! Æви мæлхъ дæ? Эльбрус-красавец дæр фæу, æмæ дæм куыд кæсын, афтæмæй дæ урс уæлдзарм худ агурыс. Æви ма дæ уый æдде хæлаф дæр хъæуы, стæй хæдон дæр а-ля попугай? Попугай тещу зятем! Æмæ уыцы дуаргом – рудзынгтыгъд зæрдæй паракхатæй ныккæл-кæл кодта, ныххут зæрдæ йæ сай мылазон сагъæстæй сæрибаргæнæг хъæлдзæт худтæй, æмæ арв дæр хуры хæтæнты аккаг бахуызæнен, барай-дзаст, стæй дендджыз дæр цыма йæ домбай уæнгтæ бауыгъта æмæ йæм, дæлдон æмбæхсиналагæй цы уыд, дунемæ равдисиналагæн цы næ бæззыд, уыдон ныффæсвæд кодта йе ‘нæбын бынмæ...

Æмæ куыд næ худа ахæм худтæй уыцы сæумæйы сыл иблис, зин-чызг, кæд æмæ кæдæй-уæдæй уымæ дæр уыцы бæрн æр-хаудта, ахæм уæз ыл æрæнцад – исказæй амондджын скæна, æви йæ бынтон хынджылæтгæг фækæна, бассæнда йын йæ рæсугъд гækкыты бын йæ лæдджы æнæрцæф ном? Æмæ дардæр Черменыл йæ хъал пырх калы:

– Уәвгә та дәуыл Адамы цухъхъа дәр, раст цыма дәхиуыл карст әмә хуыд уыд, афтә диссаджы дзәбәх фидау!

Күйдәр чызджы хъәләс айхъуыста, афтә йә дыууә къу-
хы әddәгуәлә дзуарәвәрд акодта әмә дзы фигәйы сыфау
йә нәлгоймаджы әвдисәндар амбәхста, сылгоймагмә та йә
уәхсчы сәрты дәр нә акаст – афтә дәр ын ай цы базонын
хуыд, кәй хъәләс систа йә сәрыл райсомы фынтае уынәг
бәстә, уый: Тамазы мәймәбулкъ уарzon.

Ныр әм йә сәр аздәхта. Чызг былгәроны сис-парапетыл
сләууыд әмә уый фәрцы бирә бәрzonдәр зынд, цы уыд,
уымәй. Хәрзкондәй та тынг зәрдәмәдзәугә уыд, йә
дәләмәдзыд дәр ай нә хъыгдәртә, зәрдә ма тынгдәр цы
‘лвәста йәхимә, әндәр – әңцондәр архайән уыдзән уарzon-
дзинады цардхорзгәнәт хъәсттыты...

– Әмә, Адамчик, де ‘рдхорд Тамазы джиауыр гуырд та кәм
ис? Мә фыны дәр мә никуы бауырнытаид, әмә как сладкую
песню отчизны моей кәй уарзын, уыцы Кавказы дәр сә смаг-
калағ нәл сәгътә уыдзән, уый. Әмә ды дәр...

– Нә, әз уыдонәй нә дән, кәд Тамаз ме ‘рдхорд у, уәддәр.
Әз бирә ‘взәрдәр дән, әз онагр дән!

– Уый та ма дзы кәситәй у?

– Хәрәгәртәраты Бечырби! Кәд дә йә бәлвырд базонын
фәнды, уәд та онагр у кулоны хәрзәрвад хәрәг...

– А-а-а... Хәрәг цыфәндыйә дәр смаггәнаг сәгъәй зәрдә-
зәгъгәдәр у, – денджызмәй йә къухы аууонәй кәсиналы фәци.

– Күң никәцәй зыны уыцы... уыцы дзыпзил уыры. Ма
фәдәлдон уәд кәсәгтән гуманитарон әххуысы номыл? – әмә
та фырхудәгәй бакъәцәл йәхи ныхастыл.

Уәд Чермен дәр, чызгмә фәрсырдәм ләугәйә, цасдәр
әдзынәг фәкаст денджызмә – йә сәрмә тыгъыд тәнәг мигъ-
иу күң йәхи уәләмә систа, күң та-иу әмбәрзәнау йәхи ден-
джызыл әруагтта. Әмә та денджыз иуахәмы күң асыгъдәг,
уәд ай ауыдта! Ауыдта йә әмә йә зәрдә цъәх нәууыл хъазәг
урс уәрыкк фестад фырцинәй – о, о: фырцинәй! Скафыд,
стәррастытә-гәппитә кодта, цъил фестад, гәнән ис, зәгъгә,
уәд йә гуыбыны бикъыл дәр ныззылдаид.

Мәнәй йә зәрдәйы әнәнхъәләджы – суанг Хуыщауән дәр
ма әнәнхъәләджы! – хъаст къәрцәмдзәгъдимә!

Фервәст!

Фервæт цыма йæ уды рæбинагдæр æнцой, йæ бындар, йæ хæдзары астæуцæджынðз, сæ аххæрæг кæуыл æнцайы, уыцы æнæфæцудгæ мөгор цæджынðз, æмæ æппæт дæр – Хуыцауы фæндонæй. Æмæ Чермен дæр абонæй фæстæмæ йæхи макуал мацуал тыххæй схонæд æнамонд – Хуыцауы алы ракæнд дæр ын Хуыцауы сой уыдзæн. Абон та йын амонды нысаны бон уымæн у, æмæ æгайтма мæлæты бонмæ кæйдæр марды уаргъ йæ зæрдæсæр сагъд теманау нæ хæсдзæн. Уды стæджы састæн та йæ хуыздæр, йæ дæснидæр æвдадзы хосгæнæг – рæстæг, алцæмæн дæр рæстаджы тæрхонгæнæг рæстæг.

– Нæ аныгъуылд, уа-а-артæ комкоммæ маякмæ фæленк кæны, æрныгъуыл-æрныгъуылгæнгæйæ, – загъта æгъуыз хъæлæсæй, æмæ йын уый дæр мæнæ нæ уыд – ие ‘нæнхъæлæджы цины хурх нылхъивын. Стæй æрдæг æргомыздахтæй ахъæр кодта Марья-мæ: – Мæ уæлæдарæ!

Бæргæ зæриагæй сæ архайдаты уый хæдонæй-хæлафæй афтæ тынг сыздухын сæ кæрæдзиуыл, фехсгæйæ куыд нæ ныххæлиутæ уой, къорийау куыд тæхой, фæлæ цæй хъарутæ уыд чызгмæ – уæлдæфы йын тæхгæ-тæхыны райхæлдисты æмæ базыраст мæргтатау алы рæтты æрхаудысты-æрбæдтысты.

Ныр сæм куыд бауайа? Куы сæм бауайа, уæд та сæ куыд сиса, йæ уæлæ куыд скæна!

– Иниæрдæм азил!

– Науæд дзы ахæм зæрдæскьюйæн хæлæтгаг цыдæр фен-дзынæн... онаграпен Хуыцауы лæвæрттæй?

– Азил иниæрдæм!

– Дæхæдæг сыдз-мыдзы æрбацу! – æмæ та лæджы уд хъуыр-мæтæрæг адджын худтæй ныххудт æмæ азылд, йæ дыууæ армæй ма йæ цæстытыл дæр, куырмæджыты хъазæгau, ныххæцыд.

Чермен талф-тулфæй йæ найæн хæлаф зыгъуыммæ ссæрфта, йæ комдæл ын адзæбæхтæ кодта. Ныр, худинаджы бæсты цы мæлæт равзарынц, уымæ дæр – цæттæ...

– Бузныг, Марья!

Нæ бадис кодта, мæ ном та мын кæцæй зоныс, зæгъгæ: æцæ-гæй дæр ын йæ курортон уарзонгонд Тамазы лымæн æнхъæл у.

– Уый йын цавæр дард ленк у уыцы щипачæн?! Æцæт уркæ, æцæт урод у, æцæт: ме ‘хçатæ мын йемæ рахаста, ома ма йын алидзон Хостæмæ ме ‘мбæлттæм æмæ йæ хъахъдзыхæй ма фæуадзон. Ничи йæм кæсы, цас фæразы ленк кæнын! Фæлæ

уый цалынмæ фæстæмæ здæха, уæдмæ æз Псоуы уыдзынæн, – агæпп ласта сисæй, æмæ ныр та Тамазы уæлæдарæсæй рауд саствазыр халæттæ.

Марья йæ риугуыдырæй æрбандой кодта парапетыл, ферхæндæгтомау йæ хъæлæс, афтæмæй дзуры.

– Адье, джигиттæ! Искыу Колымайы куы уат – табуафси, еблагууæ-иу скæнүт, зæриагæй уыл чи бацин кæна, уый – æз! – йæ къух æм хæрзбонгæнæджы тылд бакодта æмæ уадидæгæн сисаууон фæцис.

Цыфæнды æмæ куыдфæнды куы фæуа, уæддæр ын бар ис Черменæн, цæмæй йæхи цæсты лæгыл нымад уа. Уымæн ын ис бар, æмæ ныр йæ бон у æппæты зындæр хъуыддаг бакæнын – ис æм йæхиуыл баҳудыны тых, йæхимæ æдзæстхизæй иуварсæй бакæсыны хъару æмæ йæхицæн карз тæрхон ракæссын. Уый та бирæты бон нау.

О, æмæ йæ бафхæрæджы ахæм худæджы æгъятыр хузыы кæй бафхæрдта – йæ хъуынджын къахыл ын ныддæвдæг! – уый тыххæй дæр та йæхæдæг бафиidis кодта йæхицæн, мæлдзыг пылы зæвæтыл фæхæцыд, зæгъгæ. Фæлæ...

Фæлæ лæгæн йæ рæбыны кæддæриддæр исты ирвæзæн хос рохуаты аzzайы, æмæ йæ баҳууаджы сахат æримысы – æмæ уæд йæ цæстытыл иу ахæм ныв ауад, уадидæгæн æй æримысыд..

Ир та уæд æртындæс разагъды лæгæй йæхицæн сæргълæу-уæг президент æвзæрста. Сæ гуыппырсаrdærtæ Дзасохы-фырт, Хетæджы-фырт æмæ инæлар Суаны-фырт, ноджы дыууа фæстаджы иу саргъыл бадгæйæ цæуинаг уыдзысты хицауы бæрзонд къæлæтджынмæ.

Адæм æй бамбæрстoy: уыдон дыууæйæ нае, фæлæ семæ иннæ дæс дæр куы сæмвос уой, уæддæр, иунæгæй сæ ныхмæ чи ‘рлæудзæн, ууыл кæй нае фæуæлахиз уыдзысты. Фæлæ уæддæр хъæлæс кæнынæй барджын дзыллæтæ ‘нхъизын райдытой кæйдæр ардыдæй, исты сойтæ смæрзынмæ чи ‘нхъæлмæ каст X. æмæ С. уæлихизы фæстæ, ахæмты ардыдæй. Æмæ – мæнæ фыцгæ-абухгæ митинг!

Токифтыгъд адæмы астæу сулæфæн нае уыд – фырмæстæй сæ хъустæй фæздæг калди, сæ уындæй хæхтæ удаист кодтой, зараг мæргтæй дæр сæ зарджытæ æмбойны æрбайрох сты.

Æмæ дын уыцы уæйыг ирон дзыллæтæ Ленины номыл уынгæй

Сәрибары фәзмә күү ‘рбагуылф кәниkkой! Дун-дунетә фәдҗих сты, уәдә цыдәр цәудзән, ныр ма Әз. бафәлварәд амәй йәе гәрзтә ма әрәппарәд ацы адәмы къәхтү бынмә!

Трибуна сәхи бакодтой уәйлиг ирон ләппута. Иу дзы аңаң къәдзәхы хүйзән уыд, аңаң айнәг къәдзәхы, ноджы уыцы хәрзкондәй бәрзәндтә, стәй кәд стыртә уыд йәе цәсгом, уәддәр аив, тынг зәрдәмәдзәүгә. Әмәй йәе хъәләс та! Чи йәем хъуиста, уый йәхи хъустәй ирон Уастырджийы хъәләсмә бон-сихорфон хъуиста:

— Әзасохы-фырт! Уәдә ма исты хинтәкәләнтәтехнолигитә сараз! — артә дзырды цәйдәр дымәгмә нынныхәста кәрәдзиуыл. — Уәдә ма Хетәжды-фырт амә Суаны-фырт ма суәнт кандидаттә! Әз дын уәд, мәнәе аз, фенүн кәндзынән, ирон мәстджын ләг цы у, уый! Әз, зәгъгә, уәд әрмәст мәхі номәй нә дзурын, фәлә мәнәе әппәт ирон дзылләйи номәй дәр, — амәй йәе къәбәлдзыг домбай сәр бәрzonд систа, ахаста йә зынг цәстытә адәмәй цұупдзаг фәзыл, бафарста сә. — Рәестытә дзурын?

Хәктә сәхи әнәбары фәгуыбыр кодтой, арв сау әврағытәй йәе цәсгом амбәхста, афтә схъәрахст кодтой әмвәнд, әмзонд, әмдых зынгдзагъд ирон дзылләтә.

Стәй рацәй-рабон, амә Ирыстоны саргъыл иунәг барәт бәстонәй әрбинашон, рохтә бардышынәй әрбалхъывта... Иед чи у, X., уый та уыцы митингән ие ‘ртыккаг бон президентон дугъты ерысәй фесхъиудта — йә исбоны тыххәй декларацимә, дам, йә чызджыты фәсарәйнаг машинәтә нә бахаста, амә, значытты хъуыддагән, республикәйи сәргъләууәджы бынатән фаг честнәй нау... Фаг цас у, уый та абоны онг ници зоны.

Арв хъусәй ләууыд, әнхъәлмә каст фыңғә сәрты абухгә бунтма, фәлә уәдмә уәйгүйтән сә дымст суагъта. Әмә иугәр ирон ләгән йә кард йә күхәй фәхаяуд, уәд йә фыдаелтыккон әнәзгәхәрд хәңгәрз фәцихаяу ласы — йә термоядерон фидис уый әмхуызон әнауәрдонәй цәгъды расты дәр амә зылыны дәр. Гъемә ма уәйгүйтә сә састы бынатәй хъиу-хъиу кодтой, Наташә, Наташә, зәгъгә... Уәлахиздзауы, Н. номәй кәй мәстәй мардтой, уый фәсдзәуинтәй иу әдымы — ома әдымы уымән уыд, амә әгәр аслам базаргәнәг разынд йәе козбау тугәй — афтә күү срәцугъид Иры саргъыл сбадәджы цәстмә:

— Собака лает — караван идет!

Собака чи у, караван кәцы у, уый та цы базонинаг уыд, фәлә, дам, әм Әз. ахәм дзагъул бакодта, әмә уый сыйзмыдзы аңыд – абон дәр ма цәуы...

О, әмә уыцы уәйыдҗы раз, уәд трибунәйә ‘хсидәвтә чи калдта йә хъәләсәй, уый раз Чермен күйд хъуамә кәса йәхимә цыдәр ничи әмә ницы?!

Сәрдыгон егъау дынджыр дуне йә фендджын хурдзаг цәс-тиятәй Черменмә каст әмә йын әңцад-әңцойә йә цәстмә нәдәр әфхәрәгай исты дардта, нәдәр ын ныфсытә әвәрдта фидәны нывыл Җардәй – мур дәр ницы: дәхәдәг дә ләджы рәсуг зондәй цы Җардыуаджы хал равзарай, уымә уый дәр, дә хъаймәты ‘фсымаәр дуне дәр, иттәг разәнгардәй сразы уыдзән...

Уәдмә хурыскасты аләмәты маргъ дәр йә зәрин базыртә әрвон тыгъады уәрәх айтгъыта, цима әндәр дунемә, уәл-хур стыалыты дунемә стәхынвәнд скодта, уйайу. Әмә уәд дендҗыз дәр нал фәлләууыд, йә дөмбай уәнгтыл схәцыд, ба-уыгъата йә уәззаяу буар әмә Җадәггай абухынмә февнәлдта, ам дәр дзы әңдәг, әнәсайд нәртон гуырд ис, ам, зәгъгә.

Кәңейдәр фәзындысты дендҗызы бәләттә дәр әмә цуан систой фурды ләвәрттыл – цы сын уыдысты, әмә-иу әрәппәрстый сәхи сәрбынмә доны уәлцъармә – уый та сәхи сусәггаджы зонинаг. Әвәццәгән, доны Җәрәгойтә дәр әмхүй-зонәй хуры скастыл сә Җарды хабәрттә боны фәткәмә гәсгә райдыдтой – чи дзы нырма ныр рауыдаид хъал цырдзаст, къәрцхъус Җардмә, чи та йәхи биндәр, әрфытәм ныйистаид йә фәллад уадзынмә.

Дыууә дунейы – доны дуне әмә суры дуне – фәрсәй-фәрс-тәм фәлтәрәй-фәлтәрмә әнусты сәрты сә фидәнмә кастысты әмә ма кәсдзысты, әмә сә Җәрәгойтәй алчидәр йә бәрәг Җардвәндагыл ахуыр кәндзән йә зәйцы, йә цоты, йә байзәдәгтә-бындарты, әрмәст дзы адәймаг уыцы иугән-дзонәй сәнтдзәфай у, нал әмә та йә нал фәзоны, күйд цәра әмә күйд хуыздәр кәна, йә бирә хъизәмәрттә әмә бәлләхты тыххәй азымы кәй дара, уый.

Алчи дәр йәхи хона азимаг? Әмә наә йәхимә джигул кәнинмә та чи арәхсы, йәхи әңест чи кәд фәрәхойы, ай наәдәр разуәзән ахъаз күниә дән, наәдәр фәсуәзән, әмә наә иумә-йаг уәрдоны рәтәнәгъедтә уымән күи ныххъен сты, зәгъгә...

Йә сидзәйраг рагбонтыл әнәнхъәләдҗы ахъуыды кодта

Чермен, әмәе адымст йәе зәрдә, ауынгәт йәе уәд йәхицән тәригъәдәй...

Нызмис, ныххур сты советон бетон систә-къултә – уыдоны аууон никәцы дымгәхостәй тарст. Уәдәе Сталин фың кәмән уыд, уый та сидзәр куыд хъуамә кастаид йәхимә – афтәтә йә сахуыр кодтой, афтәтә уырнәг ай скодта коммунистон партийы әнәхуыцау дин, уәларвон хуыщауджын динәй тыхджындәр дин. Стәй уәд, парти йәхәдәг Хуыщауы дины аргъуантә куыд рәмыйгъата-хәлдә, афтә йын йәхи әгәрон стыр аргъуан дәр базгъәләнтә кодта рәстмә ауазәг-донхорыгәнәг рәстәг.

Фәләе йә царды дәргүры хуыздәр цардәрцыдыл уырнәг ләг әмәе уыйадыл йе ‘пәт зынтаен дәр быхсәг ләг ныр цы фәуа, ныр, әнәсәрбос, әнә бәхтәрағ дуджы?!

Ләг мәстәй куы рафыцы әнәфсарм зыд әмәе кәрәф хицәуттәм, скъәтгуыбын босстә-бодзтәм, әнәфсис чиновниктә әмәе Алийи гәрах олигархтәм, уәд та ныттәхуды кәны Сосомә, иу къуыри әмгъуыдмә сәм уәд та куы систид йе ‘лгъыстаг ингәнәй, уәд сә мәгуыр адәмы масти бәргә райсид, зәгъгә...

О, фәлә...

Фәләе Иосиф – Дзугаты, әви Дзукъаты Виссарионы фырт – Сталин у лекарство, которое хуже самой болезни! Хатыр, Ромы Папә Иоанн Павел Дыккәгәм: дә ныхәстә дын, коммунизмы тыххәй кәй загътай, уыдон Сосойырдағ фәцарәзта...

Омае уәд та, паддзахады хәдзары хъуыддәгтә кәй бәрны сты, уыдан куы исиккөй зондджын адәмы зонд сә уынаффәты бындуруән, алы академикты, докторты, кандидатты экономикон, юридикон, историон, политикон наукәты – цы къорды дзы зоны газеттә, телевизорәй, журналтәй, уыдан уәлбәхәй нымадәй Гинзбург, Абалкин, Аганбегян, Заславская, Львов, Глазьев, Леонтьев, Кондратьев, Богомолов, Цәголы-фырт, Лившиц, Дзарасы-фырт, Сахаров-историк, Нарочницкая, Панарин, Кара-Мурза, Орешкин, Соловей...

Чермен раст Чубайсы дәр сәвәрид Президентәй! Цу-байсы!

Цы, адәмы удхәссәг у, нае йә уарзынц? Әмәе адәм сә хәрзгәнджытән аргъ кәнын куы зониккой, уәд уымән...

Нал ын зәгъы йә ном! Әрцәудзән йә табугәнән рәстәг... Чырыстыиы хъысмет – зәрдылдаринаг.

Счылтә уыдан әхсынынц, Җәлхудургәнәг әппәтән дәр уыдан

сты, бынхор уыдан сты, хәлофы дзаджджындәр фәэсиянта уыдан адвокат, әвдасармтә социалистон-капиталистон кусартәй уыдона народ хай фесты, әңгәм давдҗылтә сәхәдәг сты, афтәмәй хуырым адәмь сайынц, дзуттәгтәм сын амонынц. Әмә уәд та...

Комкоммæ сæ схицауад кæнæм уæд та уирæгты, хицау дæр æмæ хæдивджытæ дæр уыдан уæнт, хайадты хицæуттæ, инæларæй ефрейтормæ: Абрамовичтæ, Березовскийтæ, Ходорковскийтæ, Рокоссовскийтæ, Цукермантæ-Сахаревичтæ-Рабиновичтæ! Імæ, кæд цыбыр æмгъуидмæ – 500 бонмæ, нæ сарæхсой адæмы цард снывылмæ, уæд чисойы зæрондæй – нæмгæ-тæргæ!

Адәмән хицәнмә-хицәнтәй, алчи дәр сә әнәхъән гал- ләг куы уа, уәddәр ахсәндзарды сә бон ницы у аивын, паддахады уәрдон сәрсәфәнмә куы фәцәйтұла – иунаәгәй йә ләгъзмәничи раздахдзән.

Иунағай әрмәстдәр Хуыңау у алцәмән хъомысдожын, әмәйе ном дәр Хуыңау уымән у. Фәлә адәмәй дәр иу чидәр, мәстәлгъәдәй худгәйә, йә Хуыңауы ләвар цыргъзондәй цыдәр ахәм исты скәрды-срәңгъы, әмә царды әңгәг ныв кәмәй аңъапп ласы – ацы анекдоты йәхи мадәлон-фыдәлон әевзагыл бауадзәм дзурын:

– Объявились вакантное место председателя только что созданного комитета по борьбе с коррупцией. Первоначальный взнос за кресло миллион долларов. Кто больше?

Æмæ – фæцис!

Мачиуал маңыуал дзурәд, паддзахад коррупцийы ныхмæ цы ‘науәрдон тох самайдзæн, уый тыххæй...’

Хорз лæгтæ, лæгу лæгтæ ис, кæд стæм сты фыщагау, уæддæр ис. Фæлæ адæм та – нæй, хорз зондыл ныридæгæн æмхæстæй чи ныддæвдæг, ахæм æмдых адæм.

Нәй.

Үймән нәй, әмә сә әңгәмә суанг сә пехуымпартә дәр ны-
мады не сты, сәхәдәг сә се ‘дылы ныхәстә, сә сыйт фидистәй
хицауды әңгәмә бафтауынц. Науәд та сыйт хицауды ардыдәй
фәкәнүнц дурадзагъд.

Æмæ та схæрынц... Аппойы руд.

Иунæг мæгуыр у цыфæнды нæртонæй дæр – йæхи хæдзары цардæй ома мæгуыр нæу, фæлæ йæ уарzon, йæ ныйярæт адæмы æнæрай цардæй. Уымæн мæгуыр у, æмæ йæ ныхæстæ айдагъ ныхæстæй бæззайынц, цыфæнды хъæугæ æмæ ахсджиагæй дæр,

йæ бæрны хицаудзинад куы нæ вæййы, йæ алы дзырд дæр закъо-
ны тых кæмæн тæры, ахæм хицаудзинад, уæд.

Солженицын...

Сау зондæй зондджын, талынгзæрдæ сау адæмы æнæуынон
ном. Пушкинæй Къостамæ чернь кæй хуыдтой зæххон пехуым-
партæ, толпа, зæгъгæ, уыдоны уæнгæл.

Афтæмæй та удхæртæ-утæхсæнты, æвирхъау хъизæмæрттæ-
фыдæвзарæнты æхсист æмæ фæрсыгъд стыр æмæ ‘взыгъд зон-
дæй ныффиста цардивæн программæ – «Как нам обустроить
Россию».

Диссæгтæ: Советон Цæдис ма удмидаg уыд, йæ домбай хъа-
руты тых ма йæхимæ уыд, афтæмæй уыцы уац ныммыхуыр код-
той 1990 азы 18 сентябрь дыууæ газеты – «Литературная газе-
та» æмæ «Комсомольская правда».

Æмæ – цы?

Æппындæр ницы! Арв не ‘рхауд, зæхх нæ аскъуыд, хур нæ
фæцуыдта йе ‘нусон бынатæй.

Хицауды рагæй дæр никæй зонд хъæуы зондæн, адæмæн
хуыздæр куыд уыдзæн – æмæ уылимæ паддзахадæн дæр! – цард
сын афтæ рацаразын амонæг зонд. Æрмæст, сæ цæрвдджын
бынæттæн сын æдас чи у, ахæм зондджын, цардивæн уынаффæтæ-
ныхæстæм æрдарынц сæ дынджыр хъус – локатор.

Адæм та вазыгджын чиныдджы кæссын дæр куы зоной, фæлæ
хорз æмæ æвзæр, фарн æмæ фыдхæссæджы сæ кæрæдзийæ куы
нæма иртасой, уæд бардзæй, дзыгуырæй уæлдай ницы сты. Чер-
менæй сæм мæстдджындаr чи свæййы, уыдон сæ гуымыдза фос
дæр ма рахонынц...

Нæ хъуыста йæ хæргæнджыты дардмæ уынæг зондмæ сове-
тон згæхæрд импери дæр æмæ уыйадыл нæ бабын, йæхимидаg
нæ базгъæлæнта?

Ныр цæуон ардыгæй, зæгъгæ, куыд загъта Чермен, афтæ, чи-
ныгæй цæхгæрмæ цы сыф сыскъуыдæуыд, ууыл ногæй андæгъд
йæ цæстæнгас. Систа йæ, хурмæ сбур æмæ ныкък'ялагонд –
æрбахæц ыл, æмæ асæтдзæн, нæ фæдыдагъ уыдзæн.

Чъылдымыздаm æй æрзылда – сыгъдаg у: æвæццæгæн, кæнæ
сæргонды кæрон уыдзæн, кæнæ та чиныдджы. Фæстæмæ йæ
‘рфæлдæхта йæ армытъæпæны, цыма йын тæрсгæ кодта, æцæгæй
дæр хус сыфтæрау куы барыг уа, уымæй æмæ кæссы: «...думать
надо головой, и если будешь хорошо и основательно думать, шеве-

лить мозгами, выпрямлять извилины в правильном направлении, то непременно придешь к выводу, что не тот настоящий мужчина, который может и мстит смертоубийством за кровную обиду, а тот, кто может и способен, но по собственной воле отказывается от мести – жизнь-то дана ему для более благородных целей.

Но никому не посоветую испытывать на крепость его такое убеждение: установка на такую мудрость может рухнуть и подмять под себя не токмо испытателя, но и испытуемого. И тогда налицо очередная трагедия человеческого разума, – он отложил тетрадь...»

Сергейы фырт Михайл аэмбал Горбачев-иу куыд дзырдта, афтæ подбрасывают, понимаешь, алы удräмудзæн æрмæджытæскъуыдзæгтæ. Гæххæтт мæстæлгъæдæй сæууæрста, атымбылтæйæ кодта къориау æмæ йæ бахста донмæ – уылæнтæйæм февнæлтой æмæ дзы худгæйæ портийау хъазынтае систой, фæлæ уымæн, йæ ныффиçсæг кæмæндæр, суанг денджызæн дæр хъазæнхъул уа, уый йæ зæрдæмæ никæцырдыгæй фæцыд, æмæ гæххæтт дæр уайтагъд адонласт, аудæст æмæ – фæдæлдон...

Дзæуджыхъæумæ цы бон схæццæ, уымæн æм ие ‘ртыккаг бон Марианнæ мобильникæй æрбадзырдта – Чермен стыр дисы бацыд: ныронг æм уый йæхæдæг никуы фæразæй дзурынмæ. Кæд мыйиаг, низæмхиц зæрдæйæн исты ахæм æвдадзы хос фæзынд, мæрдæйгæнæт хос, адзалæн мадзалгæнæт хос, æмæ йæм фæхæрзæгтурæгтаг...

– Марианнæ! Салам! Цы дæн, уымæй хъустæ фестадтæн...

– æмæ дæ цæргæбонты нырæй растдæр никуы бакодтай! æз дын ахæм хабархæссæг басгуыхдзынæн, æмæ, кæд бадгæ кæнис, уæд мауал слæуу, кæд лæугæ кæнис, уæд та сбад: æз æй ссаrdton!

Цы хорз дæ, цы, Хуыцауы сконд дуне!

æмæ цы хорз вæййы, цы, цинæвдылд адæймаг!

Царды амæндты сæр та – сylгоймаджы цинæйдзаг хъæлæс! æцæг поэзи дæр дын – уый. æцæг музыкæ дæр дын – уый.

И-йæх, æмæ сylгоймагæн... Марианнæйæн ахæм цин, ахæм уæлвонг цин, уæлтæмæны цин цы лæт балæвар кæны! Тæхудиаг æрбауа, сylгоймагæн амондæмсæр цин цы лæгмæ разыны, уый!..

Фæлæ йын æрмæст уый дæр куыд нæу æхсызгон, æмæ йын йæ цавæрдæр æвирхъау цин йемæ уæрст кæй нæу, сæ иумæйаг æхсызгон хабар æнхъæл ын кæй у...

-
- Марианнæ, æз хъусын дæ ныхас, мæнимæ мæ зæрдæ...
 - Аз æй ссардтон! Амæ – кæм, уый зоныс?

Бамбærста йæ, æрцахста йæ, цы ссардта æмæ йæ кæм ссардта, уый! Амæ ‘рхауд йæ зæрдæ, нылхъывта – разæй йыл кодтой йæ мæстытæ æд дуртæ, æд лæхъир цъыф... Амæ та йæм дуне хорз адæймагæй цæрыны аккаг нал каст, йæхæдæг дæр та йæхимæ хорз царды, адæмимæ æнæзæрдæхудтæй цæрыны, æнæкъæмдæстygæй цæрыны аккаг нал каст.

Мæнæ цы хур уыд, мæнæ! Тækкæ ‘рдæбон дæр ма!

Мæнæ арв æвиппайды куыд æрбахгæдта!

Цас зын дын уыдаид, Хуыцау, чингуыты дуканимæ йын Марианнаейы йæ разæй куы наэ баугъатаис, уæд уый?!

Нæ йæ фæндыд, æнæбары йын рауад – йæ зæронд мастæй мæстджынæй рауад Черменæн йæ дзуапп афтæ схуыстхуыз, нырма царды быдыр йæ размæ дæрдтыл тыгъдæй кæмæн лæууы, раст ахæм æнæдомд лæппуйы цæхгæр ныхасау:

- Зонын: Сухумы!..

– Чермен, цай рахæссон дæуæн та, æви къофи? – æнæхсæст лæджы зæрдæйы хъæбæртæ фæлмæнтæгæнæг цæстытæй йæм кæсы Ринæ. Ма амæл, цалынмæ дæм ахæм цæстытæй исчи кæса, уæдмæ.

– Раздæр – къофи иу чысыл сækæримæ, стæй та цай, цъæх, æнæ сækæр...

2009–2010 азтæ

УДЫБАЕСТАЕ

НЫФС

Хъысмает мæ хъоргъæй-хъоргъмæ ‘ппары,
Уым тары удхарæй мæлын.
Мæ зонд ма иу хъуыды æнкъары –
Зæххон цард у æрмæстдæр фын.

Мæлæт мæ фыдфынтæ фæсурдзæн,
Æмæ мыл ракæсдзæни хур.
Уым, уым фæллад риуæй æртулдзæн
Налат хъысмæты ауыгъд дур.

Дзæуджыхъæу, 1999.04

АМ – УАЕЛÆУЫЛ

Ма дæ ‘вдæлæд искæйы фыдгоймæ,
Ма балгъит дæ сыхаджы рæстæй.
Ма ‘ргъæв де ‘ргъом искæйы æккоймæ,
Ма йæм кæс «хуыздæрдæн»-ы цæстæй.

Ам, зæххыл, лæджы цард у рæстæгмæ,
Искæдбон дæ удхæссæг хæсдзæн.
Уæд Хуыцауы фендзынæ хæстæгмæ,
Уый дæ «уым цы лæг уыдтæ» фæрсдзæн.

Ам уæдæ дæ адæмæн сæ фарнæй
Удыбæстæм бацагур фæндаг.
Балхæн ам дæ зæрдæйæн йæ хъармæй
Стыр Хуыцауы буц арфæтæ фаг.

Новочеркасск, 1997.07

О, УЫЦЫ ФЫН

Фын мын мæ цардфыст фæлхаты –
Ивгъуыд æвдисы æцæг.
Рагуарзты ирд нывтæ здахы
Радыгай удмæ хæстæг.

Хъарм æхсæв, хибар æрдузы
Мæнæ мæ риуыл дæ сæр.
Н' артдзæст та раздæрау судзы,
Ололи уасы кæмдæр.

Рог уддзæф уэнгтæ рæвдауы,
Мæй нæм ныкъулы йæ цæст.
Монц нын næ хъуыдытæ хъауы...
Хъуысы зæрдæты æмдзæхст.

Уарзтау у фын дæр – тæлæссонд,
Фехъал дæн арвы нæрдæй,
Риумæ ма адджын нылвæстон
Сайæгой хъæпцул тыхтæй.

Дзæуджылхæгу, 2004.06

ЦЫДТАЕН, КУЫВДМАӘ ЦАЕУАЕГАУ, ЗИУМӘ

ЗИУ

Ләджы фарсмә йә тыхсты бон әрләүү,
Сыгъдәг удәй йын де ‘ххуысы хай бакән.
Цәстмә митәй дәхи сәры кад хъахъхъән.
Хәсмә хәрзиуәг фарны нысан нәу.

Цы уыд мә хъару баххуысмә ләгән, –
Цәстуарзонәй хъуыддагәй-иу әй загътон...
Мәхи куыст-иу әрдәгкөндәй фәуагътон,
Куывдмә цәуәгау, зиумә йәм цыдтаен.

Нәу хиппәлдән мә ныхас афтә ‘ргом,
Фәлә нә зыдтон әз фәстиат, зивәг.
Фәкәсынтәм фәстаг нә уыдтаен никәд,
Ныр дәр куы уайд уыйбәртә мә бон.

Нә уыд ләвәрд мә цонджы тых аффстау,
Уәddәр-иу сых мә хъуыддагыл ләуд систы,
Бындуронәй куы-иу арәстон исты:
Уыд ахәм не ‘хсән разагъды аегъдау.

Кәмән цы фәдән – ферох ис мәнәй,
Чысыл ахъаз дәр чи фәци мәхидән,
Нә комынц уыдон зәрдәйә фәхидән.
Адзалмә дәр сын рох кәнәнтә нәй.

ФЛАМЕНКО

(Испайнааг адæмон кафт)

Дæ фæсус әмæ 'рхæндæг зард, Диего,
Мæ фæлмæст риуæн фестади дзæнæтон...
Каф, сау рæсугъд, әмбисонды фламенко,
Уадз ахсæв æз дæ къæхты бын ныммæлон.

Æвзил уæлиау къабайы фæдджитæ,
Фæсмонгонд уай дæ мидбылхудтæй, уастæн:
Ызнон дæр ма хъамбул уæраектæ чидæр
Нæ кодта 'вгъау цыбæл цæстыты кастæн...

Ысиу фламенко зæрдæйы цæфимæ.
Мæ нуæзтæй мæ куыдфæндыдæр-иу фаут!
Цæмæн әмбæрстай уыцы касть дæхимæ?
Кæй аххос дын у? Хъæрз гъеныр, мæ сау уд!

Тæлфы фламенко, ратоны мæ зæрдæ..
Хæрдмæ фæхауынц сатæг-сау хъуымбылтæ,
Кæсы мæ сæрты буц чызгай кæмæдæр,
Æндæр кæйдæр пъа судзdzæни йæ былтыл.

Æркæннут сæн... мæ хъару дзы ыскуынæг,
Ныккæлæнт мыл кæронмæ уадз йæ рынтæ...
Кæм у тæнæгдæр, уыцы ран ыскъуынæд,
Æз ахсæв нуазын иууылдæр мæ бынтæ...

БОНИВАЙÆН

Уæйгуытау рацæй-растынц хæхтæ,
Сæууон фæллысты разынд рындз.
Нæугæрдæгыл цæхæр-æртæхтæ
Æрхауынæввонгæй тæлфынц.

ЫІсныдзæвд боны ирд рухс мæйыл,
Ыскæсæн - артарыд - фæбур,
Сæуæхсиды зæрин хæргæйыл
ЫІстулы пиллон калгæ хур.

Йæ тынтаёй арф кæмттæм нывналы,
 Фæдзæхсы дунейыл йæхи.
 Эргъæу цъæх-цъæхид арвы малы
 Ысуыдтой къæдзæхтæ сæхи.

МÆЛÆТЫ ФИЛОСОФИ

Ис цардæн зымæг æмæ сæрд,
 Ис уымæн афæдзтæ, æнустæ...
 Мæнæн та иу бон ис лæвæрд,
 Кæнут мыл уымæй дæр ма бустæ.

ХÆРÆДЖЫ ФАУ

Хæрæг бакаст бегемотмæ:
 «Ницы 'рхæссæн ис æм фау:
 Йе йæ асмæ, йе йæ кондмæ...
 Нард, йæ хæмхудтæ - егъау,
 Царм - бæзджын, тышпыр - йæ рустæ,
 Къæхтæ - ставд æмæ хъæддых,
 Гуыбын - къуту, стыр - йæ дзых,
 Фæлæ... тынг чысыл - йæ хъустæ».

* * *

Геор, ды - аххосджын, «нæминағ».
 Эз дæр мæ азымыл сæттын:
 Дæ пьесæ - маройаг, кæуинаг,
 Эз та йыл худæгæй мæлын.

ИУ ПОЭТЫ ХИНÆЙДЗАГ МАДЗАЛ

Ахсайы де стихтæм дæ зæрдæ?
 Сæ мидисæй кæсынц дæм сонт? -
 Нæ сын хъæуы сæртæ, сæргæндтæ,
 Цæмæй сæ мачи дома зонд.

БИАЗЫРТЫ Кромвел

ЦАРД-ЦАРӘНБОНТЫ ЦУ...

* * *

Арвылаз
фәззагимә
зәххы фарнәй
мә зәрдәйыл
исты бафты рухсы фаг.

Мә удәй азәй-азмә
фәэззыгон арвыл баззайы
иу стъалыйы фаг рухс.

* * *

Фәэззәг
йә афәдзы зәринтә
әгасәй
байуәрста,
әмә суанг йә зәнгтәм
баззади
әнә зәрин
бәрз.

...әмә удәххәст әвзистәй
әмбәлдзәни
Мигъдауы ихәнтәй әвзистимә
бәрз.

* * *

Зәрдәрухс
 уалдзәджы фырцинәй
 фәстәмә аләууыди
Дзәуәжджыхъәүәй зымәг,
 ѡмә зон, зәгъынц,
 сәуәхсиды ләфинты
 арвы дуары гомәй
 разынди
Аңырухс.

Цинмә
Алондоны был
 къаппа-къуппайән фәзынди
 палдәр къуыртты фәд-фәдыл.

* * *

Дазуринағ диссәгтә
 дзурәг
 ѡмә әвдисәг
 сабийа,
 ацы бынәтты райгонд
 әвзиист
 хицау
 йә бадән дуртә
 Җәстныкъуылдмә
 ивта,
 ивта ѡмә ивта
 иудадзыг.

Уый дзывлдар йә зәхх-арвәй
 разы уыди
 раст **Алондоны** цинау.

* * *

Фәзынди мын зәрырдәм
 бындурон фадат:
 дзывлдар,
 дзәгъындзәг
 ѡмә халоны әххуысәй

Алондоны былгэрөн
аэмбырд кәенүн
хәдзар аразынән,
мәссыг амайынән
дуртә.

Азәй-азмә
арвыл мигъәй мәсгүйтә амадтон,
змисәй мәсгүйтә араэтон
зәххыл.

* * *

Къәвдаджын
Дзәуәджыхъәуы
сәрәй-сәрәй
дәу федтон, дәу!

Стәй дә уыдтон,
зыдтон,
уарзтон
әмә Дунескәнәджы раз
дә уынд,
дә конд, дә номәй
уыдтаен
Дзәуәджыхъәуы
бардуагау
амондджын.

Хурджын
Дзәуәджыхъәуы
сәрәй-сәрәй
дәу федтон, дәу.

* * *

Ихән уарынимә
комкоммә тыхгәнәг
дымгә
бәләстү абырс-абырс кодта
талынгтәм.

Судзын, судзаггагәй судзын...
Диссәгтәм арәхст фәэззыгон сәүәхсид,
да хураәй мәм фәкәс.

СЕНТЕНЦИ

Адәймаг
адәймаджы цардәй цәры
дыууә къахыл.
Алкәмән ѿе 'тъдау йә гакк у.

Куыздз
куыздзы цардәй цәры
цыппар къахыл.
Алкәмән ѿе 'тъдау йә гакк у.

Куызд –
дыууә къахыл ләууәг –
худәг у.
Алкәмән ѿе 'тъдау йә гакк у.

Адәймаг –
цыппар къахыл ләууәг –
худәг у.
Алкәмән ѿе 'тъдау йә гакк у.

* * *

Чидәр әрбадзырдта:
– Дзәуәджыхъәу,
цы фестут,
иу уә афоныл
фестәд исчи,
чидәр уәм дзуры,
чи у, акәсәд уә әддәмә
исчи.

Чидәр
цәвәгдары хуызән змәлдәй
талынджы
сқәсинаң хуры цәуәнтә әхсәста.

* * *

Акуывтон ын,
акуывтон,
фәлә фәzzәг
йә уад –
йә уаг –
йә сыгъдәй
фәпудыңта.

Фәzzәг цыхуыздәрәй
цихуыздәрмә
мә разәй абәллңон и фидәнмә.

* * *

Күзд
фәндагыл фәпәйцыди
йә адәймагимә.
Йә фәдыл иу чидәр касти.

Адәймаг
фәндагыл фәпәйцыди
йә күздимә.
Йә фәдыл иу чидәр касти.

Фәzzәг
фәндагыл фәпәйцыди
йә мулкимә.
Йә фәдыл хурзәрин касти.

БИРÆ ЦÆР!

Зæронд
 кадджын ус дæ ныр,
 фæцардтæ адæмы ‘хæн
 уæзданæй.
 Дæуæн, аегъдауджын,
 коммæгæс чызгæн,
 раджы
 хистæртæ цы куывтой
 «Бирæ цæр!»,
 уый дыл амондджынæй
 æрпыди.

Цæвиттойнагæн дæ
 сых æпæгæлон, хæстæг, хицон
 рæсугъд зæронд ус хонынц:
 дæ бон уыдис, цæрæнбонты сын дардтай
 цæгаттаг аууонæй дæр хур.

* * *

Æпæгæй
 æнæтугкалд,
 æнæзиан
 уæлахиз –
 уалдзæг.

Æпæгæй
 æнæтугкалд,
 æнæзиан
 мæлæт –
 фæззæг.

Æпæгæй Стыр Хуыщаумæ
 стыр хæрзтæй фылдæр цы ис?

* * *

Гәзәмә сыйф
йә къабузәй,
йә къалиуәй,
йә цонгәй,
йә бәлласәй,
йә бәрзәндәй
рафтыди
зәххүнәг.

Үә, хъәдхой,
дә уас Бынатыхицауыстән,
хойгә хостәй амад куы фәуай дә хәдзар,
уәд ам мәнән дәр иу халагъуд сараз.

* * *

Фәэззыгон сызгъәриндоны
ирд сәнттә тулән бон
әрпүди,
әмәе Быщенты цәугәдонау
минги
Алондон
йә дурләппынтиимә
сәр-сәргәнәг
тыбар-тыбурәй
әрвylазон цыдәй
цыди.

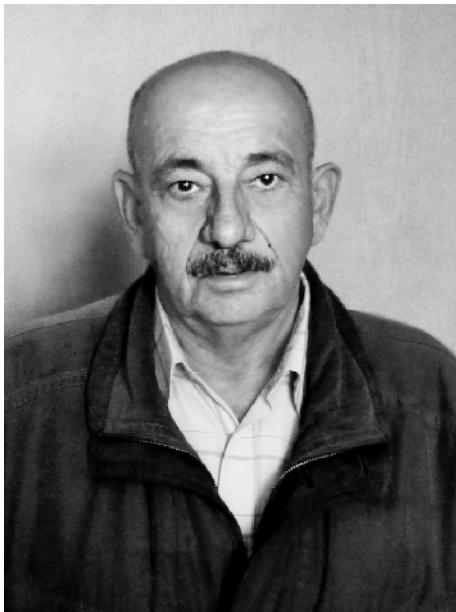
Уастән,
у Хуыщауы Гагуийән әхцон
Нарты Ацәмәзы фыдыбәстә Ир.

* * *

Цард-цәраенбонты цу,
цу, Ирыстон, цу,
цәвиттойнаг адәмы рәгъы цу!

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нәр равдысты – Габаты
Владимиры ист къамтә.*

*Владимир қаст фәңи Хус-
сар Ирыстоны пединституты
биологи әмәе географийы
факультет. Ныртәккәе күсы
Цхинвали Сывәлләтты сәфәл-
дыстады галуаны әвзонг на-
туралистты хайады. Ацы
къамтә систа, Хуссар Иры-
стоны алы рәтты уәвгәйә.*

Джеры əзуар.

Бэллас – уарн.
(Көостайың цыргт болмбетты және наемгулың схёйстәй чи баҳзахаҳәедта, уызы бәллас).

Tyuldz.

Тырты әидинәгқалғайх.

Тыртың үзөттәхайх.

Үасақһа. (Бәлласы хәфс).

Гәккүүри.

Боцбоджын хүүхина – лысэз.

Инжир.

Әртәссыфон.

Фәткүүбәласы дидинджытә.

Зырзыраегтæ.

Хәәндил-сыкәафынðз.

Бал.

Скорпион.

Уазәг – Хуыңауы уазәг! (Арсы ләппүн әмәк салдат).

Бурсамидзели.

Стыр Леуахи.

НЕ 'ВЗАГ — НЕ ФАРН

ХЪАМБОЛТЫ Тамерлан

«АЛЛОН НАЦИОН АХУЫРАДЫ КОНЦЕПЦИ» ЦАРДЫ РАУАДЗЫНЫ ТЫХХӘЙ

Аллон ахуырады концепци арәэт әрцыд нә республикаәйы Ахуырад әмә наукәйы министрады әмә йә 2004 азы хорзыл баннымадта РЦИ-Аланийы Хиңаад.

Хъаугә ахуырадон-методикон мадзәлттә, комкоммә та ирон әвзаг әмә литератураәйән, стәй аллон әвзагыл цы предметтә ис, уыданән, ахуыргәнән чингүйтә бацәттә кәныны тыххәй Цәгат Ирыстоны паддахадон педагогон институты арәэт әрцыд сәрмагонд хайад – полилингвалон ахуырады лаборатори.

2005 азы ЮНЕСКО-имә бадзырд бағыссыны фәстә лаборатори сис ЮНЕСКО-йы кафедрә. Фондз азы дәргыы кафедрә сарәэста ахәм ахуырадон әрмәг:

1. Ирон әвзаджы программә (әвзаг чи нә зоны, уыданән).
2. Ирон әвзаджы программә (әвзаг чи зоны, уыданән).
3. Ахуыргәнән-методикон комплекттә ирон әвзагәй 1–11-әм къләстән (әвзаг чи зоны, уыданән).
4. Ахуыргәнән-методикон комплекттә ирон әвзагәй 1–11-әм къләстән (әвзаг чи зоны, уыданән).
5. Ахуыргәнән-методикон комплекттә ирон кәсынәй 1–4-әм къләстән.
6. Ахуыргәнән-методикон комплекттә дыгурон әвзагәй 1–8-әм къләстән.

Ахуыргәнән-методикон комплектты ис ахуыргәнән чингүйтә, кусән тетрәйтә, къухфыстытә, методикон амындтытә. Әвзаг чи нә зоны, уыданән арәэт комплекттә та ма уымәй уәлдай ис лингафонон курс дәр.

7. Ахуыргәнән әрмәг ирон әвзагән рәвдауәндәтты кәстәр, астәуккаг, хистәр әмә Җәттәгәнән къордтән.
8. Ахуыргәнән әрмәг дыгурон әвзагән рәвдауәндәтты кәстәр, астәуккаг, хистәр әмә Җәттәгәнән къордтән.

9. Ахуыргәнән әрмәг ирон әвзагән рәвдауәндәтты кәстәр, астәүккаг, хистәр әмә цәттәгәнән къордтән (*әвзаг чи нә зоны, уыданән*).

10. Ирон-ұрыссағ терминологиян дзырдуәттә математикайә, аивадәй, алфамбылай дунейә, географийә, лингвистикәйә.

11. Ирон әвзаджы интенсивон курс хистәртән.

12. Аллон әвзаджы ахуыргәнән чиныг әмә ирон әвзаджы дзырдуат (*электронон вариант*).

Аңы ахуыргәнән литературајә рухс федтой ирон әвзаджы программә, әвзаг чи нә зоны, уыданән әмә дыууә ахуыргәнән чиныджен ирон әвзагәй – әвзаг чи зоны әмә әвзаг чи нә зоны, уыданән, стәй ахуыргәнән әрмәг рәвдауәндәтты кәстәр къордән. Уымәй уәлдай ма әнәбюджетон финансон фәрәзтәй уагъд әрцыд ирон әвзаджы чиныг 8-әм къласән.

Үйимә эксперименталон апробаци әмә закъонәй домгә экспертизәйи аңыдысты әппәт чингүйтә дәр, әвзаг чи нә зоны, уыданән, әмә сә Республикайы Ахуырад әмә наукәйи министрады ахуырадон-экспертон совет баннымадта раудазыны аккагыл. Ахуыргәнән чингүйтә әмә ахуыргәнән әрмәг уадзыны хъуыддаг къуылымпы кәй кәнен, уымән ис иунәг әффсон – финансон фәрәзтәй кәй нә фаг кәнен, уый.

Ирон әвзаг әмә ирон кәсыны чингүйтәй уәлдай ма кафедрәйи кусдҗытә сарәзтой полилингалон әмә поликультурон ахуырады домәнтән дзуапдәттәг ахуыргәнән-методикон комплекттә иумәйаг ахуырады предметтәй райдиан скъолайы 1–4-әм къләстән (*математикайә, алфамбылай дунейә, музыкәйә, нығытәйи аивадәй, англисаг әвзагәй*) дыгурон, ирон әмә уырыссағ әвзәгтыл. Ноджы нәм ис ахуыргәнән әрмәг дыгурон, ирон әмә уырыссағ әвзәгтыл уәлдәр ранымад предметтәй рәвдауәндәтты кәстәр, астәүккаг, хистәр әмә цәттәгәнән къордтән. Уыци ахуыргәнән чингүйтә әмә ахуыргәнән әрмәг фәлвәрд ңыдысты эксперименты архайәг скъолатә әмә рәвдауәндәтты 4 азы дәргъы. Ахуырад әмә наукәйи министрады коллеги 2009 азы 4 июня эксперименты фәстиуджытә баннымадта хорзыл әмә рапахаста полилингалон модель республикайы ахуырадон системәйи рапараҳат кәныны рекомендаци.

Абонаи онг уагъд әрцыдысты 6 чинигәй араәт комплекттә мин фыщцагкъласонән әмә 100 комплектты ахуыргәнән әрмәг

рәвдауәндәтты кәстәр къордтән. Әрмәг радтам республикәй 50 скъоламә әмә 20 рәвдауәндонмә, Федералон эксперименты фәлгәты цы ахуырадон процесс үзүү, уйын хъәугә фәрәэтәй әххәст кәнүнән. Ацы ахуыргәнән чингуытә әмә әрмәг уагъд әрцидысты федералон финансон фәрәэты фәрци. Уымә ацыдысты дыууәкъәпхәнөн экспертизәй – РЦИ-Аланийы Ахуырад әмә наукәйи министрады экспертон советы әмә Уәрәсейи Федерацийы Ахуырад әмә наукәйи министрады. Уәрәсейи Ахуырад әмә наукәйи министрад ацы чингуытән радта федералон гриф.

Афтәмәй «Ирон национ ахуырады концепци» царды раудзынән цы ахуыргәнән чингуытә әмә әрмәг хъәуы, уыдан саразыны әмә сын экспертизә скәнүны хъуыдаджы фылдәр хай конд у. Уымә гәсгә раләууыд сә уадзыны әмә ахуырадон уагдәтты активонәй парахат кәнүны афон.

Үңци хәс, мәнмә гәсгә, сәххәст кәнән ис дыууә мадзалај. Фыццаджыдәр, дзәвгар баftауын хъәуы бюджетон хәрдзтәм (*афәдзмә 10 милууаны онг*). Дыккаджы та, бацагурын, коммерцион проекты бындурыл чингуытә уадзыны хъуыдаджы чи архайа, ахәм әнәбюджетон инвестортә. Уәвгә федералон закъонмә гәсгә фәстаг вариант царды раудзыны (скъолатән чингуытә цас әмбәлы, уыйбәрц амал кәнүны) хәсәй республикә уәгъдонд нә үзүү.

Бафиппайын хъәуы уйы, әмә ЦИППИ-йы ЮНЕСКО-йы кафедрәйи цәттәгонд чингуытә раудзыны хәрдзтә сыстынц традицион чингуытә раудзынәй дзәвгар къаддәр, уымән әмә кафедрә йәхимә райсы рауагъядады функцитә (*редакци, корректурә, аивадон фәлгонц әмә а. д.*): чингуытә полиграфбазәмә ләввәрд үзүнц раудзынәввонгәй.

Кафедрә кәнү ахуыргәндҗытә цәттәгәнүүнү, сә дәсныйад сын хуыздәр кәнүүнү күист «Алон национ концепци» царды раудзыны уавәртү. ЦИППИ-йы бындурыл араэст әрцид иуда-дзыгон курсытә иумәйаг ахуыргәнәндәтты ахуыргәндҗытән әмә рәвдауәндәтты хъомылгәндҗытән; уавәрәй домгә хәстә әввәрд әрцид Ахуырады кусдҗыты дәсныйад хуыздәргәнән институты размә дәр.

Зонады ацы къабазы цы фәлтәрдзинад ис, уйы радта ЦИППИ-йән 2009 азы, «Поликультурун ахуырадон модель», зәгъгә, ахәм проекты Федералон нысанмә араэст программәйи

конкурс рамбулыны фадат. Цәгат Ирыстон-Аланийә уәлдай ма Татарстан әмә Цәцәнә Республикаә дәр пайда кәнын рай-дытой ацы моделәй. Сәхи курдиәттәм гәсгә Уәрәсейә цалдәр регионы (*Татарстан, Башкортостан, Хъәрәсе-Черкеси, Цәцәнә Республикаә әмә Хуссар Ирыстоны*) байтом сты ЦИППИ-йы ЮНЕСКО-йы кафедрәйи филиалтә.

Поликультурон ахуырады полилингвалон модель хорзыл баннымадта Европәйи Совет дәр әмә 2010 азы ЦИППИ-йән Европәйи Совет әмә «Чысыл адәмыхәттыгә Уәрәсейъ: әвзәгты, культурәйи, дзыллон информацион фәрәзты әмә граждайнаг әхсәнады рәэз», зәгъгә, уыцы Европәйи Къамисы иумәйаг программәйи фәлгәты саккаг кодта грант.

Ирыстоны арәэт полилингвалон ахуырадон модельмә йә ‘ргом раздәхта Европәйи әдасдзинад әмә әмгүистады организаци (ОБСЕ) дәр. Чысыл адәмтый бартыл хәцәг организацийы Сәйраг комиссар Кнут Воллебек сәрмагондәй ацы аз ноябрь уыд ЦИППИ-йы – моделимә бәстондәр базонгә уәвыны әмә дзы Хуссар-Скәсәйнаг Европәйи полиэтникон паддзахәдты спайда кәныны фарста раиртасыны тыххәй.

ИРВИСТОН

ЦИТАТАСТАЕ

* * *

Нацийы әппәт хәрзтән сә ахсджиагдәр у йе ‘взаг. Әвза-
джы әппәт хәрзтән сә ахсджигдәр у йә литературае.

Иосиф БРОДСКИЙ

* * *

Зәххыл адәймагәй бирә аразгә у. Әмә закъонтә, фәтк
куы фехалы, уәд әнәмәнг әфхәрд байяфы. Сәртә күүрын
әмә тыхмийы әххуысай әгъдауттә чи әвәра, ахәмтә нә нә
хъәуы, ай-гъай. Хъәуы, әфсарм әмә уаг кәмә ис, ахәм
адәймәгтә. Балхәнән кәмән нә уа, гәртәмтә чи нә иса...
Фәлә бәлләх уый у, әмә алцыдәр уәйгонд әрциди. Тыхми
әмә коррупци әлдариуәг кәнынц парахатәй...

Валентин ГАФТ

* * *

Галиу фәндагмә чи здахы, уыцы энерги раздәрау тых кәны
Уәрәсейән. Социологтә куыд нымайынц, афтәмәй адәмы
фылдәр хай фыдәнхъәл фесты ныры хицауады политикәйә.
Хицауад адәмы баҳъаҳъәнхъом нәу – ахәм зондыл хәст
сты адәмән сә 70 проценты. Политикон системә мидбынаты
цоппай кәм кәны, уым модернизаци уа, ууыл бирәтә не ‘ууән-
дынц. Уымә гәсгә Уәрәсейы хуыздәр зонды хицәуттә раздә-
рау ивылынц фәсарәнтәм. Зәгъәм, 2009 азы нә бәстәйә
Америчы Иугонд Штаттәм ацыди 50 мин специалисты...

Рәкетәй, адәмы стигъынәй, наркотиктә уәй кәнынәй цы
бирә җекцатә гуыры, уыдоны стыр хай хардзонд цәуы чинов-
никты, тәрхоныләгты, милицәйы кусдҗыты әмә политикты
әлхәненнил, гәртәмтә фидыныл.

Адәмы цард әмәе әхсәнады уавәртә әвзәрдәр кәнынән стыр ахъаз у, федералон бюджетәй регионтәм цы миллиардта әрвыистәуы, уыдан бәрәггәнает кәй нәй, уый дәр. Уәрәсейы бюджетон әхцаты стыр хай сәхи бакәнынц бынәттон хицәуттә әмәе криминал...

Уәрәсейәгтәй биратә дзурынц, нәхи бәстәй, дам, нәхимә әңгәләтты хуызән кәсәм, цима, дам нын Фыдызәхх әппындәр нәй. Ахәм әфхәрды, сәстү уавәры кәй сты, уымә гәсгә сә масти равдисынц алы хуызты. Манежы фәзы цы цаутә әрцыд, уыдан сомбоны нывән әрмәст йә иу эскиз сты. Фәлә куыд уыдзәни, цы уыдзәни, ныв әнәхъәнәй куы срәвдз уа, уәд?

Вячеслав КОСТИКОВ,
«Аргументы и факты».

* * *

Футболы сәрыл рахәцынмә хицәуттә әрвистой стыр тыхтә, сә сәргыры премьер-министр, афтәмәй... Әз цәрын Мәскуйы Ленинградаг сосавәндагмә әеввахс, әмә мә стыр дисы бафтыдта футболы фарсхәцдҗыты маршы энергетикә... Ныр футбол у нә национ идея, «Спартачы» фанатиктә та нә национ геройтә.

Лев АЛАБИН,
«Литературная Россия».

* * *

Политиктәм амонгәйә мә мадыхо афтә загъта: «Адәмы цы расай-басай кәнынц? Уәддәр сын сә ныхәстыл куы ници баууәндәзәни! Рузвелт кризисәй Америчы 3 азмә куы раласта. Цардәй тъәпп чи хауы, уыцы хъәздгүитыл прогрессивон хъалонтә әрәвәр (Рузвелт дәр афтә бакодта), әмә, на бюджет мәлләг у, зәгъгә, афтә дзурын никәйуал бахъәудзәни». Хуыцауыстән, мә мадыхо раст у! Куы дә бафәнда, уәд алцәмән дәр саразән ис.

Витали КИРИЧЕНКО,
«Литературная Россия».

* * *

Кәд әмәе не ‘хсәнады коррупци йә къабәзтә арф ауагъта, кәд на бәстә фыдгәндҗытәй бәз-бәз кәны, кәд дзы мафийән парахат авналәнтә ис, уәд Уәрәсейы Федераци ахәм закъонтыл хәст у, әнә халгә кәмән нәй. О, иугәр дә цәрын фәнды, уәд

бар-æнæбары уыцы закъонтæ халдзынæ. Кæсаг йæ сæræй æмбийы. Іїмæ ам сæйраг сты, исбон уаргæйæ цы «сау хъоргъытæ» фæзынð, уыдон. Конституцимæ гæсгæ Уæрæсейы зæххон хæзнаты гуырæнтæ сты æппæт адæмы иумæйаг цæрæнхостæ, æмæ дзы «хæдзармæ хæйттæ» никæмæ хауы. Уæдæ ма мын, уæ хорзæхæй исчи бамбарын кæнæд: кæд уыцы конституцион нормæтæ кусынц, уæд, ау, зæххы скъуыдæй сгæппытæ ластой Абрамовичтæ, Дерипаскæтæ, Ходорковскийтæ? Федерацийы Советы æмæ Падзахадон думæйы депутаттæй куы иуы, куы иннæйы хъуыдæгæтæ слестгæнджытæн кæнæ тæрхоны лæгтæн æвзаринаг цæмæн фæвæйынц? Афтæ цæмæн руайы сæ хабар министртæн, сæ хæдивджытæн æмæ президенты администрацийы кусджытæн дæр?

Уымæн æмæ... хицæуттæ сæхæдæг ахæм æгъдæуттæ сæвæрдтой: царды æппæты ахсджигдæр у, цас гæнæн ис, уыйбæрц фылдæр æмæ тагъддæр куы адавай, уæд уый, стæй куыд гæнæн ис, афтæ дарддæр куы алидзай, уæд уый. Ахæм фæткыл чи хæцы, уый, дам, хорз æмæ раст кæны, цæлхдуртæ йын чи æвæры, уый та æвзæр кæны æмæ сафинаг у.

Александр НАГОРНЫЙ,
газет «Завтра».

* * *

Поэттæ – уд æмæ зæрдæ кæмæн ис, сыгъдæг, раст æмæ уæздан чи у, уыцы адæймæгæтæ – æхсæнады æфхæрд æйяфынц. Цавæрфæнды хицауадæн дæр йæ цæстысынð сты, уымæн æмæ уыдон йæ тæрхонгæнджытæ вæйынц, рагацу базонынц, фæстагæттæ цы хъуыды кæндзысты, уый.

Альфред де ВИНЬИ

* * *

Кувæндæттæ халын никæй зонд æрцахсдзæн¹. Махæн не ‘взаг цавæрфæнды кувændonæй дæр зынаргъдæр у. Уæдæ утæппæт адæм йæ фесафыныл цæмæн архайынц...

Жуан Бодон,
каталойнаг фыссæг

¹ Ивгъуыд æнусы 20-æм æмæ 30-æм азты Советон бæстæйы аргъуантæ æмæ мæзджытæ куыд хæлтой, уый Жуан Бодон куы федтаид, уæд, æвæщæгæн, йæ хъуыды æндæр хуызы загътаид.

ИРОН ФЫСДЖЫТЫ БАЗЫРДЖЫН НЫХАЕСТАӘ

АЕВЗАДЖЫ ТЫХХАЙ

- ◆ Дзырдты куынәгдзинады хуыз уый у, амәе мадәлон аевзагәй куы наә дзурай.

Гәдиаты Секъа

- ◆ Адәммәе сәхи ‘взагәй куы сдзурай, сәхи ‘гъдау сын дә ныхаестән бынавәрән куы кәнай, уәд дә бамбардзысты.

Брытъиаты Елбыздыхъо

- ◆ Аевзагән тыхмитә кәнын наә хъәуы.

Нигер

- ◆ Дунейы тәккәе стырдәр хәзнатән у сәхе хуыздәр мадәлон аевзаг.

Цәгәраты Гиго

- ◆ Аевзаг әнәстәг у, фәләе стджытә ныссәтты.

Бесаты Тазе

- ◆ Сәхи аевзаг цы адәмән наә уа, уыдон нацийы барджын ном никүы хәсдзысты.

Бестауты Гиуәрги

- ◆ Аевзаг куы фәңуда, уәд адәмән йә цәстү рухс мынәг кәнү.

Хуыгаты Сергей

- ◆ Аевзаг – адәмы фидән.

Ходы Камал

- ◆ Цалынмæ әвзаг цæра, уæдмæ сæфæн нæй æгъдау әмæ фæткæн, намыс әмæ джелбеттæн, кад әмæ уарзондзинадæн.

Дзасохты Музaffer

- ◆ Эвзæгтæй хорзтæ әмæ әвзæртæ нæй, алы адæмæн дæр се ‘взаг зынаргъ әмæ уæздан у.

Дзуццаты Хадзы-Мурат

- ◆ Цалынмæ не ‘взаг зонæм әмæ йыл дзурæм, уæдмæ нын дунейы адæмыхæттыты ‘хсæн уыдзæни нæхи хæдхуыз цæстом әмæ ном.

Джыккайты Шамил

- ◆ Фыдæлты стырдæр фарн у не ‘взаг.

Хъодзаты Ахсар

- ◆ Эвзагæн йæ бон у, цæра әнæ наци, нацийæн әнæвзаг – никүы.

Хъазиты Мелитон

- ◆ Афтид әвзаджы рæсугъдзинад ницы давы.

Гуыцмæзты Михал

ЧИНЫДЖЫ ТЫЛХАЕЙ

- ◆ Мыггаг, чиныг кæмæн нæй, уый хъаджджын у раст әмба-рынæй.

Агъуызаты Иуане

- ◆ Фæстæгтæн аз фæдзæхсын:

Мæгуыр ирон чиныдджы
Ма баудзут рæмыхсын,
Иры бындур иунæджы.

Гæдиаты Секъа

◆ Чиныг у зонынады әвидигә гуырән.

Гәдиаты Цомахъ

◆ Әнәчиныг адәймаг къуымых кәны.

Нига

◆ Адәймаджы зонд хорзәй цы сफәлдыста, уыдонән сәсәйраг у чиныг.

Джыккайты Шамил

◆ Хорз чинигимә фембәлд бәрәгбон у.

Агънаты Гәстән

◆ Чиныг адәймаджы сәрымагъз рухс кәны.

Харебаты Леонид

◆ Чинигмә уарзондзинад тугәй цәуы.

Цомартаты Изәтбег

◆ Чиныг зонд у, тар ахсәвәй рухсмә фәндагамонәг.

Гаглоиты Владимир

◆ Хорз чиниг күйе фәдән каст,
Уәд мәнмәе, зәххыстән,
Быдыры дәр афтә каст,
Цыма хохмә схызтән.

Мыртазты Барис

◆ Чингуытән сә сыйтә
Арәхдәр фәлдах
Әмә царды тигъыл
Ма къуырай дә къах.

Ситохаты Саламджери

Әрәмбырд сә кодта Къузерты Петр

ЭЗОПЫ АЕМБИСАЕНДТАЕ

ГУЫБЫН АЕМӘ КҮӘХТАЕ

Гуыбын аемә күәхтәм-иу, чи сә тыхджендиәр у, уйй тыххәй ныхас араәх рауди. Күәхтә иудадзыг сәхицәй әспәлышты, мах афтә тыхджен стәм, аемә ма суанг гуыбыны дәр не ‘ккой хәссәм, зәгъгә. Гуыбын сын-иу ахәм дзуапп радта: «Exx, мә хуртә, мәнмә хойраг куы нә хәщә кәнид, уәд мур дәр ницы ахәссиқкат».

Аефсадән дәр йә бирәе ницы мары, хәстонтае әмбаргә куы нә уой, уәд.

УАСДЖЫТАЕ АЕМӘ ХУЫРГАРК

Иу ләт уасджытә дардта. Иуахәмы базары уыд аемә дзы йә цәст әрхәңцид әрмакуыр хуыргаркыл. Балхәдта йә, хәдзармә йә арбахаста аемә йә уасджытимә иу ран бакодта. Уасджытә йә расырдтой, се ‘мгәрәтты дәр ай нә уагътой, йә хал, йә бәндән ын фәхаяун кодтой. Хуыргарк әнхъәлдта, адон мыттагәй кәй нә дән, уйй тыххәй мә расурынц, зәгъгә. Цасдәр рәстәг куы раңыд, уәд ахәм ныв федта: уасджытә фәхыл сты, стыр хъазуаты баңыдысты аемә кәрәдзий тут акалдтой. «Адон кәрәдзиуыл дәр куы нә ауәрдынц, уәд ма сә әз та цы хъаст кәңын», – загъта йәхидән хуыргарк.

Аембисонд амоны: зондджын адәймәгтә сә сыхәгты әффхәрдән тынгдәр быхсынц, уыдан, ома сыхәгтә, сәхиуәттән дәр кәй нә барынц, уйй куы фенениң, уәд.

РУВАС АЕМӘ КУЫДЗ

Рувас дзуджы фәдым бафтыд, иу гыццыл уәрыччы рацахаста, аемә йә цыма рәвдаугә кәны, уйайу ай йә къахәй сәрфы. «Цы кусыс, цы?» – фәрсү йә фыйайу-куыдз. «Йемә хъазын», – дзуапп радта рувас. Уәд аем куыдз дзуры: «Хъус-ма, мә лымән, уәрыччы суадз, науәд дын әз, куыдз куыд рәвдауы, уйй фенени кәндзынән!»

Аембисонд әвдисы рәүзонд аемә фәлитой адәймаджы митә.

ЦЪИАХ АӘМАЕ ХАЛӘЕТТАӘ

Иу цъиах ие ‘мбәлттәй стырдәр уыд аәмә әгәр фәхъал, йә мыггагыл былысчылтә кәнын байдыдта, халәттәм араст аәмә сын дзуры, уемә цәрүн, дам мә баудазут. Фәлә цъиахән йә бакаст дәр, йә хъәләс дәр әндәрхуызын уыдысты. Гъемә йә саунад скодтой, афтәмәй йә ратардтой. Цы гәнән ма уыди хъодыгонд цъиахән аәмә та йәхниуәттәм әрбаздәхти. Фәлә йәм ие схъәл миты тыххәй уыдан дәр мәстәй мәрдисты аәмә йәс сәхимә нал баугътой. Аәмә, бецау, зыбыты иунәгәй бazzад.

Йә фыдыбәстәйил чи сыйтырзәрдә вәййы аәмә аәцәгәләттәм йәхи чи айсы, уый хъысмәт дәр афтә: аәцәгәләтты җәстүйин кад нал вәййы, йәхи бәстәйли дәр ай нал фәнәймайынц.

ТУЛДЗ АӘМАЕ ХЪӘЗ

Нә дыууәйә тыхджындәр чи у, зәгъгә дын тулдз аәмә хъәз куы сбыщәу уаиккой. Уалынмә тыхджын дымгә раңыди. Хъәз уайсахат әртасыд аәмә фервәэти. Тулдз та йә риу дымгәмә ныддардта аәмә әд биндзәфхад афәлдәхт.

Аәмбисонд амоны: дәхицәй тыхджындәртимә тох ма кән.

СЫЛГОЙМАГ АӘМАЕ КАРК

Иу идәдз усмә уыд, алы бон дәр ын айк чи ‘фтыдта, ахәм карк. «Цәй, аәмә мә каркән фылдәр хәринағ дәттон – кәд мын бон дыууә айчы әфтауид», – загъта ус аәмә йәм зилинта байдыдта. Фәлә карк дзәбәх куы снард, уәд әфтауын йә фәсонәрхәдҗы дәр нал уыд.

Аәмбисонд амоны: бирә адәм, фылдәр мын уа, зәгъгә, хәлоф кәнын куы райдайынц, уәд, цы сәм ис, уый дәр фесафынц.

ХӘФСЫТАӘ

Дыууә хәфсән сә цымара бахуыскъ аәмә ног бинат агурағ араст сты. Иу ран цъай сә размә фәсис, аәмә хәфситтәй иу афтә, ардәм, дам, ныггәпп кәнәм. Уәд аәм иннә дзуры: «Аәмә

ацы цъай дәр куы бахуыскъ уа, уәд ма уәләмә куыд сбыр-
дзыстәм? »

Әнә бәостон ахъуыды кәнгәйә макәцы хъуыддагмә әвнал –
ахәм у әмбисонды апп.

ЗӘХКУСӘГ ӘМӘ КУЫДЗ

Иу зәхкусәгән йә куыдз цъайы ныххауди. Ләг әм ныххызы-
ти, сласон әй, зәгъгә. Куыдз афтә банхъәлдта, мә хиңау мә
фәдәлдон кәнынмә хъавы, зәгъгә, әмә йыл фәхәцыди.

Зәхкусәг әваст фәкуыддәр, стәй әрәджиау загъта: «Кәд
мә куыдзән йәхи фәндыди доны ныххуыдуг уәвын, уәд ма
йәм цәмән бырыдтән? »

Хорзраконд фыдәй чи фиды, ахәм адәймәгтә – хәрх.

Цъары фәрстыл:

2. *Oрхидея.*

3. *Хиуа.*

4. *Фүгәә.*

* * *

Корректор

Заира КАРАЦЕВА

Компьютерный набор

Марина КИРГУЕВА

Компьютерная верстка

Ирида КОДЗАТИ

Дизайн

Залина ГУРИЕВА

* * *

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

Журналы цы ӕрмæг рацæуа, уымæй ӕндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уәд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-ӕй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдан редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

*Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг».*

*Подписано к печати 15.02.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzr. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 55. Цена свободная.*

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247